ئاینەکانی سەردەم

(١)

خەیاڵاتی مارکسیەت

فاضل قەرەداغی

لە بلاوکراوەکانی

پرۆژەی چاپکردنی تەفسیری قورئانی پیرۆز

ئاینەکانی سەردەم

(١)

خەیاڵاتی مارکسیەت

فاضل قەرەداغی

سلێمانی - ١٩٩٦

بسم الله الرحمن الرحيم

[وأن هذا صراطي مستقيما فاتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم عن سبيله]

پێشەکی

ساڵی (١٩٨٩)ی زاینی ساڵی سەرەتای هەرەس هێنانی حکومەتانی دەوڵەتە گەورەو بچووکە کۆمۆنیستەکان بوو. لەگەڵ ئەم هەرەسەش دا بەشێکی حەقیقەتی ئەفسانەی تەمەن کورتی کۆمۆنیزم بۆ ئەو کەسانە ئاشکرا بوو کەلەو حەقیقەتە بێ ئاگا بوون.

مارکسیەت ئەو فیکرەیەیە کەلەناو فیکرە جاهیلیەکان دا زۆرترین ئیدیعای زانستێتیو راستیی بۆ خۆی کردووە، بەڵام لەراستی داو وەك دوایی بۆمان دەردەکەوێت نارێکترین فیکرەیەو دوورترینیانە لەزانستو بیرکردنەوەی زانستی.

ئەی کەواتە بۆچی مارکسیەت وا بڵاوبووەوە؟ مارکسیی فەرەنسی (هنری لوفیڤر) دەڵێ: **مارکسیەت بەهۆی کاری سیاسی‌یەوە لەناو خەڵك‌دا بڵاوبووەوە نەك بەهۆی زانستێتی (علمیة)یەکەی**(١) ئەمڕۆش دەبینین کەوا بەهۆی شکستی سیاسی‌یەوە مارکسیەت شەوقی جارانی نەماو بووە مۆدەیەکی کۆن.

ئەم کتێبە کورتەی دەستنووسێکانە -کەقەبارەکەی دوو ئەوەندەیە- و زوو پێش هەرەسی حکومەتە کۆمۆنیستەکان دەستمان پێ کردبوو، ئەم کتێبەش زیاتر بۆ لایەنی فیکریی مارکسیەت تەرخان کراوە. هەڵبەتە زۆر شتی تر هەیە کەبیڵێین بەڵام ئەوەندە بەسە بۆ ئەوەی کەبۆمان دەرکەوێ کەوا مارکسیەت وەکو هەموو فیکرەیەکی جاهیلی فیکرەیەکی زانستی نی‌یەو لەناو خودی خۆی‌دا نارێکە.

تاتوانیوشمانە رەخنەکانمان بابەتی‌یانە خستۆتە بەردەم خوێنەر بەڵام هەروا لەهەندێك شوێن‌دا شێوازی گاڵتەجاڕیمان بەکار هێناوە، مافی خۆشمانە چونکە کاتێك مارکسیەت باوی هەبوو چەکی مارکسیەکان دژی ئیسلام گاڵتەپێ کردن بوو ئەمڕۆش نۆرەی ئێمەیە هەروەها مارکسیەت ئەوەندە بیروبۆچوونی ناقۆلای تێ‌دایە کەشایەنی گاڵتەپێ کردنە.

لەکۆتایش دا دەڵێین: راستە مارکسیەت واخەریکە دەبێتە بابەتێکی مۆزەخانە بەڵام ئەم کتێبە لەدوو رووەوە پێویستە:

١- **ئەم کتێبە راهێنانێکە بۆ خوێنەر لەسەر چەسپاندنی مەنهەجی قورئانی رەخنە.**

٢- **هێشتا ژمارەیەك کەس هەن لەدنیای خەیاڵاتی مارکسیەت‌دا دەژین.**

١- هنری لوفيڤر، الازمة الماركسية الراهنة، ل٣٤.

به شی یه‌که‌م

بناغه‌ی فیکری جاهیلی

ئه‌م سه‌رده‌مه‌ی که‌تیای‌دا ده‌ژین پڕێتی له‌ئایینی «مۆدێرن»، به‌ڵێ! فیکره‌کانی ئه‌مڕۆ ئاینن چونکه پێناسه‌ی ئیسلام بۆ ئاین جیایه له‌پێناسه‌ی جاهیلیه‌ت، جاهیلیه‌ت ئاین ده‌به‌ستێته‌وه به‌مزگه‌وت‌و کڵێسه‌و (طقوس)ه‌وه، بۆیه جاهیلیه‌ت فیکره‌کانی خۆی به‌ئاین نازانێ.

جاهیلیه‌ت له‌ئاین تێ نه‌گه‌یه‌شتووه، ئاین بریتی‌یه له‌بیروبۆچونێك سه‌باره‌ت به‌بوون (وجود)و خوا، هه‌روه‌ها به‌رنامه‌یه‌کی ژیانه، له‌به‌رئه‌وه مارکسیه‌ت‌و دیموکراسی‌و فیکری نه‌ته‌وایه‌تی‌و عه‌لمانیه‌ت‌و وجودیه‌ت... هتد هه‌موو ئاینن‌و له‌هه‌موویان‌دا په‌رستن هه‌یه بابه‌ئاینیش ناو نه‌نرێن‌و باپه‌رستنی ره‌سمی یان تێ‌دا نه‌بێ.

تایبه‌تی‌یه‌کی ئه‌م ئاینانه‌و په‌رستگاکانیان‌و (کاهن)ه‌کانیان ئه‌وه‌یه که رواڵه‌تێکی مه‌حکه‌م‌و دره‌وشاوه‌یان هه‌یه به‌لام له‌گه‌ڵ تاقی کردنه‌وه‌دا، به‌ڵکو ته‌نها به‌لێکۆڵینه‌وه ده‌رده‌که‌وێ که‌وا ئه‌مانه وه‌کو خانووی جاڵجاڵۆکه بێ هێزن.- رواڵه‌تیان هه‌ڵخه‌ڵه‌تێنه‌ره وه‌کو خانووی جاڵجاڵۆکه، واده‌زانی عه‌یبیان تێ‌دا نی‌یه تائه‌و کاته‌ی ده‌یانخه‌یته به‌ر تیشکی لێکۆڵینه‌وه یان خۆی ده‌که‌وێته ژێر ره‌حمه‌تی تاقی کردنه‌وه.

﴿مثلُ الذين اتخذوا مِن دون ِاللهِ أولياءَ كمثل ِالعنكبوت ِاتخذتْ بيتاً وإنَّ أوهنَ البيوت ِلبيتُ العنكبوتِ﴾ العنكبوت/٤١.

واته: نموونه‌ی ئه‌و که‌سانه‌ی که‌پشت‌وپه‌ناو دۆست‌و خۆشه‌ویست غه‌یری خوا بۆ خۆیان داده‌نێن وه‌کو جاڵجاڵۆکه وان که‌خانوویه‌ك بۆ خۆی دروست ده‌کات، بێ هێزترین خانووش هی جاڵجاڵۆکه‌یه.

خوای گه‌وره‌ش له‌باره‌ی بیروباوه‌ڕی موشریکه کۆنه‌کان ده‌فه‌رموێ **﴿إنْ يَتّبعون الا الظنَّ وما تَهوىٰ الانفسُ﴾** که‌واته لێره‌دا خوای گه‌وره دوو سه‌رچاوه‌و بناغه‌ی فیکری جاهیلیان بۆ ده‌ست نیشان ده‌کات:

١- شوێنکه‌وتنی گومان (له‌جیاتی شوێنکه‌وتنی یه‌قین)

٢- شوێنکه‌وتنی ئاره‌زووی نه‌فس (له‌جیاتی شوێنکه‌وتنی هه‌ق)

خوای گه‌وره باسی موشریکه‌کانی (مه‌ککه) ده‌کات که‌حه‌زیان نه‌ده‌کرد کچیان بێ‌و زینده‌به‌چاڵیان ده‌کردن که‌چی کچیان بۆ خوا داده‌ناو ده‌یانووت ئه‌م چه‌ند بته (هه‌روه‌ها مه‌لائیکه‌ت) کچی خوان.

﴿وإذا بُشّرَ أحدُهمْ بالانثىٰ ظل وجههُ مُسوداً وهو كظيم* يتوارىٰ من القوم ِمنْ سوءِ مابُشّر بهِ أيُمسِكهُ على هُون ٍأم يدسّه في التراب ِألا ساءَ مايحكمون﴾ النحل/٥٨-٥٩.

واتە: کاتێك مژدە بەیەکێکیان دەدرێ کەمێینەی بووە، ڕەنگی ڕەش هەڵدەگەڕێو پیش دەخواتەوە، لەخراپی ی ئەم مژدەیەش خۆی لەخەڵکی دەشارێتەوە (نازانێ ئایا کچەکە) بەزەلیلی بهێڵێتەوە یان بیخاتە ژێر گڵ.

کەچی هەر ئەمانەش بوون کەدەیانووت گوایە مەلائیکەتو چەند بتێك کچی خوان.

﴿أَفَرأيتم اللاّتَ والعُزّیٰ* ومناتَ الثالثةَ الاخری* أَلَکم الذکرُ وله الانثی* تلك اذا قِسمةٌ ضِیزیٰ﴾ النجم/١٩-٢٢.

واتە: ئەی (سەبارەت بە) (لات)و (عوززا)و (مەنات)ی سێیەم؟ نێرینە بۆ ئێوەو مێینە بۆ خوا؟ کەواتە ئەمە دابەش کردنێکی خواروخێچە.

بەم جۆرە موشریکەکان شتێکیان بۆ خوا دانابوو کەبۆ خۆیان حەزیان لێ نەدەکرد...ئەمەش ڕەفتارێکی جاهیلی یە کەنموونەی زۆرە لەفیکرو هەڵسو کەوتی جاهیلی ی ئەمڕۆدا.

لەبەرئەوە چ ئاینو بتە کۆنەکانو چ ئاینو بتە نوێکان تەنها «ناو»نو هیچی تر، ناوێکی بێ ناوەڕۆك، یان ناوێك کەلەگەڵ ناوەڕۆکەکەیدا ناگونجێ، ئایەتەکەی دوای ئەو دەفەرموێ:

﴿انْ هيَ اسماءٌ سمّیتموها أنتم وآباءُکم ماأنزلَ بها مِن سلطان..﴾ النجم/٢٣.

ئەمانە تەنها چەند ناوێکن کەخۆتانو باوكو باپیرانتان ناوتان ناون، خوا هیچ بەڵگەیەکی نەناردۆتە خوارەوە لەبارەیانەوە.

هۆکەشی ئەوەیە:

﴿انْ یتّبعون الاّ الظنّ وما تهوی الانفسُ ولقد جاءَهم مِن ربّهم الهدیٰ﴾

ئەمانە شوێنی تەنها گومانو ئارەزووی نەفس دەکەون، (لەکاتێکدا) هیدایەتیان بۆ هاتووە لەلایەن خواکەیانەوە.

ئالەم باسەدا چەندین نموونەی شوێنکەوتنی گومانو ئارەزوو دەبینین، هەروەها بۆمان دەردەکەوێ کەوا ئەنجامێکی ئەم شوێنکەوتنە کۆکردنەوەی سەدو یەك شتی نارێك لەناو یەك فیکرەداو درووستبوونی هەزارو یەك نارێکی لەناویدا.

شوێنکەوتنی گومان لەوەدایە کەهەڵگرانی فیکری جاهیلی بەبێ بەڵگە قسە دەکەنو بناغەی فیکرەکە دادەمەزرێنن، یاخود بەڵگەی وەهمی بەکار دەهێننو بەرگی ڕاستی ی دەکەنە بەر.

﴿وما لهم بە من علم ان یتبعون الاّ الظنّ وان الظنّ لایغني مِن الحقّ شیئاً﴾ النجم/٢٨.

واتە: ئەمانە زانیارییان نییە لەبارەی ئەمەوە، ئەمانە شوێنی تەنها گومان دەکەون

گومانیش هیچ بەکەڵکی هەق نایەت.

١- بۆیە دەبینین بتە کۆنەکان «مێژوو»یان هەیە، واتە ئەو بتەی کەلای موشریکەکان یەکێکە لە خواکان، ڕۆژێك لەڕۆژان «لەدایك بوو»، خۆ ئەگەر خوای ڕاستەقینە بوایە دەبوایە لەسەرەتای بوونەوە هەبوایە، وەك چۆن لەعێراقی کۆندا (بۆ نموونە) ئێنلیل ENLIL هەبوو کەخوایەکی هەرە گەورەی سومەرییەکان بوو، بەڵام کەی پەیدا بوو؟ بۆچی دوایی نەما؟ ئاشکراشە کەمەسەلە تەنها گومانو زانیارییەکی بێ بەڵگەیەکە بۆتە هۆیەکی پەیدابوونی ئەم بتە لەسەر ڕووی زەمین.

ئەمڕۆش ئەگەر لەئاینە «مۆدێرن»ـەکان بکۆڵیتەوە، دەبینی کەوا چەندین شتی گوماناویان تێدایە بەڵکو بووشنەتە بەردی بناغەیان، ئەگینا کێ دەڵێ کەوا کۆمەڵگای سەرەتایی مەشاعی بوو (واتە: کۆمۆنیستێکی سادەو سەرەتایی) غەیری نووسراوێکی (مۆرگان) نەبێ کەدوای ماوەیەك دەرکەوت چەند پڕە لەهەڵەو قسەو بۆچوونی بێ بەڵگە؟ یان کێ دەڵێ کەوا پەرلەمان لەوڵاتێکی دیموکراتیدا نوێنەری ڕاستەقینەی گەلە(١) یان کاتێك عەلمانیەت دەڵێ خۆم ناخەمە ناو کاروباری ئاین ئایا بەڕاستێتیو درۆ ناکات؟ یان کێ دەڵێ قەوارەی نەتەوەیی باشترین زامنە بۆ پاراستنی نەتەوەیەك؟. یان.. یان... ؟؟

بینای گەورە گەورەی فیکری بەرز کراونەتەوە کەناوەوەیان پووچەڵە، بینای گەورە کەبناغەکەیان گومانە لەجیاتی هەق، بۆچوونی بێ بەڵگەیە لەجیاتی حەقیقەت.

ژمارەیەك بتو خوای ساختەو ئاینی هەڵبەستراو کەرێی هەقیان لێ گوم بووە.

٢- خواوەندە ساختە هەرە گەورەکەش، سەرۆکی هەموو بتەکانی پەرستگای جاهیلیەتیش، یەکێکە کەزۆر نزیکە لێمان بەڵام هەستی پێ ناکەین، یەکێکە لەهەموویان شاراوەترە ئەویش (ئارەزوو)ە:

﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ...﴾ الجاثية/٢٣.

واتە: ئەو کەسەت بینی کەئارەزووی خۆی کردۆتە خوای خۆی؟

ئەو ئارەزووەی کەوای لەبت پەرستە کۆنەکان کردبوو حەز بکەن بەپەرستنی دارو تەختەو تەوتەمو پاشایان، هەر ئەو ئارەزووەشە کەوا لەبت پەرستە نوێکان دەکات کەحەز بەپەرستنی حزبو پێشەواو نەتەوەو وڵات بکەن.

ئەو ئارەزووەیە کەوای لە(مارکس) کرد بڵێ پەیدابوونی کۆمەڵگای کۆمۆنیست حەتمی یەو هەر دەبێ بەدی بێت. خۆی حەزی لێ دەکرد، ئارەزووی لەگەڵدا بوو بۆیە بەدوای «بەڵگەی زانستی»دا دەگەڕا کەئەم حەتمی یەتە «بسەلمێنێ» هەر ئەو ئارەزووەشە کەوای لەوڵاتانی ئەوروپا کرد کەلەکاردانەوەی زوڵمو حوکمی تاکەکەسی پاشایان

١- ئەمە یەکێکە لەو ڕەخنانەی کەلەدیموکراسی دەگیرێنو هەندێك ڕۆژئاوایی خۆیان باسی دەکەن. ئێمەش لەکتێبی داهاتوودا (کەلەبارەی دیموکراسی یەوەیە) ان شاءالله باسی دەکەین.

بەرەو فیکرەی دیموکراتی بچن‌و ژمارەیەك کەسیان ببنە (مفکر)و تیۆر دانەر(منظر)ی ئەو فیکرەیە.

هەر ئەو ئارەزووەشە کەبووە سەرچاوەی رق هەڵسان لەئاین‌و بناغەیەکی پڕ گومانی دامەزراند بۆ ئاینی عەلمانی.

هەر ئەو ئارەزووەشە کەبناغە پڕ خورافەتەکەی «نەتەوەی هەڵبژێرراو»و «رەگەزی بالأ»ی بنیات نا، یان لەکاردانەوەی زەلیل بوونی نەتەوەیی وزوڵمی نەتەوەکانی تر دەزووەکانی فیکرە نەتەوەیی یەکەی کۆکردەوە.

هەر خۆشێتی کەبەرامبەر (موضوعي)و (دەرەکی)یەکەی (هێگل) خۆیی (ذاتي) و(ناوەکی)یەکەی وجودیەتەکەی (کیرکیگارد)ی بزواند.

لیستەکە دوورو درێژە بەلأم بناغەکە یەکە:

١- ئارەزوو دروست کەرو بزوێنەری بیر کردنەوەو هەستی مرۆڤی جاهیلە.

٢- بەهۆی ئەم ئارەزووە ش‌و بەهۆی کەمی زانیاری‌یەوە، قسەو بۆچوونی بێ بەڵگە دادەمەزرێن.

٣- فیکرو بۆچوونی جاهیلی پەیدا دەبن کە بەهۆی دوو بناغەکەی سەرەوە پڕ دەبن لەناڕێکی، واتە هەر فیکرەیەك لەناو خۆی‌دا ناڕێکەو بەشێکی ئەو فیکرەیە ئەوەی تر بەدرۆ دەخاتەوە.

کارەکەمان لێرەدا ئاشکراکردنی ناڕێکی لەناو فیکرەی جاهیلی‌دایە واتە دەرخستنی ئەو راستی‌یەی کەوا هەر بەشێك لەفیکرەی (س) ناڕێکە لەگەڵ بەشەکەی ترو ناڕێکی لەناو هەر بەشێکیش‌دا هەیە، هەروەها ئاشکراکردنی ئەو بۆچوونانەی کەبەڵگەیان نی‌یە غەیری گومان‌و دەرخستنی رۆڵی ئارەزوو تیایان‌دا.

لەکۆتایش‌دا دەزانین کەوا چەند راستە:

﴿ولو كان مِنْ عندِ غيرِ اللهِ لوجدوا فيه اختلافاً كثيراً﴾ النساء/٨٢.

واتە: ئەگەر ئەم قورئانە لەلایەن غەیری خواوە هاتبێ ناڕێکی‌یەکی زۆریان تێ‌دا بەدی دەکرد.

ئەمەش ئەو جیاوازی‌یەیە کە لەنێوان زانیاری‌یەك کەخوا سەرچاوەیەتی، ئەو خوایەی کەبەدی هێنەرو خاوەنی بوونەوەرە (بەم شێوەیەش لەهەموو کەسێك زاناترە)... و زانیاری‌یەك کەعەقڵ‌و هەستی مرۆڤ سەرچاوەیانە، ئەو عەقڵەی کەسنووردارەو ئەو هەستەی کەسنوور نی‌یە بۆ ئارەزووەکانی.

کەواتە دەبێ سەرچاوەی ئێمە لەبارەی مرۆڤ‌و کۆمەڵگاو ئەو سوننەتانەی کەلەگەردوون‌دا کاردەکەن... ئەو سەرچاوەیە بێ کەقابیلی هەڵە نی‌یە، ئەو سەرچاوەیەی بەدەستی پێغەمبەری راستەقینە نێردرابوو نەك شوێنکەوتنی «پێغەمبەری ساختە»ی وەك

مارکس کەپێشبینیی دەکرد کەلەدواڕۆژدا (دواڕۆژی سەردەمەکەی خۆی) کۆمەڵگای کۆمۆنیستی بەرپا دەبێ یان وەکو پێغەمبەرە ساختە نوێکە: (فوکویاما)ی ئەمریکی (یابانی رەچەڵەك) کەپێشبینی کردووە کەوا پاش رووخانی رژێمی کۆمۆنیستو فاشیو ئەرستۆکراتی... هتد. تەنها سیستەمی دیموکراتی رۆژئاوایی خۆی وەکو شێوازی حوکمی عەقلانی پیشان دەداتو دوا رۆژ هەر بۆ ئەوە!!

ئەمە حەقیقەتی فیکرەکانی رۆژئاوایە بەلاّم خەڵکی ولاّتە موسڵمانەکان کوێرانە شوێنیان دەکەون، موسڵمانانی ئەمڕۆ ئەو فەرموودەیەی پێغەمبەریان (ﷺ) بەسەردا دەچەسپێ کەباسی ئەوە دەکات کەوا رۆژێك دێت موسڵمانان شوێنی سوننەتەکانی جوولەکەو نەصارا دەکەون تەنانەت ئەگەر بچنە ناو کونی مارمێلکە (کەچەند تەسكو بچووکە) موسڵمانان شوێنیان دەکەونو خۆیان دەخەنە ناوی.

موسڵمانانی ئەمڕۆ شوێنی جوولەکەو نەصارا کەوتوونو خۆیان خستۆتە نارەحەتی زۆر، لەجلو بەرگدا: رۆژئاواییەکان جلەکانیان تەسك بکەن ئەوانیش جلەکانیان تەسك دەکەنو هەناسەو جوڵە لەخۆیان نارەحەت دەکەن، فراوانی بکەن ئەوانیش فراوانی دەکەن، قژ درێژ بکەن ئەوانیش دەروێشانە قژ دەهێڵنەوە، بیتاشن ئەوانیش سەرباز ئاسا دەیتاشن، ئەمە لەجلو بەرگو سیما ئینجا لەئاکارو خورەوشت..هتد.

ئینجا لەو شتەی کەلێرە مەبەستمانە: شوێنکەوتنی رۆژئاواییەکان لەمۆدە فیکرییەکانیان، موسڵمانانی ئەمڕۆ خۆیان کردۆتە تاقیگەیەکی تر بۆ ئەو فیکرانە، هەموو رۆژێکیش مۆدەیەکی فیکری.... بەبێ ئەوەی بزانن کەهەموو ئەمانە یەك خانە جێیان دەکاتەوە، خانەی جاهیلیەت، هەموویان فیکری جاهیلین...کاتێك باون پرشنگدارن، کاتێکیش بەسەر دەچن ئاوڕیان لێ نادرێتەوە، بەپێی زەمانو بارودۆخ پەیدا دەبن دەژینو دەگۆڕێنو دەمرن...لەهەموو قۆناغێکی ژیانیشیاندا کرۆکیان پووچەڵە.

زۆر لەموسڵمانانی ئەمڕۆ باوەشیان بەم پووچەڵییە کردووە، بێ ئاگان لەو ئاینەی کەتاقیامەت دەمێنێ، ئاینی کاروانی پێغەمبەرانو شوێنکەوتوانیان، ئاینی خوا، ئیسلام.

بەشی دووەم

کورتەیەك لەبارەی مارکسیەت

١- سۆشیالیزم و کۆمۆنیزم

لەکاتی کارل مارکس (١٨١٨-١٨٨٣)و فریدریك ئینگلزدا (١٨٢٠-١٨٩٥)(٢) ئەوروپا پڕ بوو لەقوتابخانەی سۆشیالیست و کۆمۆنیست و قوتابخانەکەی ئەوان تەنها یەکێك بوو لەچەندینی تر(٣).

زاراوەی سۆشیالیزم (الاشتراکیة)Socialism لە(سۆشیالیست)ـەوە هاتووە کەئەو کەس و ئەو باوەڕەیە کەبایەخ بەکۆمەڵگاsociety دەدات و دژی (تاکڕەو)اهindivitualist (٤). کۆمۆنیزمیش (الشیوعیة)Communism پێشتر ئەو ناوەبوو کەلەبیروڕای ئێتیان کابێE.Cabet ی فەرەنسی دەنرا (لەپەنجاکانی سەدەی نۆزدەی زایینی)(٥).

سۆشیالیزم کاردانەوەیەك بوو دژی چەوساندنەوەی کرێکاران لەلایەن بۆرجوازیەت و دژی باری سەختی کارکردنی پرۆلیتاریا (کرێکاران) کەڕۆژانە دوازە سەعات کاریان دەکرد بۆ موچەیەکی کەم و لەناو خانووی شڕدا بەژمارەیەکی زۆر دەژیان..هتد.

ئەمڕۆش کۆمۆنیزم تەنها بەفیکرەی مارکسی دەوترێ. جگە لەمارکسیەت قوتابخانە سۆشیالستەکان زۆرن وەکو:

١- نەتەوەیی سۆشیالیست (القومیة الاشتراکیة) کەنازیەت گەورەترین نوێنەرێتی هەروەها زۆر لەحزبەکانی وڵاتانی جیهان وەکو حزبی بەعس و ئەمانە زیاتر قەومین.

٢- لێرەدا ناوی کەسەکانم بەو شێوەیە نوسیوە کەلەزمانی خاوەنەکانی دا دەوترێن بەڵام لەناوی سەرچاوەکاندا لەکۆتایی کتێبەکەدا ناوەکانم بەو شێوەیە نووسیوە کەلەوەرگێرانی عەرەبی ی کتێبەکان دا هاتوون، ئەو ناوەش کەگومانم لەخوێندنەوەکەی هەبووە نیشانەی پرسیارم لەپەردەمی دا داناوە. ئەوەشم لەبەر ئەوە کردووە چونکە زۆربەی خەڵك ناوەکان بەهەڵە دەڵێنەوە. جگە لەناوەکانیش گوێمان نەداوەتە ئەو زاراوانەی کەلەئەدەبیاتی مارکسی ی کوردی ئەمڕۆدا بەکار دێن و خۆمان زاراوە عەرەبیەکانمان وەرگێڕاوە بۆیە لەوانەیە هەندێك جیاوازی ببیترێت نێوان زاراوەکانی ئەم کتێبە و زاراوەکانی لای مارکسی یە کوردەکان کەبەزۆری لەئەدەبیاتی ئێرانی یەوە وەرگێراون.

٣- بۆ زانیاری لەبارەی ئەو قوتابخانانە بڕوانە کتێبە دوو بەرگی یەکەی (ج. د. هـ. کۆڵ) تأریخ الفکر الاشتراکي (بڕوانە سەرچاوەکان).

٤- ج. د. هـ. کۆڵ، رواد الفکر الاشتراکي، ل١١ بەدواوە.

٥- هەمان سەرچاوە.

٢- سۆشیال دیموکرات: ئەویش بیروباوەڕی سۆشیالیستو دیموکراتی ی تێکەڵ بەیەك کردووەو بەشی زۆری حزبە سۆشیالیستەکانی ئەوروپا لەم جۆرەن، سۆشیال دیموکرات بڕوای بەدەست تێوەردانی دەوڵەتە لەبواری ئابووریو کۆمەلایەتیو بۆ بەدیهێنانی سۆشیالیزم.

٣- سۆشیالیزمی مەسیحی: کەلەسەدەی رابردوودا کاری دەکردو پشتی بەبنەماکانی نەصرانیەتو ژیانی نەصرانی یە کۆنەکان دەبەست.

٤- هەموو قوتابخانە سۆشیالیستەکانی سەدەی رابردوو وەکو ئەوانەی سلن سیمۆنو فۆریێو ئۆوین.. هتد.

بابەتی هاوبەشی نێوان هەموو سۆشیالیستەکانیش ئەوەیە کەهۆکانی بەرهەم هێنان (کارگەکان...هتد) لەدەستی تاکە کەسەکانەوە بچنە دەستی کۆمەڵگا، لەم مەسەلەیەشدا کەسیوا هەیە دەیەوی بەشێکی هۆکانی بەرهەمهێنان بچنە دەستی کۆمەڵگا، هەیشە دەیەوێ هەموو هۆکانی بەرهەمهێنان لەدەستی کۆمەڵگادابن (وەکو مارکسیەکان)، جیاوازی زۆری تریش هەیە لەنێوان قوتابخانەکاندا کەلێرەدا ناکرێ باسیان بکەین.

٢- سەرچاوەکانی فیکری مارکسی

قسەیەکی باوی مارکسیەکان هەیە ئەویش کەوا مارکسیەت سێ سەرچاوەی هەیە:

١- فەلسەفەی کلاسیکی ی ئەلمانی بەتایبەتیش هی (هێگل)و بەرادەیەکی کەمتر هی فەیلەسووفی ماددی (فۆیەرباخ).

٢- سۆشیالیزمی فەرەنسی.

٣- ئابووری ی سیاسی ی ئینگلیزی (الاقتصاد السیاسي الانكليزي).

لەبەر گرنگیتی ی فەلسەفەی هێگل لەمارکسیەتدا لێرەدا (بەوپەڕی کورتی) باسی مەنهەجی فەلسەفەکەی دەکەین واتە مەنهەجی دیالێکتیکی لەم چەند خاڵەدا:-

١- لای هێگل مەنهەجی بیرکردن دەبێ یان دیالێکتیکی بێ یان میتافیزیکی(٦) مەنهەجی میتافیزیکی هەموو شتێکی ئەم بوونەوەرە: بیر (الفكر)، بوون (الوجود)... جیادەکاتەوە بۆ چەند بەشێکی سەربەخۆ بەجۆرێك کەپەیوەندیان بەیەکەوە نەبێ، بەڵام لای مەنهەجی دیالێکتیکی هەموو شتێك پەیوەندی بەوەی ترەوە هەیە.

٢- مەنهەجی میتافیزیکی بڕوای بەئەوێتی (الهوية) هەیە ئەویش کەفلانەشت «خۆیەتی»و ناکرێ لەیەك کاتدا «خۆی بێ»و«خۆی نەبێ»، بەڵام لای دیالێکتیك ئەم شتە هەیە.

٦- مەبەست لێرەدا لە (میتافیزیك) بەواتای (ماوراء الطبیعة) نی یە.

٣- دیالێکتیکیش لای هێگل تەنها بیرکردنەوە نی یە بەڵکو دیالێکتیك لەواقع دا لە ناو هەموو شتێك دا هەیەو دروستکراوی خۆشمان نی یە.

٤- دیالێکتیكو هەموو فەلسەفەی هێگل بریتین لەژمارەیەکی زۆری سێگۆشەو هەر سێگۆشەیەك بەم جۆرەیە:

بابەتێکان هەیە (موضوع، قضية)، ئەمە نەفی دەبێ یاخود خۆی نەفی دەکاتو دەبێتە دژ (نقيض)، ئەمەشیان دیسان نەفی دەبێو بابەتەکە دەگەڕێتەوە بەڵام بەشێوەیەکی بەرزتر ئەویش ئاوێتە (مركب)ی پێ دەوترێ، ئەم چالاکی یەش بەردەوام دەبێ تا دەگەینە رەها (المطلق).

ئەم خاڵە شمان زۆر بەکورتی باس کردووەو لەکورتەکانی مارکسیەکان دەچێ کاتێك کەباسی دیالێکتیکی هێگل دەکەن، هەموو خاڵەکانیش دیسان زۆر بەکورتی باسکراون، ئەگینا دیالێکتیکی هێگل زۆر لەمە فراوانترو ئاڵۆزترە(٧).

هەرچەندە مارکسیەت فەلسەفەیەکی ماددی یە بەڵام سوودی زۆری لەفەلسەفە (مثالي)یەکەی هێگل وەرگرتووە، بەتایبەتیش لەمەنهەجەکەی (واتە: دیالێکتیك)و مارکسو ئینگلز دەڵێن کەوا مەنهەجەکەی هێگلیان وەرگرتووە نەك چەسپاندنی مەنهەجەکەی (کەبەچەسپاندنەکە دەوترێ: المذهب).

٣- بەشەکانی مارکسیەت

مارکسیەت بریتی یە لەسێ بەش:

یەکەم: ماددی یەتی دیالێکتیکی (المادية الجدلية): مارکسیەت فەلسەفەیەکی ماددی یە، بەپێی بەش کردنە ساکارەکەی فەلسەفەش؛ فەلسەفە یان ئایدیایی (مثالي)ـە یان ماددی. لای فەلسەفەی (مثالي) بیر سەرەتاو ئەساسە، بەڵام فەلسەفەی ماددی ماددە پێش دەخات.

ماددی یەت ماددە بەئەساس دادەنێو دەڵێ کەوا بیروگیان دروستبووی ئەون. بەڵام مارکسیەت خۆی بەماددی دیالێکتیکی دەزانێو خۆی جیا دەکاتەوە لە(ماددی یەتی میتافیزیکی) کەنادیالیکتیکی یانە بیردەکاتەوە.

ئەمە بۆ ماددیەت، بۆ دیالێکتیکیش ئینگلز سێ یاسای سەرەکی دیالێکتیك جیا دەکاتەوە (کەلای هێگل بەشێوەیەکی تر هەن):

٧- بۆ شارەزایی زیاتر لەفەلسەفەی هێگل بڕوانە:

١- امام عبدالفتاح امام، المنهج الجدلي عند هيجل ٢- و. ستەیس، فلسفة هيجل ٣- د. زكريا ابراهيم، هيجل او المثالية المطلقة ٤- ر. گارۆدی، فكر هيغل.

١- یاسای گۆڕانی چەندو چۆن (قانون التحولات الكمية والكيفية): ئەویش ئەو حالاکی یە پیشان دەدات کەتیایدا گۆڕانی چەندی (=کمی)ی شتێك یان دیاردەیەك لەکات و پلەیەکی دیاریکراودا دەبێتە هۆی گۆڕانی چۆنێتی ی ئەو شتە، بۆ نمونە پلەی گەرمایی ئاو بەرە بەرە بەرز دەبێتەوە تادەگاتە (١٠٠) پلەی سەدی، لەم خاڵەشدا چۆنێتی ی ئاوەکە دەگۆڕێ و ئاوەکە دەبێتە هەڵم.

٢- یاسای یەکێتیّ و ململانەی دژەکان: هەموو شتێك دژی خۆی هەیە، دژەکانیش لەسەرەتادا لەیەکێتی دان بەڵام کاتی یەو دوایی ململانە دەکەن و لەئەنجامدا دژێك سەردەکەوێ.

٣- یاسای نەفی ی نەفی: هەموو شتێك دژی خۆی دروست دەکات ئەم دژەش نەفی ی ئەو شتە دەکات بەڵام ئەویش نەفی دەبێ و شتی یەکەم پەیدا دەبێتەوە بەڵام بەشێوەیەکی دەوڵەمەندتر، بۆ نموونە دەنکە جۆیەك نەفی دەبێ و دەبێتە رووەك، ئەم رووەکەش نەفی دەبێ و دەبێتە گوڵەجۆ، بەم شێوەیە شتی یەکەمان دەست دەکەوێ (دەنکە جۆکە) بەڵام بەژمارەیەکی زۆرتر.

٤- یاسای پێکەوە بەستانی هەمەکی ی نێوان دیاردەکان (الترابط الكلي بين الظواهر) کەبایەخی پێ نەدراوە ئێمەش لێرەدا پشت گوێی دەخەین.

جگە لەیاساکان؛ وتەکان (المقولات) هەن کەلەم کتێبەدا باسیان ناکەین.

دووەم: ماددی یەتی مێژوویی: ئەمیشیان زووتر لەمێشکی مارکس و ئێنگلزدا لەدایك بوو، ماددی یەتی مێژوویی لەگشتی ترین یاساکانی گەشەسەندنی کۆمەڵایەتی دەکۆڵێتەوە. ئەمەش چەند باوەڕێکی ئەم بەشەیە:-

١- بەرهەم هێنانی کەل و پەلی ماددی لەسەرەتای «مێژوو»ی مرۆڤدا دروستکەری هۆشی مرۆڤاکان بوو.

٢- ژیانی کۆمەڵایەتی ی کۆمەڵگا دروستکەری هۆشی خەڵکەکەیە (ژیانی کۆمەڵایەتیش زیاتر لایەنی بەرهەم هێنان دەگرێتەوە).

٣- لەهەر کۆمەڵگاو سەردەمێکدا جۆرێکی بەربڵاو یان سەرەکی ی بەرهەم هێنان هەیە وەکو: دەرەبەگایەتی، سەرمایەداری، ...هتد، ئەم جۆری بەرهەم هێنانە لەدوو بەش پێك دێت:

أ) پەیوەندی مرۆڤ بەسروشت: ئەم پەیوەندەش (هێزەکانی بەرهەم هێنان) دەری دەخەن، ئەم هێزانەش بریتین لەئامێرەکان کە پێیان دەوترێ (هۆکانی بەرهەم هێنان) هەروەها بریتین لە مرۆڤەکان خۆیان.

ب) پەیوەندی نێوان مرۆڤەکان: ئەویش کە (پەیوەندەکانی بەرهەم هێنان) دەری دەخەن، ئەم پەیوەندانەش بریتین لە: دابەش کردنی کار، کڕین، فرۆشتن، ....هتد.

٤- (پەیوەندەکانی بەرهەم هێنان) بەهۆی گەشەسەندنی (هێزەکانی بەرهەم هێنان) دەست نیشان دەبن، بۆ نموونە ئەو ئاشەی کەبەدەست دەخولێتەوە کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی پیشان دەداتو ئەو ئامێرەی کەبەهێزی هەڵم دەجولێتەوە کۆمەڵگای بۆرجوازی پیشان دەدات(٨).

٥- هۆکانی بەرهەم هێنان گەشەدەسەنن تائەو خاڵەی کەتیای‌دا (تناقض) نێوان ئەم پلە گەشەسەندووەو ئەو پەیوەندە کۆنانەی بەرهەم هێنان دروست دەبێ. پەیوەندە کۆنەکانیش دەبنە کۆسپ بەرامبەر گەشەسەندنی هێزەکانو دەبێ نەمێنن‌و بگۆڕدرێن، بۆ نموونە دەرەبەگایەتی بووە کۆسپ بەرامبەر گەشەسەندنی هێزەکانی بەرهەم هێنان بۆیە لەناوچووو بورجوازیەت هاتە جێ ی.

٦- لە کۆمەڵگایەکدا کەهۆکانی بەرهەم هێنان تیای‌دا لەدەستی تاکەکەسەکان‌دایە دوو چینی دژ بەیەك هەن کەیەکێکیان ئاغایەتی دەکات. ململانەی چینەکان دروست دەبن‌و وەکو (مانیفیستۆی کۆمۆنیست- البيان الشيوعي) -کەنوسراوی مارکس‌و ئینگلزە- دەڵێ: «مێژووی هەر کۆمەڵێك مێژووی ململانەی چینەکانە»(٩).

٧- لەمێژوودا شەش جۆری بەرهەم هێنان هەن کەپێنجیان سەر بەئەوروپان‌و زنجیرەیەك دروست دەکەن، لەگەڵ جۆرێکی تر کەسەر بەناوچەی ترە (قسەی ئەوساش ئەوەیە کەوا پێنج جۆرەکە سەرانسەزی جیهانیان گرتۆتەوەو ئەمە قسەی هەندێك مارکسی ئەمڕۆیشە):

أ) کۆمیونی سەرەتایی: لەسەرەتای مرۆڤایەتی‌دا هەبووەو تیای‌دا خاوەنێتی (الملكية) گشتی بوو واتە هۆکانی بەرهەم هێنان هی هەموو کۆمەڵگا بوو، کەواتە چینەکان‌و دەوڵەت‌و خێزان نەهاتبوونەکایەوە، ئافرەتیش رۆڵی سەرەکی ی دەبینی (سیستەمی دایك سالاری).

ب) کۆیلایەتی: بەهۆی گەشەسەندنی ئامێرەکانی بەرهەم هێنان بەرهەم زیاد بووو مرۆڤێك یان چەند مرۆڤێك ژمارەیەك خەڵکیان خستەکار بۆ خۆیان، دیلەکانی شەڕیش کرانە کۆیلەو ئەمانە بوونە هێزی بەرهەم هێنان، چینەکان پەیدا بوون کەدوو چین بوون: کۆیلەکان‌و خاوەنەکانیان... پلەی پیاویش بەرزتر بوو (باوك سالاری)و خێزان پێکهات، بۆ سەرکوت کردنی یاخی بووەکانیش دەوڵەت پەیدا بوو.

ج) جۆری دەرەبەگایەتی: کۆیلایەتی بووە کۆسپ بەرامبەر گەشەسەندنی بەردەوامی هۆکانی بەرهەم هێنان. بەهۆی شۆڕشی کۆیلەو بەهۆی هێرشی خێڵە درندەکان دەوڵەتی مەرکەزی نەماو حوکمی دەرەبەگەکان پەیدا بوو. چینەکانیش دوو چینی دەرەبەگەکان‌و جووتیارەکان بوون.

٨- بڕوانە: کارل مارکس، بؤس الفلسفة، ل١١٢.

٩- جان - ئیڤ کالڤێز، فکر کارل مارکس، بەرگی یەکەم، ل١٦٩.

د) سەرمایەداری: بەهەمان شێوە دەرەبەگایەتی بووە کۆسپ و لاچووو سەرمایەداری پەیدا بوو کەدوو چینی تیادا بەدی دەکرێ: بوورجوازیەت و چینی کرێکار (پرۆلیتاریا).

هـ- کۆمۆنیزم: ئێستاش سەرمایەداری کۆسپەو دەبێ نەمێنێ ئەویش بەشۆڕشی پرۆلیتارياو کۆمەڵگای کۆمۆنیست بەدی دێت کەهیچ چینێکی تیادا نامێنێ و دەوڵەت لەناو دەچێ...هەموو کەسێکیش بەپێی توانا کاردەکات و بەپێی پێویست بەرهەمی دەست دەکەوێ.

و) جۆری ئاسیایی ی بەرهەم هێنان: مارکس نەختێك باسی ئەم جۆرەی کردبوو مارکسی یەکانیش ناچاربوون بایەخی پێ بدەن چونکە تەماشایان کرد کەپێنج قۆناغەکە تەنها بەسەر ئەوروپا (یان بەشێکی ئەوروپا)دا دەچەسپێن، تایبەتی ی سەرەکیش لەم جۆرە ئەوەیە کەزەوی مەشاعی یە (واتە موڵکی تاکە کەسەکان نی یە) بەڵام دەوڵەت ئەم مەشاعی یەتە بەکار دەهێنێ بۆ خۆی(١٠).

٨- دوو زاراوە هەن: ژێرخان (البناء التحتي)و سەرخان (البناء الفوقي): (ژێرخان) بریتی یە لەباری کۆمەڵایەتی کەشێوازی بەرهەم هێنان دەری دەبڕێ و (سەرخان) بریتی یە لەپەیوەندە رامیاری و یاسایی و ئاینی یەکان...هتد. ژێرخانیش سەرچاوەی سەرخانە بۆ نموونە سەرمایەداری لایەنی سیاسی و یاسایی..تایبەتی خۆی دروست دەکات کەلەهی ئەوانەی کۆیلایەتی و دەرەبەگایەتی.. هتد جیاوازە.

ئەمەش چەند لایەنێکی سەرخانە:

أ- دەوڵەت: دەوڵەت لەگەڵ دروستبوونی کۆمەڵگای چینداردا درووست بوو دوای نەمانی چینەکان نامێنێ.

ب- ئاکار (الاخلاق) : ئاکاری جۆری بەرهەم هێنانی دەرەبەگایەتی (بۆ نموونە) جیایە لەئاکاری جۆری سەرمایەداری چونکە هەر یەکێکیان هەڵقولاوی بارێکی کۆمەڵایەتی ی جیاوازە، لەلایەکی تریشەوە هەر چینێك و ئاکاری تایبەتی خۆی هەیە بەم پێیەش ئاکار نسبی یە و کاتی یە.

ج- ئاین: کەمارکس دەڵێ (ئاین ئەفیونی گەلانە) مەبەست ئەوە نی یە کەئاین دەستکردی چینە چەوسێنەرەکان بێ(١١)، بەڵکو مەبەست ئەوەیە باری کۆمەڵایەتی دروستی دەکات و هەڵقوولاوی ئەوە.

د- لایەنی تر(یاسا، فەلسەفە، هونەر،..) هەر یەکێك و هەڵقوولاوی بارە

١٠- بۆ زیاتر شارەزابوون بڕوانە: حول نمط الانتاج الاسيوي.

١١- بڕوانە: ئێرنست فیشەر، هكذا تكلم ماركس حقا، ل١٩.

کۆمەلآیەتی یەکەی سەردەمی خۆیەتی بۆیە یاساو فەلسەفەو هونەری جۆری کۆیلایەتی (بۆنموونە) جیاوازە لەهی دەرەبەگایەتی یان سەرمایەداری...

سێیەم: ئابووری سیاسی (الأقتصاد السياسي): ئەم سێیەم بەشەی مارکسیەت لەباسی (ماددیەتی مێژوویی)دا و بەتایبەتی لەبەشی (سەرمایەداری)و (کۆمۆنیزم)دا بەکورتی لێی دەکۆڵینەوە بەشێکی سەربەخۆی بۆ دانانێین، ئەگینا کتێبەکە لەمە گەورەتر دەبێ.

شایەنی باسە بەشێکی زۆری بۆچوونەکانی مارکس و ئینگلز کەسانی تر ووتبویان چ دوور چ نزیك لەو شێوەیەی ئەوان باسیان کردبوو وەکو:

١- دیالێکتیك لەهێگل وەرگیراوە (ئەویش هەندێك رووی لەفەیلەسوفی پێش خۆی وەرگرتبوو).

٢- بەشێکی ماددیەت لەفۆیەرباخ وەرگیرابوو.

٣- هەژاربوونی بەردەوام بووی پرۆلیتاریا.

٥- دروشمی لەهەر کەسێك بەپێی توانا..هتد.

٦- گرنگترین بەشی ئابووری سیاسی: (زیابەها- فائض القيمة).

بەشی سێیەم

ڕەخـــنە

ئێستاش دێین (مەنهەجی قورئانی بۆ ڕەخنەگرتن لەفیکری جاهیلی) دەچەسپێنین بەسەر مارکسیەتدا، باهەڵەش لەمە تێ نەگەین.. ئێمە کەدەڵێین مەنهەجی قورئانی دەچەسپێنین ئایەتەکانی قورئان ناهێنینەوە، ئەو ئایەتانەی کەمارکسی یەکان بڕوایان پێ یان نی یە، بەڵکو باوەڕەکانی مارکسیەت خۆی دەدەین لەیەك تادەربکەوێ مارکسیەت چەند لەناو خودی خۆیدا ناڕێکە هەروەها زانستو ڕاستی یە مێژوویی یەکان دەکەینە شایەت لەسەر پووچەڵی ی مارکسیەت... مەنهەجە قورئانی یەکە وامان فێر دەکات: پووچەڵ کردنی فیکرەی جاهیلی بەوەی کەفیکرە خۆی بەکاربهێنینو باوەڕەکانی با ین لەیەك.

پاش چەسپاندنی ئەم مەنهەجەش ئەم سێ شتەمان بۆ ڕوون دەبێتەوە:

١- زۆربەی بۆچوونەکانی مارکسیەت زانستی نینو بێ بەڵگەن.

٢- مارکسیەت لەناو خودی خۆیدا ناڕێکە.

٣- حەقیقەتی مارکسیەت پێچەوانەی ئەو شتەیە کەئیدیعای دەکات بۆ خۆی واتە نەزانستی یەو نەواقیعی یەو نەدیالیکتیکیو تەنانەت لەهەندێك ڕووشەوە ماددیش نی یە.

یەکەم ــ مارکسیەت و زانست

لەو بڕوایەدا نیم کەفیکرەیەك هەبووبێ ئەوەندەی مارکسیەت ئیدیعای (زانستێتی)و (پێشکەوتنخوازی)ی کردبێ، جادەبێ حەقیقەتی ئەم دوو ئیدیعایە چی بێ؟

بەر لەهەموو شتێك بائەوە بڵێین کەوا ئەگەر مارکسیەت بەڕاستی فەلسەفەیەکی زانستی بووایە مارکسو ئێنگلز ئەو هەموو پێشبینی یانەیان نەدەکرد کەیەك لەدوای یەك هەڵە دەرچوون تەنانەت لەو کاتەدا کەهێشتا لەژیاندا بوون... ئەم پێشبینی یانە کەئاوا بەدرۆ دەکەوتنەوە بوونە هۆی ئەوەی کەهاوچەرخەکانیان بە(پێغەمبەری ساختە) ناویان بەرن(١٢).

تەنها ئەوانیش لەزانستەوە دوور نەبوون، بەڵکو ئەمە میراتی یەك بوو کەبۆ ئەوانەی دوای خۆیان بەجێ یان هێشت. پاش مارکس و ئێنگلز، زانا سۆڤێتی یەکان سەرەتا دژی تیۆری نیسبی ی (ئاینشتاین) وەستابوون (بەڵام لەهەمان کاتدا بەکاریان دەهێنا بۆ تاقی کردنەوە ئەتۆمی یەکان) پاشان ناچاربوون دان بنێن بەوەی کەتیۆرەکە ڕاستە

١٢- بڕوانە: فرانتز مێرنگ، کارل مارکس، تاریخ حیاتە، ل١٥٩. (مێرنگ)یش مارکسی یەکی هاوچەرخی مارکسو ئێنگلز بوو. بڕوانە لاپەڕە ٩٢و٢٥١و٢٧٧-٢٧٨و٤٠٢.....ی هەمان سەرچاوە وەك نموونە لەسەر پێشبینی یە هەڵەکان.

بەڵام ڕەخنەیان دەگرت لەبیروباوەڕە فەلسەفی یەکانی ئاینشتاین و ڕەخنەیان دەگرت لە هەندێك ئەنجام کەلەسەر بناغەی تیۆرە کە دانرابوون(١٣).

زانای سۆڤیتیش: ترۆفیم لیسنکۆ(؟ T.Lysenko) مەرجی ئەوەی دادەنا بۆ هەر لێکۆڵینەوەیەکی زیندەوەرزانی کەڕێك بێ لەگەڵ (ماددی یەتی دیالێکتیکی)داو دژ بەهەر لێکۆڵینەوەیەك بوو کەلەگەڵی دا نەگونجێ(١٤)و گوایە جیاوازی «دۆزیبووەوە» نێوان زیندەوەرزانی ی کۆمۆنیست و زیندەوەرزانی ی بورجوازی(١٥)!!

مارکسیەکان هێرشیان دەبردە سەر هەر زانستێکی نوێ بۆ نموونە (جیۆپۆلیتیك)(١٦) کەگوایە زانست نی یە(١٧)، هەروەها (سایبێرنیتیك) کەلەبواری کۆمپیوتەردا بەکاردێت و کەبەزانستێکی بورجوازی یان دەزانی، ماوەیەکیشی پێچوو کە زانا سۆڤیتی یەکان ووریابوونەوەو بینیان چەند لەتەکنەلۆجیای کۆمپیوتەردا دواکەوتوون(١٨).

ڕەنگەئەمە بەس بێ وەك نموونە لەسەر چەسپاندنی عەمەلی ی «زانستخوازی»و «پێشکەوتنخوازی»ی مارکسیەکان ئینجا بامارکسیەت خۆی وەربگرین و بزانین چەند «زانست»ی تێدایەو چۆن ئەو شتەی کەلای ئەو «زانستە» لەڕاستی دا تەنها گومان و قسەی بێ بەڵگەیە.

١- یەکەمینێتی و بێ سەرەتایی مادده :

لای مارکسیەکان مادده سەرەتای نی یە، دوایی دەزانین «بەڵگەکان» چین و پێشتر باگوێ بگرین بۆ هاوڕێ (پلێخانۆف) کەهاوڕێ (لینین) ئامۆژگاری ی مارکسیەکان دەکات کەوا کتێبەکانی بخوێننەوە.

پلێخانۆف دەڵێ کەوا ماددیەکان قەد نەیانوتووە کەوا ڕێبازەکەیان دەتوانێ وەڵامی ئەم پرسیارە بداتەوە: **لەکوێوە هەموو شتێك پەیدا دەبێ**(١٩).

١٣- بڕوانە کتێبی کۆنە کۆمۆنیستی یوگوسلافی میلۆڤان جیلاس (؟): مجتمع غیر کامل.، ل٩٣-٩٨.

١٤- بڕوانە: د. امام عبدالفتاح امام، خرافة الجدل في الطبيعة، الفصول الاربعة، ژمارە ٧، ل٩٢ هەروەها: ئێدیث کیرزوێل (؟): عصر البنيوية، ل٤٤.

١٥- عصر البنيوية، ل٤٤. بۆ گیانی حزبایەتی و مل کەچ کردنی زانست بۆ مارکسیەت بڕوانە: جدانۆف (؟)، حول تاريخ تطور الفلسفة، کەلە بەرگەوە تابەرگ حزبایەتی یە. کابراش شەریکە تاوانی ستالین بووو پێش چەند ساڵێك بەڕەسمی تاوانبار کرا.

١٦- جیۆپۆلیتیك: لەکاری جوگرافیاو دانیشتوان لەسەر سیاسەتی دەرەوەی وڵات دەکۆڵێتەوە.

١٧- ئافاناسییێڤ، اسس الفلسفة الماركسية، ل ١٦٥، هەروەها ڕۆجێ گارۆدی، الروح الحزبية في الفلسفة والعلوم، ل٢١. دوایی هەر گارۆدی خۆشی بوو کەڕەخنەی لەم هەڵویستانە دەگرت (بڕوانە پەراوێزی خوارەوە).

١٨- ر. گارۆدی، ماركسية القرن العشرين، ل ٣٥ هەروەها: منعطف الاشتراكية الكبير، ل١١٦.

١٩- پلێخانۆف، نقد نقادنا....، ل٢١٨.

﴿ان نظن الا ظنا وما نحن بمستيقنين﴾ الجاثية/٣٢.

تەنها گومانمان هەیەو دڵنیانین (موشریکە کۆنەکان وایان دەووت) بەڵام پلێخانۆڤ دەڵێ کەوا ئەمە رێ لەماددی یەکان ناگرێ کەرێبازەکەیان بەباشترین فەلسەفە بزانن و داوامان لێ دەکات کەلەجیاتی سەریەشاندنی ماددی یەکان بەم پرسیارانە بارەختەگر خۆی ئەم ماددیانە بەدرۆ بخاتەوە(٢٠)!!

ئەمەش وەکو ئەوەیە پلێخانۆڤ بڵێ: ئەم قەڵەمەی دەستم کەئەم قسە تورەهاتەم پێ نووسیوە لەکارگەیەکی بنی دەریادا دروست کراوە...ئێمەش لێ ی دەپرسین: بەڵگەت چی یە؟ ئەویش دەڵێ: سەرم مەیەشێنن و ئێوە بەڵگەم بۆ بهێنن کەلەوێ دروست نەکراوە، ئێمەش دەڵێین: ئەمە کاری تۆیە بەڵگەی چیت بۆ بدۆزینەوە؟ ئەویش ئەو ئەنجامەی کەپێشتر بریاری دابوو دەخاتە بەردەممان و دەڵێ: کەواتە قسە قسەی منە.

مەسەلەش تەنها کەللە رەقی و سەرلێشێوانە ئەگینا (پلێخانۆڤ) دەزانێ کەوەڵام دانەوەی پرسیاری **(ئەزەلیەتی ماددە یەعنی چی و چۆنە؟)** چەند سەختە بە لکو وەڵامیشی نی یە بۆیە لەجیاتی بەڵگە هێنانەوە لەسەری داوامان لێ دەکات کەخۆمان بەدرۆی بخەینەوە. پاش گەشتە سەرلێشێواوەکەشی قسەیەکی تەم و مژاوی دەڵێ: «تەنیا هێنانەوەی ئەم پرسیارانە بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەوا گیانی رەخنەیی ی پرسیارکەرە بێزارەکە سست بووە»(٢١)!!.

کاتی ئێنگلز (ئۆیگن دوویرنگ)ی ماددی هەبوو کە جوڵەی ئەزەلی ی جیهانی نەچووبووە مێشك و دەیوت کەوا ئەگەر جیهان بێ سەرەتا بێ لەرووی کاتەوە ئەوا هەر خاڵێکی کات رەنگی ئەزەلی یەتی پێوە دەنیشێ(٢٢). ئێنگلزیش دەیزانی کەوا ئەمە ئەوە دەگەیەنێ کەدەبێ کەسێك هەبێ جیهانی جووڵانبێ (واتە: خوا) بۆیە هێرش دەباتە سەر دوویرنگ و دەڵێ کەوا دوویرنگ گوێ ی نەدابووە مەترسیەکانی قسەکەی خۆی!(٢٣) بەم جۆرە بریارەکە ئامادەیە: نابێ هیچ شتێك بووترێ کەبۆنی سەلماندنی هەبوونی خوای لێ بکرێ.

مارکسی یەکان وادەزانن کەوا یاسای پاراستنی ماددە (راستتر: پاراستنی وزە) بەڵگەیە لەسەر ئەوەی ماددە ئەزەلی یە(٢٤) بەڵام باوزە پارێزراو بێ و باقەد نەفەوتێ؟ ئێمەش دەتوانین بڵێین کەخوا ماددەی وادروستکردووە کەبۆ هەتا هەتا بمێنێتەوە بەڵام چونکە

٢٠- ٢١- هەمان سەرچاوە..

٢٢- ف. ئێنگلز، ضد دوهرنغ، ل٧١

٢٣- هەمان سەرچاوە، ل٧٠.

٢٤- بۆدۆستنیك و یاخوت (؟)، عرض موجز للمادية الديالكتيكة، ل٥٠.

خوا دروستی کردووه کەواتە سەرەتای هەیەو ئەزەلی نی یە.(٢٥)
بەلأم هێشتا یاسای پاراستنی وزە کەڵکی نی یە بۆ مارکسی یەکان چونکە ماددە بەشێکی یەکجار بچووکە لەچاو بۆشایی ی گەردوون بۆیە وزە بەتەواوەتی پەرش و بلاو دەبێ. جائەگەر ماددە بێ سەرەتا بووایە دەبوایە دەمێك بوو وزە پەرش و بلاوببوایەو ئەم گەردوونەش کەتیایدا دەژین دەمێك بوو دەفەوتا.(٢٦)
جابۆ ئەوەی وزە لەناو بۆشایی یە بێ کۆتایی یەکەی گەردووندا پەرش و بلاو نەبێتەوەو بۆ ئەوەی بتوانرێ پاش هەموو بلاوبوونەوەیەکی وزە ئەم وزەیە دیسان کۆبکرێتەوەو گەردونێکی نوێ دروست بێ... دەبێ گەردوون و ماددەکەی بێ سنوورو بێ کۆتایی بن و گەردوون و ماددە «پەڵەیەك لەناو بۆشایی یەکی بێ سنووردا» نەبن بەڵکو ماددە بێ سنوور بێ و بەهەر لایەكدا بڕۆین هەر ماددە بێ و چەند بڕۆین کۆتایی ی ماددە نەیەت.
بەقسەیەکی تریش: مارکسی یەکان پاراستنی وزە بۆ سەلماندنی ئەزەلیەت بەکار دەهێنن بەلأم پاراستنی وزە تەنها لەو حاڵەتەدا کەڵکی هەیە کەگەردوون و ماددەو وزە بێ سنوور بن.. بەلأم خۆ ئەمەش سەلماندنی دەوێ، چۆن دەیسەلمێنن؟ باخۆمان بەو قوتابیانە بزانین کەکتێبەکەی (عرض موجز للمادية الديالیكتیة) یان بۆ نووسراوەو بزانین چۆن بەڵگە دەهێنرێتەوە لەسەر بێ سنووری ی گەردوون.
دوو نووسەرەکە بەڵگەی ئەوە دەهێننەوە گوایە ئەگەر موشەکێك لەسەعاتێکدا پەنجا هەزار کیلۆمەتر ببڕێ ئەوا پاش هەزارەها ملیار ساڵ دەگاتە ئەو ئەستێرانەی کەیەك ملیار ساڵی تیشکی لێمان دوورن(٢٧) هەروەها «بەڵگە»یەکی تر دەهێننەوە گوایە مەجەرەکەمان (١٥) ملیار ئەستێرەی تێدایەو ملیۆنەها مەجەرەی وەکو ئەو هەیە لەگەردووندا کەواتە گەردوون بێ سنوورو کۆتایی یە(٢٨)
جائەگەر دوو نووسەرەکە بەوپەڕی قەناعەتەوە ئەمەیان وتبێ ئەوا عەقڵیان وەکو عەقڵی ماسی یەکی ئۆقیانوسە کەوا دەزانێ ئۆقیانوس بێ کۆتایی یە لەبەر ئەوەشی کەبێ کۆتایی یە کەواتە ئەزەلی یە.

٢٥- ئەمە ئەگەر یاساکە هەمیشە راست بێت، بەلأم لەراستی دا یاساکە لەهەموو حاڵەتێکدا راست نی یە، بڕوانە: د. احمد سيد النواوي، التركيب الدقيق للذرة، ل٥٦.

٢٦- تەنانەت ئەمەش راست نی یە چونکە وشەی (دەمێکە) بۆ شتێك بەکار دێت کەسەرەتای هەبێ و لەگەڵ ئەزەلیەتدا ناگونجێ بەلأم ئێمە وەکو (خاترانە) قسەی سەرەوەمان وتووە.

٢٧- عرض موجز للمادية الديالیكتیكیة، ل٥١. ئەم «بەڵگە»یە کەدوورە لەسەر یەشە لەسەرچاوەی تریش دا هەیە بڕوانە: مهدي النجار، گۆڤاری الثقافة، ژمارە٦، ١٩٧٨/٦، ل١١٦

٢٨- عرض موجز...، ل٥١.

وتمان ئەگەر گەردوون بێ سنوورو کۆتایی بێ کەواتە ئەزەلی یەتی ماددە راستە، مارکسی یەکان وابیردەکەنەوە، بۆیە سوورن لەسەر بێ سنووری ی گەردوون، هەندێك جاریش پێویست بەموناقەشە ناکاتو ئەمە وەکو راستی یەکی زانستی باسی دەکرێ(۲۹)و هەندێك جاری تریش بەئاشکرایی رای دەگەیەنن: «بەپێ ی تیۆرەکەمان (=مارکسیەت؟)... گەردوون هەمیشە بێ سنوور بوو» وەکو سەرۆکی زانکۆی مۆسکۆ دەڵێ(۳۰).... ئەمە بەپێ ی تیۆرە فەلسەفی یەکەیان، تیۆرە زانستی یەکەش کەدەڵێ گەردوون بەسنوورە (مۆدێلی گەردوونی فراوانبوو) گرنگ نی یە، گرنگ «تیۆرەکەمانە» بێ گومان بەفەرمانی لیژنەی مەرکەزی ی یەکێتی سۆڤێتی ئەوسا.

٢- پێناسەی ماددیەت:

پێناسە سەیرەکەی: (لینین) بەکورتی دەهێنینەوە کەدەڵێ ماددیەت ئەوەیە کەدان بەوەدا بنێین کەوا ماددە لەدەرەوەی ئێمەیەو کار لەهەستەکانمان دەکات نەك هەستەکانمان کاری تێ دەکەن... ئەمەش پێناسەیەکی مەعریفی (ئەپستمۆلۆجی)یە(۳۱) ئەگەر وابێ «ئایندارەکانیش» ماددین، بەڵکو لەلینینیش ماددی ترن چونکە «ئایندارەکە» (ضمان)ی هەیە کەماددە (موضوعي)یەو بەرهەمی بیرمان نی یە (ضمان)ـەکەش «ئاینەکە» خۆیەتی کەماددە وەك شتێکی واقیعی باس دەکات بەڵام دەبێ لینین چ (ضمان)ێکی هەبێ؟ وەکو (سارتر)ی وجودیش دەڵێ -دەشزانین کەسارتر بێ باوەڕ بوو-: مرۆڤ ناتوانێ «لەخۆی دەربچێ» تابزانێ مەسەلەکە وایە یان نە،(۳۲) واتە بزانێ ماددە واقیعی یە یان هەستەکانمان هەڵمان دەخەڵەتێنن.

٣- دروست بوونی ژیان

ماددەی مردوو لای مارکسی یەت سەرچاوەی ژیانە، لای ئێنگلزیش ئەگەر کیمیازانەکان ئەلبومین دروست بکەن، ئەو ئەلبومینە «هەر دەبێ دیاردەکانی ژیان پیشان بدات چەندیش ئەو دیاردانە لاوازبن»(۳۳)

ئەم «دەبێ»یەش لەزانستەوە دەستی نەکەوتوە (ئەو زانستەی کەتائەمڕۆ نهێنی ی ژیان نازانێ) بەڵکو لەقەناعەتەکەی خۆیەوە دەستی کەوتووە، بازانستیش بچێتە ئەو لاوە چونکە قەناعەتەکەی خۆی گرنگترە!

٢٩- بۆ نموونە بڕوانە: نخبة من العلماء والاكاديميين السوفياتيين، الموسوعة الفلسفية، ل٢٢.

٣٠- بڕوانە بەشی زانستی لەگۆڤاری (الف باء)دا، ژمارە ١٠٢٤، ١٩٨٩/٥/١١، ل٣٣.

٣١- جان -ئیڤ كالڤێز، فكر كارل ماركس، بەرگی دووەم، ل٣٧.

٣٢- جان - پۆل سارتر، المادية والثورة، ل٤٣.

٣٣- ئێنگلز، ضد دوهرنغ، ل١٣٧ هەروەها: ئێنگلز، نصوص مختارة (لەهەمان سەرچاوەوە) ل١٠١. ئەلبومین سپیێنەی هێلكە دەگرێتەوە.

لەمە خراپتر ئەوەیە ماركسی یەكی سەدەی بیست دەڵێ: «... چالاكی یەكیمیایی یەكان لەبارودۆخێكی دیاری كراودا دەبنە هۆی پەیدابوونی ژیانی ئۆرگانی»(٣٤) كەی و چۆن و لەكوێ و كێ وتی؟ مەگەر خوا بزانێ.

ئەمجارەش گوێ ی لێ بگرن: «زانستە سروشتی یەكان ژمارەیەكی زۆری راستی (سەرنج بدەنە وشەی: راستی) سەبارەت بەوەی كەسروشتی زیندوو (الطبیعة الحیة) لەسروشتی مردووی نائۆرگانی یەوە درووست بووە»(٣٥) لەهەمان لاپەڕەش دا لەبارەی دروستبوونی زیندەوەرێك لەماددەوە دەڵێ: «زانست (فرض) دەكات....»(٣٦).

سەرنجتان دا؟! لەلایەك مەسەلەكە وەكو (راستی) باس دەكات و لەلایەك وەكو (فرض)و (گریمانە)و (لەوانەیە)و (رەنگە) .

گرنگ نی یە! بابڵێین چاومان كوێر بوو لەئاست ئەم فرت و فێڵە... خۆ ئەگەر ماددەی زیندوو لەماددەی مردووەوە دروستبووبێ ئەمە چ بیرێكی ماددی دەسەلمێنێ و چ ئاینێكی ئاسمانی پووچەڵ دەكاتەوە؟ ئێمەش بڕوامان بەوە هەیە بەلام ئێمەش و هەموو كەسێكیش دەزانین كەوا هێشتا نهێنی ی ژیان هەر نهێنی یە.

«بەڵگە»یەكی تری ماركسی یەكان تیۆری (داروین)ـە، تیۆرەكە باسێكی دوورو درێژی دەوێ بەلام لەم چەند خاڵەدا حەقیقەتی ئەم «بەڵگە»یە ئاشكرا دەكەین:

١- تیۆرەكە تیۆرێكی زانستی بەڵكو تەنها (احتمال)ـە واتە دەچێتە خانەی (گریمان)و (رەنگە)و (لەوانەیە) ئەمەش جگە لەوەی كەمەسەلەی سیاسی ی تێ دا تێكەڵ كراوەو بۆ بابەتی غەیری زانستی بەكار دێت.

٢- بەلام بابڵێین تیۆرەكە راستە.. ئەو كاتە تیۆرەكە دەبێتە بەڵگە لەسەر هەبوونی دروستكارێك چونكە پێویستە چالاكی یەكانی دروست بوونی ژیان و گەشەسەندنی ئەوەندە خێرا رووبدەن كەچاوەڕێ ی رێكەوت نەكرێ (رێكەوتیش= فوضی)و دەبێ دەستێكی رێكخەری لەدواوە بێ.

بەپێ ی تیۆری (احتمالات) پێویستە دە توان چل هەزار جار (واتە: ژمارەیەك كە چل هەزار سفری لەبەردەمە) هەوڵ بدرێ تاجارێك ترشە ئەمینی یەكانی زیندەوەرێكی تاكە خانە (واتە ئەوەندە ساكارە كەلەیەك خانە پێكهاتووە) بەشێوە راستەكە رێك بن(٣٧) ئەی

٣٤- ئافاناسییێڤ، اسس الفلسفة الماركسیة، ل٤١.

٣٥- ٣٦- ئافاناسییێڤ، ل ٥٣ بەهەمان شێوە ماددی یەكانی سەدەی نۆزدە سووربوون لەسەر باوەڕی (دروست بوونی خۆیی) ئەویش كە دەیانبینی كەكرم لەبۆگەن بوونی لاشەی مردوو «دروست دەبێ»، (لویس پاستیر) بەتاقی كردنەوە هەڵەی ئەم باوەڕەی دەرخست بەلام هەندێكیان هەر سوور بوون لەسەری بڕوانە: كیمیاء الحیاة وفیزیاءها، ل٢٥.

٣٧- بڕوانە گۆڤاری الثقافة، ١٩٨٣/٣، ل٧٧ بەدواوە.

بۆ دروستبوونی زیندەوەری دووەمو سێیەمو چوارەم؟ ئەی بۆ دروستبوونی زیندەوەرێکی ئاڵۆزتر؟ ئەی تائەم زیندەوەرە دروست دەبێ چەند ساڵمان پێویستە؟ تەمەنی گەردوون نزیکی (١٥) هەزار ملیۆن ساڵە بەلام ماوەی پێویست بۆ دروست بوونی ئەم (جەنابە) ژمارەیەکی خەیاڵی یەکەناوترێ.

تازیندەوەرێکی ساکاری خەیاڵی دروست دەبێ پێویستە ماوەی دە توان (١١٩٧٠١) ساڵ تیپەرێ (دوای خاترانەی زۆر!)(٣٨) واتە ژمارەی یەك کە (١١٩٧٠١) سفری لەبەردەمە لەکاتێكدا تەمەنی گەردوون ژمارە (یەكو نیو)و (٩) سفری لەبەردەمە!!

دیارە کەئەو (جەنابە) زۆر عاقڵترە لەو کەسانەی کەئەو هەموو ژمارانە دەبینن بەلام هەر دەڵێن: رێکەوت دروستکەرمانە.. ئەم قسەیەتان لاسەیر نەبێ چونکە خوا خۆی وەسفیان دەکات: ﴿ان هم الا کالانعام بل هم أضل سبیلا﴾ الفرقان/٤٤. واتە: وەکو وڵاخ وان بەڵکو گومراتریشن.

وەسفەکە پڕ بەپێستی خۆیانە ئەگینا چۆن کەسێکە ئەو کەسەی کەلەجیاتی خوایەکی تاكو تەنیا چەند خوایەکی کوێرو شێتو بێ عەقڵی بۆ خۆی هەڵبژاردووە وەکو سروشتو رێکەوت....؟

٤- «زانستێتی»ی دیالێکتیك :

مەنهەجی دیالێکتیکی مەنهەجێکی زانستی یەو دەستکەوتەکانی زانست پشتگیری ی دەکەن... مارکسیەت (پێشتریش هێگل) وادەڵێ.

جارێ بائەوە بڵێین کەوا چەندین کەس رەخنەیان لەهێگل گرتبوو کەدیالێکتیکی بردبووە جیهانی (سروشت) لەجیاتی ئەوەی کەلەجیهانی (بیر)دا بیهێڵێتەوە، هێگل ئەو عەیبەی پینەکرد بەلام ئێنگلز بەبێ ئەوەی کەپینەی هەبێ شوێنی هێگل کەوتو خۆی تووشی رەخنەکرد تەنانەت لەلایەن هەندێك مارکسیشەوە، بۆ نموونە هنری لوفێڤر H.Lefebvre کەلەو بڕوایەدا بوو کەدیالێکتیك تەنها لە(بیر) دا هەیە نەك سروشت(٣٩) هەروەها مارکسی ی هەنگاری جۆرج لوکاش (؟)G.Lukacs کەدەڵێ کەوا ئێنگلز بەهەڵە شوێنی هێگل کەوتبوو لەچەسپاندنی مەنهەجی دیالێکتیکی بەسەر سروشتدا(٤٠) مارکسی یەکانیش هێرشیان بردە سەری (هەروەها سەر (لوفێڤر)..) تاوای لێ هات لەم باوەڕە پاشگەزبێتەوەو حاشای لێ بکات(٤١). کۆنە کۆمۆنیستی یۆگۆسلافیش

٣٨- شمس الدین اق بلوت، داروین ونظریة التطور، ل٥١. بەزمانی کوردیش: ئایا راستە تیۆری داروین هەرەسی هێناوە، ل٦٤.

٣٩- د. امام عبدالفتاح امام، خرافة الجدل فی الطبیعة، الفصول الاربعة/ ٧، ل٨٤.

٤٠- هەمان سەرچاوە، ل٨٥.

٤١- هەمان سەرچاوە ل٨٤.

میلۆڤان جیلاس(؟) لەکۆبوونەوەیەك دا ساڵی (١٩٥٤) بەرامبەر (تیتو)و دەستەو دایەرەی ووتبووی کەوا زانستی نوێ پشتگیریی دیالێکتیکی سروشت ناکات لەئەنجامیش دا لەلیژنەی مەرکەزی دەرکرا(٤٢) هەر خۆشی دەڵێ کەوا زەحمەتە لەمێژووی بیری مرۆڤایەتی دا شتێکی هیچو پووچتر لەباوەڕی مارکسیەت سەبارەت بەدیالێکتیکی سروشت بدۆزینەوە(٤٣).

بەڵام بابزانین کەوا تاوانەکە هەر هی ئینگلز نەبووە بەتەنیا بەڵکو مارکسیش بەشدارە لەم گوناهە چونکە لەنامەکانی ساڵانی (١٨٦٣-١٨٧٤)ی نێوان مارکس و ئینگلزدا مارکس لەمەدا پشتگیری لەبرادەرەکەی دەکرد(٤٤).

بەهەرحاڵ مارکسی یەکان ناتوانن مارکسیەت لە(دیالێکتیکی سروشت) رزگار بکەن و (دیالێکتیکی سروشت) فڕێ بدەنە دەریا چونکە:

١- مارکس ئەمەی بەدڵ بوو.

٢- ئینگلز هاوڕێ ی و یارمەتیدەری بوو (لەپارەدا) بۆیە ئەم کارە «خیانەتە» لەمارکس خۆی.

٣- لەهەمووشی گرنگتر لابردنی (دیالێکتیکی سروشت) واتای ئەوە دەدات کەمارکسیەت (شمولیە) تەکەی نامێنێ، بەڵام مارکسی یەکان وایان بڕوایە کەمارکسیەت (شمولی یە)و بیروسروشت و زەوی و ئاسمان و دارو بەرد دەگرێتەوە.

گرنگیش نی یە ئەگەر دیالێکتیکی سروشت هەڵەبێ! قەید ناکات، ئینگلز پەلەی کرد هیچی تر!(٤٥)، تازە عەیبیشە حاشای لێ بکرێ.

ئەمەش سەبارەت بەوەی کە(دیالێکتیکی سروشت) شتێکی زانستی نی یە بەڵام (سارتر) زۆر بەکورتی باسی ئەوە دەکات کەهەموو دیالێکتیك (نەك هەر دیالێکتیك لەناو سروشت دا) پێچەوانەی زانستە، بەپێی سارتر مەنهەجی زانستی لە(عینی)یەوە دەچێ بۆ پەتی (یان بابڵێین: لەبەرجەستەوە بۆ رووت) ئەمەش پێچەوانەی دیالێکتیکە کەلەپەتی یەوە دەچێ بۆ (عینی)(٤٦).

٤٢- م. جیلاس، مجتمع غیر کامل، ل٧٠..

٤٣- هەمان سەرچاوە، ل٧٢-٧٣.

٤٤- ر. گارۆدی، کارل مارکس، ل١٣٤.

٤٥- نموونەی پەلەپەلی ی ئینگلز (فرانتز مێرنگ)ی مارکسی ی هاوچەرخی باسی دەکات. ئینگلز بۆ مارکس دەنوسێ: «وەکو من بکە؛ کاتێك دەست نیشان بکە بۆ تەواو کردنی کارەکەت و بەزووترین کات لە چاپی بدە» (مێرنگ، کارل مارکس حیاتە...، ل٩٢) هەروەها دەڵێ: «بەهەرحاڵ زۆرچاك لای خەڵك دەبێ (واتە بەرهەمەکەی) گرنگ ئەوەیە زوو تەواوی بکەی و بڵاوی بکەیتەوە، سەبارەت بەخاڵە لاوازەکانیش کەبەدی یان دەکەی؛ چی روویدات گوێ درێژەکان دەرکی پێ ناکەن» ل١٨٨ ئینگلزیش نەیزانی کەوا سەدو یەك «گوێ درێژ» دوو چاوەکەیان دەکەنە چوار چاوو نەك هەر خاڵە لاوازەکان بەڵکو ئەوانەش کەلای ئەو بەهێزن دەدۆزنەوەو دەیاندەنە بەر تیری رەخنە.

٤٦- سارتر، المادیة والثورة، ل٤٩.

واته زانست لەچەند دیاردەیەکی بەرجەستە دەکۆڵێتەوەو دەیانکاتە یاسایەک،بۆ نموونە: بەرد دەکەوێتە خوارەوە (بەرجەستە) ـــه یاسای (جاذبیة) (رووت)، بەڵام دیالێکتیك (بەتایبەتی لای هێگل) لە«وتەکانەوە» دەست پێ دەکات (کەچەند «شتێکی» رووتن)و ووردە ووردە دەوڵەمەند دەبن و بەرجەستەتر دەبنەوە (سروشت، ئاین، فەلسەفە، دەوڵەت).

ئێستاش بەشێوەیەکی عەمەلی تر نازانستیی ی دیالێکتیك روون دەکەینەوەو باسی یاساکانی دیالێکتیك دەکەین کەلەڕاستی دا یاسا نین بەڵکو چەند قسەیەکن و وەسفی چالاکی یەك دەکەن هیچی تر.

أ) «یاسا» ی دژەکان

ئێنگلز نموونەیەکان بۆ دەهێنێتەوە کەلەهێگلەوە وەری گرتبووو پلێخانۆف ئەوەندە دڵی پێ ی خۆشە کەدەڵێ کەوا کەللەرەقترین دوژمنی دیالێکتیك ناتوانێ دان بەڕاستی یەکەی نەنێ(٤٧).

نموونەکە ئەو شتەیە کەدەجووڵێ: ئەو شتە لەکاتێکی دیاری کراودا لەشوێنێکی دیاری کراودا دەبێ (بابڵێین خاڵی أ) بەڵام لەهەمان کات دا لەشوێنێکی تردایە (خاڵی ب). ئەمەش (تناقض)ە، (تناقض)ەکەش لادەچێ... بەردەوام بوونی دروستبوونی (تناقض)ەکەو لاچوونی جووڵە دروست دەکات(٤٨).

ئەوەی کەلەم نموونەیەدا بەدی دەکرێ ئەوەیە کە(کات) لە(شوێن) جیاکراوەتەوە چونکە شتەکە لەیەك کات دا لەدوو شوێن دەبێ، ئەمە ش بۆچوونێکی زانستی نی یە چونکە:

١- خێرایی بەیەکەی (شوێن لەسەر کات) دەپێورێ واتە: کیلۆمەتر لەسەر سەعات، مەتر لەسەر چرکە.... کەواتە کاتێك شتەکە لەشوێنێك دا دەبێ ئەوا لەکاتێکی دیاری کراودا تیای دا دەبێ و کەشوێنەکەی گۆڕی کاتەکەش دەگۆڕێ.. بەم جۆرە ئەو «قسە»فەلسەفی یە نارێکە لەگەڵ (حساباتی) زانست.

٢- (تیۆری نیسبی) کات و شوێن جیاناکاتەوە بۆ دووشتی جیاواز بەڵکو هەردووکیان لەیەکێتی یەك دان کە(ماوە)ی پێ دەوترێ (الفترة الزمانية المكانية)interval. کەواتە «قسە» فەلسەفی یەکە لەگەڵ تیۆری نیسبیش دا نارێکە ئەویش کەتیۆرێکی زانستی یە نەك تەنها «قسە».

بەڵام ئەم بۆچوونەی مارکسیەت (پێش ئەویش هێگل) بۆ جووڵە نەك هەر زانستی نی یە بەڵکو دژ بەدیالێکتیکیشە.

٤٧- پلێخانۆف، القضايا الاساسية في الماركسية، ل١١٣.

٤٨- ئێنگلز، ضد دوهرنغ، ل٢٠٢.

هێگل ومارکسیەت دەیانەوێ بێن کەپەیدابوون و لاچوونی (تناقض) چالاکی یەکی دیالیکتیکی یە بەلام هەتا ئەگەر ئەم (تناقض)ە ش هەبێ ئەوا چالاکی یەکە (میتافیزیکی)یە چونکە (وەك بینیان) جیاکردنەوەی (شوێن) لە(کات)ی تێ دایە، ئەم جۆرە جیاکردنەوانەش کاری مەنهەجی میتافیزیکی یە وەك هێگل و مارکسیەت دەڵێن.

نموونەکانی تری ئێنگلزیش هەر لەم بابەتەن وەکو نموونەی (لەشی زیندوو) کەلەکاتیکی دیاری کراودا «خۆیەتی»و لەهەمان کاتدا «خۆی نی یە» کاتێکیش ئەم (تناقض)ە نەمێنێ لەشەکە دەمرێ(٤٩).

نموونەی تر لەبارەی (تیشك)ەوەیە کەسەرچاوەیەکی مارکسی دەڵێ: (تەنها لەسەدەی بیستەمدا سەلمێنرا کەوا تیشك شێوەیەکی (متناقض)ی هەیە لەبەر ئەوەی بریتی یە لەتەنۆلکەو لەهەمان کاتیشدا بریتی یە لەشەپۆل)(٥٠).

ئێمەش دەڵێین:

تەنها لای مارکسی یەکان تەنۆلکە دژی شەپۆلە ئەگینا لەراستیدا تەنۆلکە «شتێکە»و شەپۆل «شتێکی تر». سەرچاوەی ئەم سەرلێشێوانەش بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کەئەو کاتە دوو تیۆری فیزیایی لەبارەی تیشکەوە هەبوون: یەکێکیان دەیوت تیشك لەتەنۆلکە پێك دێت و ئەوەی تر دەیووت لەشەپۆل پێك دێت.

جاتەنانەت بەرواڵەتیش ئەم دوو تیۆرە (متناقض) نین، کەچی ئەمەش بووە (تناقض)ێکی راستەقینە لای مارکسی یەکان کەیەکێکیان قسەی زانای فیزیایی (ماکس پلانك) دەهێنێتەوە: «یەکێکیان دژی ئەوەی تر.... وەکو دوو جەنگاوەری هاوهێز کەهەردووکیان پڕ چەکن»(٥١)

هەڵبەتە ماکس پلانك مەبەستی ئەوەیە دوو تیۆرەکە وەکو جەنگاوەر دژی یەکتر وەستاون نەك وەکو دژێکی دیالیکتیکی.

مارکسی یەکانیش بەم دژایەتی یە وەهمی یە نەوەستان بەڵکو «دژایەتی»یەکەیان لەمەیدانی تیۆرەکەوە دەرکردو خستیانە مەیدانی ماددە خۆی گوایە (تەنۆلکە) دژی (شەپۆلە)، کەواتە تۆش بەردێك فڕێ بدەرە گۆمێك و کەشەپۆلی ئاوت بینی ئەو کاتە بڵێ دڵۆپە ئاوەکان (=تەنۆلکەکان) دژی شەپۆلی ئاوەکانن.. بەلام ئایا شتی وادەڵێ ی؟

راستتریش ئەوەیە بوترێ کەوا دوو تایبەتی یەکەی تیشك (تەنۆلکەیی)و (شەپۆلی) دوو تایبەتی ی تەواوکەری یەکترین(٥٢) بەلام مارکسیەت حەزی لە

٤٩- ضد دوهرنغ، ل١٣٧و ٢٠٣.

٥٠- ئافاناسییڤ، اسس الفلسفة الماركسية، ل٧٠.

51- M.E.Omelyanovsky, Dialectics in Modern Physics, p.15f.

٥٢- د. احمد سيد النواوي، التركيب الدقيق للذرة، ل٥٨-٥٩.

(ئەواو کەریتی)لەمەیدانی زانستو سروشتدا نی یە چونکە لەمەیدانی کۆمەڵگاو چینەکاندا حەزی لێ ی نی یە بەڵکو حەزی لەملمڵانەیە.. هەموو شتێکیش لەپێناوی ململانەی چینەکانەو هەموو شتێك دەبێ بەدەوری ئەم ململانەیە بسورێتەوە.
دەشڵێین کەوا ململانە رۆڵێکی گەورە لەکۆمەڵگادا دەبینێ بەلام مارکسیەت دەیویست بیکاتە یاسایەکی رەها هەروەها سووربوو لەسەر ئەوەی کەلەم ململانەیەدا دوو دژ هەیە، دەبێ یەکێکیشیان سەرکەوێ ئەویش بۆ ئەوەی تەفسیرێکی زانستی بداتە ململانەی چینەکانو پاشان سەرکەوتنی پرۆلیتاریا هەروەها بڵێ کەئەم ململانەیە لەهەموو گەردووندا هەیەو بەم جۆرە مارکسیەت فەلسەفەیەکە هەموو گەردوون دەگرێتەوە.

ب) گۆڕانی چەندو گۆڕانی چۆن

دیالێکتیك هەردوو لایەنی چەند (الکمیة)و چۆن (النوعیة) وەردەگرێو گەڕاندنەوەی (چۆن) بۆ (چەند) بەکارێکی (میتافیزیکی) دەزانێ(٥٣) مارکس خۆشی لەکتێبی (سەرمایە)دا رەخنەی لەو ئابووری ناسە بۆرجوازییانە گرتووە کە تەنها لایەنی (چەند)یان وەرگرتووە کاتی لێکۆڵینەوەیان لەبارەی بەها (القیمة)ەوە(٥٤)
بەلام ئایا (چۆن) زانستی یە؟ زانستەکانی سروشت وەکو کیمیاو فیزیا.. هتد. لە(چۆن) ناکۆڵنەوە. (خەلوز)و (گرافایت)و (ئەلماس) سێ چۆنێتی ی جیاوازن هەرچەندە هەرسێکیان (کاربۆن)ن جیاوازیش لەنێوان سێ ماددەکەدا بەهۆی چەند شتێکەوەیە: پێکبەستەکانی نێوان ئەتۆمەکان (کەچەندە)، گۆشەی نێوان ئەتۆمەکان (بەپلە)، دووری ی نێوانیان (بەئەنگستڕۆم) هێزی نێوانیان (بەجوول)... کەواتە بەرەو کوێ بچین هەر (چەند)مان دێتەبەردەم. بەلام (چۆن)شتێکە کەلەم مەیدانەدا مرۆڤی ئاسایی بایەخی پێ دەدات.
لەنموونەی (کولانی ئاو)یش دا ئەو (چۆن)ـەی کەئێنگلز باسی دەکات (واتە: دروستبوونی هەڵم) لەراستی (چەند)ە بەو شێوەیەی کەلەسەرەوەدا باسمان کرد، وەکو (سارتر)یش دەڵێ: زانا لێرەدا گوێ دەداتە (چەند) کەپلەی گەرماو پاڵەپەستۆی هەڵمو هەوایە.. نەك (چۆن) وەکو کولانو هەڵم..(٥٥).
رەنگە زانستە مرۆڤایەتی یەکان (العلوم الانسانیة) وەکو: کۆمەڵناسی، دەروونناسی..هتد. (لەهەموویشیان زیاتر دەروونناسی).. (چۆن) رۆڵێکی گەورەیان تێدا ببینێ بەلام بائەوەش بزانین کەئەوەندەی زانستە سروشتی یەکان -کەزانستی (چەند)ین- ورد نینو زیاتر قابیلی هەڵەن. بەهەرحاڵ هەتا ئەگەر ئەوەندەی زانستە سروشتی یەکانیش وردبن ئەوا زانیمان کەوا بەشێکی گەورەی زانست -ئەگەر هەمووی نەبێ- مل کەچ

٥٣- الموسوعة الفلسفیة، ل٤٠١.

٥٤- کارل مارکس، رأس المال، ج١، قسم١، ل٦١ پەراوێز.

٥٥- سارتر، المادیة والثورة، ل٤٧-٤٨.

ناكات بۆ (چۆن)، بەم شێوەیەش «زانستێتی»ی «یاسا»ی چەندو چۆن لەبناغەوە درزی تێ دەكەوێ.

ماركسی یەتیش تەنانەت لەزانستە كۆمەڵایەتی یەكانیش دا كەبواری (چۆن)یان تێدا هەیە سەركەوتوو نی یە لەچەسپاندنی «یاسا»كەی، نموونە باشەكەشیان لێرەدا ئەمەیە: ژمارەی پرۆلیتاریا زیادەبێ (=چەند)و دوایی بەبازێك (=شۆرش) گۆرانێگی (چۆنی) روودەدات ئەویش نەمانی بۆرجوازیەت و بەدی هێنانی سۆشیالیزم. جائەگەر ئەمە لەم نموونەیەدا راست بێ ئەی بۆچی لەگۆڕانی كۆیلایەتی و لەگۆڕانی دەرەبەگایەتی «یاسا»كە نەكەوتە كار..؟

ج) «یاسا»ی نەفی ی نەفی

ئەم «یاسا»یەش تەنها وەسفێكی كەم و كو رتی چەند چالاكی یەكە كەلەسروشت و زانست و مێژوودا روودەدەن ئەگینا «یاسا»یەكی زانستی نی یە بەو واتایەی زانست كەماركسیەت مەبەستێتی.

ئەو دەنكە جۆیەی كەئێنگلز لەهێگلی وەرگرت و وەكو ئەو چاندیو گوڵە جۆكەی دایە... ئەو دەنكە جۆیە كەرەسەی فێڵێكە. ئەگەر بڵێین كەوا رووەكە سەوزەكە دەنكە جۆكەی نەفی ی كرد ئەی گوڵە جۆكە چۆن نەفی ی رووەكەكە دەكات؟ ئایا هەر پێكەوە نابن و بەیەكەوە وشك نابنەوە؟

دیارە ئاژەڵێكی كاخۆر بۆی هەیە بڵێ: ئەو كایەی دەیخۆم نەفی ی نەفی ی توێكڵی ئەو جۆیەیە كەمرۆڤەكە چاندی! ئەی بۆ نا؟ بۆچی لەبەرەكەتی نەفی ی نەفی بێ بەش بێ؟

ئەمە جۆ! ئەی دەنكە توو (بۆنموونە)؟ دارەتوو نەفی ی دەنكە تووەكە دەكات بەڵام كەدارەكە بەردەگرێ درەختەكە نەفی نابێ. بەڵكو هەموو ساڵێك توو بەرهەم دەهێنێ و ساڵ لەدوای ساڵ قەدی ئەستوورتر دەبێ. كاتێكیش لەماركسی یەكی وەك پلیخانۆف دەپرسین: ئەمە دەنكە جۆ، ئەی درەختەكان؟ پلیخانۆف سەر و ئەو سەرو راوەڕێوی دەكات بۆ ئەوەی وەڵامی رەخنەكە بداتەوە(٥٦).

ئێنگلز دێتە سەر ماتماتیك و نموونەیەك لەسەر یاساكە دەهێنێتەوەو دەڵێ (س) نەفی دەبێ و دەبێتە (-س) ئەوەیش نەفی دەبێ و دەبێتە (س) دووجا(٥٧) ئێمەش دەڵێین لەنەفی ی یەكەمدا (-١) بەكارهات بەڵام دووەم جار (-س)، جا:

١- دەبوایە دووەم جاریش (-١)ت بدایە لە (-س) ئەو كاتە هەر (س)ـە یەكەمەكەت دەست دەكەوتەوەو یاساكە هەڵە دەبوو.

٥٦- بروانە: پلیخانۆف، تطور النظرة الواحدية...، ل٧٦ بەدواوە.

٥٧- ضد دوهرنغ، ل٢٢٩-٢٣٠. لەوەرگێڕانەكەدا هێمای (أ) بەكارهاتووەو بۆ ئەوەی تێكەڵ بەژمارە (-١) نەبێ هێمای (س)مان بەكار هێناوە.

٢- بائەمەش خاتری تۆبێ! بەڵام یەعنی چی ئەگەر بتەوێ (-س) نەفی بکەی لە(-س)ی دەدەی واتە لەخۆی دەدەی؟ ئەمە چۆن نەفی یە کە؟ ئەمە تەنها بۆ ئەوەی دوایی پێیان بڵێ ی: ئەوەتا (س) دووجامان دەست کەوت و سڵاو لە پاسای نەفی ی نەفی؟ دیارە ئەم نموونەیەی بۆ «گوێ درێژەکان» هێناوەتەوە، بێ گومان ئێمە نین و دەشزانین ئەمانە کێن!

هێشتا ماوە! ئێنگلز سەری لێ دەشێوێ کاتێك کەبیری دەکوێتەوە کەوا بەیەك هەنگاوو بەبێ نەفی ی نەفی ی دەتوانین (س) دووجامان دەست بکەوێ ئەویش بەوەی (س) لەخۆی بدەین، بۆیە دەڵێ: «جیاوازی نی یە نێوان ئەم دوو ئەنجامە چونکە نەفی یە نەفی کراوەکە لەناو (س)ی دووجادایە(٥٨)، بەڵام با(س) دووجا شی بکەینەوە: یان (س X س)مان دەست دەکەوێت یان (-س X -س) کەیەکێکیان دوو (موجب)ی تێدایەو ئەوەی تر دوو (سالب) ئەگەر قسەکەی راست بوایە دەبوایە ئەنجامی شی کردنەوەی (س) دووجا (س X -س) بوایە کەوا نی یە.

ئێنگلز نموونەیەکی تر دەهێنێتەوە بۆ «گوێ درێژەکان»و دەڵێ: «ئەندازەیەکی جەبری (تفاضل) دەکەین، پاشان پێچەوانەی ئەمە دەکەین واتە تەواوکاریەکەی وەردەگرین (تکامل) بەڵام کەئەمەم کرد نەگەڕامەوە ئەو خاڵەی لێوەی دەستم پێ کرد»(٥٩).

ئێنگلز هەر ئەوەندە دەڵێ بەڵام لێرەدا هەموو قسەکانی ئەو وەردەگێڕین بۆ سەر زمانی جەبری:

س=ص

$\frac{دس}{دص}$ = ١ داتاشراوەکەیان وەرگرت (تفاضل)

دس=دص جێیان گۆڕین

∫دس=∫دص تەواوکارییەکەی وەردەگرین و دەبێتە:

س=ص

کەواتا گەڕاینەوە خاڵی سەرەتا!(٦٠) جایان ئێنگلز لەم چالاکی یە جەبریەیەی -کە(١٥٠) ساڵ بەر لەوەی کتێبی (دژ بەدووڕینگ) بنووسێ زانرابوو- تێ نەگەیشتبوو یان ئەم نموونەیەش هەروا بۆ «گوێ درێژەکانە»!!(٦١)

٥٨- ضد دوهرنغ، ٢٣٠. ٥٩- ضد دوهرنغ، ل٢٣١.

٦٠- لێرەدا ناکرێ (تفاضل)و (تکامل) بۆ خوێنەران روون بکەینەوەو با ئەم نموونەیە بۆ قوتابییانی شەشەمی ئامادەیی(بەدواوە)بێ.

٦١- بۆ ئەمانەتی زانستی: وشەی (گوێ درێژەکان) وەکو خوو لە لایەن ئێنگلزەوە دووبارە دەکرایەوەو تەنانەت ئەم وشەیەی بۆ خۆی و مارکسیش بەکاری دەهێنا (بەپێ ی فرانتزمێرنگ).

لەکۆتایش دا نموونەیەکی خۆمان لەسەر ئەم «یاسا»یە دەهێنینەوە کەلەگەڵی دا رێکە: ئێنگلز زیندووبوو (ئەمە بابەتەکەیە) ژیانی ئێنگلز نەفی دەبێ بەمردنو دەمرێ (ئەمەش نەفی یە) پاشان ئەم مردنە نەفی دەبێو ئێنگلز زیندوو دەبێتەوە (نەفی ی نەفی) بێ گومان هەر بەپێ ی «یاساکە» ئەم زیندووبوونەوەیە وەکو ژیانی یەکەم نی یە بەڵکو دەوڵەمەندترە چونکە ئیتر ئێنگلز هەتا هەتایە دەژی! لەکوێش دا دژی (لەدۆزەخ یان بەهەشت) لێرە دا گرنگ نی یە بەڵکو گرنگ ئەوەیە یاساکەمان چەسپاند!.. بەلام ئایا مارکسیەکان دان بەم ئەنجامە دەنێنو بڕوا بەزیندوو بوونەوە دەهێنن؟!

دووەم: «دیالێکتیکێ»ی دیالێکتیک

قسەیەکی باوی ناو مارکسیەت هەیە کەگوایە هێگل دیالێکتیکی بەسەرەو خواری دانابوو مارکسیش راستی کردەوەو وای لێ کرد لەسەر پێ بوەستێ، ئەمە قسەی مارکسو ئێنگلزە بەلام لەوە خراپتر نووسەرە حزبی یە مارکسی یەکان خەتێکیان هێنابوو بەسەر هێگلداو هیچیان بۆ نەهێشتبووەوە. ئینجا بابزانین مارکسو غەیری مارکس لەبارەی هێگلەوە چی دەڵێن: مارکس رەخنە لەو ملهوڕە خۆهەڵکێشەرانە دەگرێ کەهێگل وەکو «سەگێکی تۆپیو» تەماشا دەکەن بۆیە دەڵێ: (بێ پێچو پەنا وتم کەوا من قوتابی یەکی هێگلم(٦٢). هەروەها: (فۆیەرباخ لاوازە ئەگەر لەگەڵ هێگلدا بە راورد بکرێ)(٦٣) بەمەرجێك فۆیەرباخ ماددی بووو کارێکی گەورەی کردبووە سەر مارکس.

ئێنگلزیش لە(دیالێکتیکی سروشت)دا دەڵێ کەوا کارەکانی هێگل زۆر لەهەموو هیچو پووچی یە ماددی یەکان مەزنترە(٦٤).

لینینیش کەلەمارکسو ئێنگلز حزبی تر بوو، ساڵی (١٩٢٢) باسێك لەگۆڤارێكدا بلاودەکاتەوە کەدوایی باسەکە بە(وەسیەتی فەلسەفیی لینین) ناسراو پێشنیاری کردبوو کەبەشدارانی گۆڤارەکە (کۆمەڵەی هاورێیانی دیالێکتیکی هێگل) دابمەزرێنن(٦٥) پلێخانۆڤیش هەروەها دان بەبایەخدانی هێگل بەواقعو کاری لەسەر بیری کۆمەلایەتی ی سەدەی نۆزدەهەمدا دەنێ.(٦٦)

٦٢- مارکس، رأس المال، ج١، قسم١، ل٢٧.

٦٣- مارکس، بؤس الفلسفة - الملحق.. نامە بۆ فۆن شڤایتزەر ساڵی ١٨٦٥- ل١٩٧.

٦٤- امام عبدالفتاح امام، المنهج الجدلي...، پاراگراف ٣٥٥.. بۆ قسەی تریش بروانە: گارۆدی، کارل مارکس، ل٤٠و د. زکریا ابراهیم، هیجل أو....، ل١٨.

٦٥- بونیفاتی کیدروف (؟) : الجدل «نفس» المارکسیة، وەرگێرانی الیاس مرقص، گۆڤاری: دراسات عربیة ١٩٧٤/١٠/١٢، ل٧٠.

٦٦- پلێخانۆڤ، نقد نقادنا....، ل٢٣١ هەروەها ل٢٢٦ هەروەها: تطور النظرة الواحدیة....، ل٦٩ بەدواوە، قسەی خەڵکی تریشی هێناوە.

ئەمە بوو نرخی هێگل لای سەرانی مارکسیەت(٦٧) بەڵام مارکس خۆی سەری لەخوێنەرانی شێواندبوو کاتێك لە(سەرمایە)دا وتبووی گوایە مەنهەجەکەی خۆی لەهی هێگل جیاوازە.(٦٨) بەڵام دەبێ مەبەستی ئەو لەم جیاوازی‌یە ئەوە بێ کە(مذهب)ەکەی (واتە چەسپاندنی مەنهەجەکە) جیاوازە. بەڵام کەمەنهەجەکەی هێگلو هەموو فەلسەفەکەشی خاڵی لاوازی زۆریان تێدایە (هەرچەندە وەکو بینایەکی مەحکەم خۆی پیشان دەدات) ئەی دەبێ مارکسیەت چۆن بێ کەلەم لاو لەو لا شتی کۆکردۆتەوەو فەلسەفەیەکی لێ دروست کردوون؟

سەرەتا ئەگەر مارکسیەت فیکرەیەکی دیالێکتیکی بوایە دەبوایە «یاساکانی» دیالێکتیك واپەرش‌و بڵاونەبونایەو بکرانایە یەك زنجیرە کەهەر یاسایەك بەوەی تر بەستراوبێ وەك چۆن شتی واهەیەلەفەلسەفەی هێگلدا بەڵام ئێنگلز قایل نەبوو بەم کارە هەڵسێ(٦٩).

نموونەیەکی تری نادیالێکتیکێتی ی «یاساکانی» دیالێکتیك‌و دیالێکتیك خۆی ئەوەیە کەواتای هەرە فراوانی دیالێکتیك بریتی‌یە لە(گۆڕان‌و بەرەو پێشەوەچوون) بەڵام ئەمە دیالێکتیك ناگرێتەوە. یەکێکی وەکو (پلیخانۆف)یش دان بەوەدا دەنێ کەدیالێکتیك گۆڕاڵی بۆ نی‌یە(٧٠). ئەمەش کەدژ بەدیالێکتیك خۆیەتی.

دێینە ئاستێکی خوارتر: ئەوەتا «یاسا»ی دژەکان کرۆکی دیالێکتیکە، (تناقض)یش لەهەموو شتێکدا هەیە، ئەی لەناو فەلسەفەی مارکسیەت خۆیدا؟ بۆچی دەبێ لەسەرووی ئەم «یاسا نەمرە» بێ؟

جائەگەر بێینە سەرباوەری (یەکەمینێتی مادده)و (دروست بوونی ژیان) دیالێکتیك نابینین بەڵکو تەنها بیروباوەڕێکی ماددی ی رووت، ئەگەر دیالێکتیکیش بەو شموولیەتەیە کەباس دەکرێ بۆچی لێرەدا خۆی دەشارێتەوەو کوا (دیالێکتیکێتی)یەکەی؟

٦٧- بەڵام دیارە ئەمە لەبەر ئەوەی کە هێگل مردبوو و (منافس)ی ئەوان نەبوو ئەگینا هیچیان ئیعتراف بەو کەسانە ناکەن کەهاوچەرخیانن ئەمەش دیاردەیەکە زۆر دەبینرێ: رێزگرتن لەمردووەکان و بەهیچ نەزانینی زیندووەکان چونکە زیندووەکان (منافس)ی زیندووەکانی ترن.

٦٨- بڕوانە: مارکس، رأس المال، ج١، قسم١، ل٢٢.

٦٩- ئەویش لەکتێبی (دیالێکتیکی سروشت)دا کەتەواوی نەکردبوو، بڕوانە: المنهج الجدلي پ٣٦٧.

٧٠- پلێخانۆف، تطور النظرة الواحدية...، ل٦٥ پەراوێز.

ئەنجام

بەر لەوەی بچینە سەر (ماددیەتی مێژوویی) کەبەشی دووەمی مارکسیەتە دەڵێین کەوا ئەمانەمان بۆ دەرکەوت:

١- (ماددی‌یەت) بەواتای ئەوەی کە(مادده) یەکەمە تەنها قسەیەو هیچ بەڵگەیەکی لەسەر نی‌یە، (ماددی‌یەت)یش بەواتای ئەوەی کە(مادده) لەدەرەوەی هەستەکانمانە... پێی ناوترێ ماددی‌یەت مەگەر لای مارکسیەکان.

٢- دروست بوونی ژیانیش بەبێ دروستکار هەروەها تەنها قسەیەکی بێ بەڵگەیە.

٣- چ لەباوەڕی ماددی‌یەت و چ لەبۆچوونی ماددی بۆ دروستبوونی ژیان دیالێکتیك نابینین ئیتر ئەمە چۆن ماددی‌یەتێکی دیالێکتیکی‌یە؟

٤- «یاسا»کانی دیالێکتیك زانستی نین.

٥- «یاسا»کانی دیالێکتیك یاسا نین چونکە دەبوایە وەکو یاسا بەسەر هەموو شتێك و حاڵەتێك‌دا بچەسپانایە، بەڵام تەنانەت بەسەر ئەو نموونانەش ناچەسپێن کەکراونەتە بەڵگە بۆیان مەگەر بەزۆرانبازی.

٦- «یاساکانی» دیالێکتیك تەنانەت دیالێکتیکیش نین واتە: «یاساکانی» دیالێکتیك نەزانستین و نەدیالێکتیکین و نەیاساشن!

کەواتە چی دەمێنێتەوە لەماددی‌یەتی دیالێکتیکی؟ باهەروەها بپرسین: ماددی‌یەتی دیالێکتیکی چ دەستکەوتی زانستی و تەکنەلۆجی بەمرۆڤایەتی بەخشی؟ چەند زانا بەکاریان هێنا بۆ تاقی کردنەوەکانیان ؟

ئێمە تەنها یەك بەکارهێنانی دەزانین: چەواشەکردنی نیمچە خوێنەران. ئەوەندەش لەمارکسیەت و لەمارکسی‌یەکان شارەزاین بەدڵنیایی‌یەوە دەڵێین ٩٩٪ی مارکسی‌یەکان لەم جۆرەن، چونکە ئەو ٩٩٪ یەئەوانەن کەهەڵگرانی دروشم و قسەی جۆراوجۆرن سەد جار دووبارە کراون.

جالێرەدا ماددی‌یەتی دیالێکتیکی بەخۆی و وشکی‌یەکەیەوە جێ دەهێڵین و ژمارەیەکی تری ڕەخنە لەڕەشنووسی ئەم کتێبە دەهێڵینەوە. هەوڵیشمان دابوو کەتابتوانین باسەکە ئاسان بکەینەوە بۆ ئەوەی خوێنەر باشتری لێ تێ بگات پێش هەموو خوێنەرێکیش خوێنەری مارکسی کە لە«ئاینەکەی» خۆی زۆر شارەزا نی‌یەو لەدروشمبازی و قسەی جوراوجوردا پلەی یەکەمی هێناوە (هەڵبەتە کەمێکیان نەبێ). /

سێ یەم - ماددی یەتی مێژوویی و زانست

لای مارکسی یەکان (ماددی یەتی مێژوویی)(71) تاکە تەفسیرێکی زانستی کۆمەڵگاو مێژووە، جا ئێمە لێرەدا لەم ئیدیعایە دەکۆڵینەوەو روونی دەکەینەوە کەوا لەگەڵ زانست و واقع دا ناگونجێ.

١- وجودی کۆمەڵایەتی و هۆشی کۆمەڵایەتی

بەرهەم هێنان (کەلای مارکسیەت سەرەکی ترین لایەنی وجودی کۆمەڵایەتی یە) ببووە هۆی پەیدا بوونی هۆش (وعي) لای مرۆڤی سەرەتایی، مارکسیەت ئەمە دەڵێ... بەلاّم زەحمەت نی یە پێچەوانەی ئەمە بوترێ و بڵێین کەوا مرۆڤ هۆشمەند بووئینجا توانی بەرهەم بهێنێ(72). ئەمەش بەردی بناغەی ماددی یەتی مێژوویی هەڵدەگێرێتەوە.

هەقیشمانە بپرسین: کەمرۆڤ هۆشمەند نەبووبێ چۆن دەستی کرد بەبەرهەم هێنان؟ زووش پلێخانۆف وەلاّمی رەخنەیەکی وای دابووەوەو تیایدا سەری لێ شێوابوو قسەی (داروین)ی هێنابووەوە کەچۆن دەستی مرۆڤ «گونجان بۆ ئەوەی بەپێی خواستەکانی (ارادة) کاربکەن»(73) خواست؟ ئیرادە؟ ئەگەر مرۆڤ هۆشی نەبووبێ چۆن خواستی هەبووە؟

پلێخانۆف دوایی دەڵێ کەوا لەوانەیە (بڕوانە وشەی لەوانەیە) ئەم دوو دەستە بەهۆی هەندێك تایبەتی ی دەوروبەری جوگرافی ئەو شێوەیەیان وەرگرتبێ!(74) جابا ئەمە بڵێین:

یەکەم: مارکسیەکان (غەیری مارکسیەکانیش هەروا) کەرێیان لێ دەگیرێ پەنا دەبەنە بەر (لەوانەیە)و (رەنگە)و (دوور نی یە).. کەچی بۆچوونەکەی خۆیان هەر بە «راستترین لێکدانەوە ....» دەزانن.

دووەم: کاری جوگرافیای دەورو بەر کەپلێخانۆف پەنای بۆ دەبات پەیوەندی بەبەرهەم هێنانەوە نی یە کەماددیەتی مێژوویی تەئکیدی لەسەر دەکات.

سێیەم: وەك وتمان گونجانی دەستی «باپیرە مەیموونمان» بۆ ئەوەی بەپێی خواستەکانی کار بکەن ئەوە نیشان دەدات کە «باپیرە مەیموونمان» خواستی هەبووە (ارادة)، خواستیش پێویستی بەهۆش هەیە کەواتە هۆش سەرەتاو یەکەمە ئەمەش پێچەوانەی قسەکەی ماددی یەتی مێژوویی یە.

٧١- ئێمە ناوی (ماددی یەتی مێژوویی) بەکار دەهێنین هەرچەندە بڕوامان بەوە نی یە کەئەو شتانەی کەماددی یەتی مێژوویی باسیان دەکات یان هیچ نەبێت بەشێکیان ماددی بن، وەکو (کارل مانهایم)یش دەڵێ کەوا ماددیی یەتی مێژوویی تەنها بەناو ماددی یە، بڕوانە: K.Mannheim, Ideology and Utopia, p.229

٧٢- د. الياس فرح، تطور الفكر الماركسي ل٢٩١.

٧٣- بڕوانە: پلێخانۆف، تطور النظرة الواحدية...، ل١٠٦. ٧٤- هەمان سەرچاوە، ل١٠٧.

پلێخانۆف دەیزانی کەوا ئامێر بەهۆی هۆشەوە دروست دەبێ بەڵام حەز دەکات کەهۆش بەهۆی ئامێرەوە دروست بووبێ بۆیە پەنا دەباتە بەر پەرستراوە کوێرە شێتە کەو قسەی کابرایەك دەهێنێتەوە کەگوایە ئامێرە یەکەمە هەرە گرنگەکان بەرێکەوت دۆز رابوونەوە.(٧٥).

بەواتایەکی تر پلێخانۆف ویستبووی خۆی لەو قوڕاوە رزگار بکات:

١- ئامێرو بەرهەمهێنان هۆشی مرۆڤیان دروست کرد (مارکسیەت وادەڵێ).

٢- بەڵام هۆش نەبێ نەئامێرو نەبەرهەم هێنان دەبێ (عاقڵەکان وادەڵێن).

کەواتە دەبێ ئامێرە یەکەمەکان بەهۆی رێکەوتەوە پەیدابووبن، ئەمانەش هۆشی مرۆڤیان دروست کرد، بەم جۆرەش پلێخانۆف خۆی لەو قوڕاوە رزگار دەکات، ئەوەش بەبەرەکەتی خوداوەند (رێکەوت)... پیرۆز بێ ناوت پەرستراوە کوێرە بێ عەقڵەکەی جاهیلیەت!

ئەمە سەبارەت بە پەیدا بوونی هۆشی مرۆڤی سەرەتایی، بۆ هۆشی مرۆڤی چەرخەکانی دواییش مارکسیەت دەڵێ گوایە باری کۆمەڵایەتی (بەتایبەتی بەرهەم هێنان) هۆشی کۆمەڵایەتی دروست دەکات. ئێمەش دەتوانین بڵێین کەباری کۆمەڵایەتی یەکێکە لەسەرچاوەکانی هۆشی کۆمەڵایەتی بەڵام هەڵەیە بوترێ کە تاکە سەرچاوە یان هیچ نەبێ سەرچاوەی سەرەکی یەتی ئەگینا ناتوانین وەڵامی ئەو پرسیارە بدەینەوە کە: بۆچی مارکسیەت خۆی (کەفەلسەفەی چینی کرێکارە) لەو وڵاتانە زیاتر بڵاوبۆوەوە کەچینی کرێکار تیایاندا زۆر لاوازە یان دەتوانین بڵێین کەوا وەکو چینێك وجودی نەبووە؟

٢- هێزەکانی بەرهەم هێنانو پەیوەندەکانی بەرهەمهێنان

زانیان کە بەپێی بیروبۆچوونی مارکسیەت هاتنە کایەی هۆی پێشکەوتوی بەرهەم هێنان (ئامێری نوێ..هتد) دەبێتە هۆی ئەوەی کەپەیوەندێکی نوێی بەرهەم هێنان بێتە کایەوە، واتە ئامێرە نوێکان (بۆ نموونە) سەرمایەداری یان هێنایە کایەوە.

ئەمە راستە بەڵام باس کردنی ئەمە بەرەهایی (مطلق) راست نی یە، چونکە ئەمە هەموو قۆناغێكو سەردەمێکی مێژوویی ناگرێتەوە، مارکسیەت دەیەوێ وابێ ئەوەتا مارکس دەڵێ: ئەو ئاشەی کەبەدەست دەخولێتەوە کۆمەڵگای دەرەبەگایەتی دروست دەکات(٧٦). ئەمەش تێڕوانینێکی زۆر سادەیەو هەوڵێکە بۆ بەزۆر سەپاندنی بۆچوونەکەی خۆی بەسەر هەموو قۆناغێکی مێژوودا.

لەلایەکی تریشەوەو هەربەپێی بۆچوونەکەی سەرەوە دەرکەوتووە کەوا ئامێری

٧٥- هەمان سەرچاوە، ل١٠٩ پەراوێز ٢٢.

٧٦- مارکس، بؤس الفلسفة، ل١١٢. مارکس ناڵێ «دروست دەکات» بەلام دەڵێ «پێك دەهێنێ» یان «دەردەخات» بەلام قسەکانی پێشوو دوای نەو قسەیە هەر ووشەی «دروست دەکات» دەگەیەنن.

نوێ چینی ناوەڕاست (ئەندازیاران، مووچەخۆران،..)ی بەرەو گەورە بوون بردووە، بەڵام مارکسیەت نایەوێ دان بەوەدا بنێ وەك دوایی باسی دەکەین (لەبابەتی سەرمایەداریدا).

٣-چینەکانو ململانەی نێوانیان

مانیفێستۆ (البیان الشیوعي) مێژوو بەمێژووی ململانەی چینەکان دەزانێ. ئەمەش لەدوو ڕووەوە هەڵەیە:

١- مارکسیەت ململانەی چینەکان لەئەورووپادا دەکاتە پێوانە بۆ هەموو ململانەیەکی تری جیهان بەڵام تەنانەت بۆ ئەورووپاش ئەمە تەنها بۆ بەشێکی مێژووەکەی ڕاستە، چونکە لەو ماوەیەی مەبەستمانەو کەچینی بورجوازیو چینی پرۆلیتاریا هەبوونو لەململانەدا بوون، ململانەی تر هەبوون کەڕەوڕەوەی مێژوویان بەرەو شوێنی تر دەبرد بەتایبەتیش ململانەی نێوان نەتەوەکان (بێ گومان مارکسیەت ئەمەش هەروا بۆ ململانەی چینەکان دەگەڕێنێتەوە)، ململانەی چینەکانیش بەو زلیو بەربلاوییەنییە کەمارکسیەت باسی دەکاتو کاتێك هەبوو بێ ململانەی تری لەپاڵەوە هەبووە.

٢- ئەگەر ململانەی چینەکان بزوێنەری مێژووە ئەی لەکۆمەڵگای چاوەڕێ کراوی قەد نەهاتووی کۆمۆنیستدا کەململانەی چینەکان نامێنێ ئایا مێژوو دەوەستێ؟

پێش مارکس کەسانێك هەبوون کەڕۆڵێکی گەورەیان بۆ ململانەی چینەکان دانابوو، مارکس ئەمە دەزانێو دەڵێ کەخۆی ئەمەی نەدۆزیبووەوە بەڵکو ئەو شتەی ئەو دۆزیبوویەوە تەنها ئەوەیە کە:-

١- هەبوونی چینەکان بەستراوە بەقۆناغی دیاری کراوی گەشەسەندنی بەرهەم هێنان.

٢- هەروەها ململانەی چینەکان کۆمەڵگا دەگەیەنێتە دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا.

٣- ئەم دیکتاتۆریەتەش قۆناغێکە بۆ نەمانی چینەکان(٧٧).

بەپێچەوانەی بەشی یەکەمی قسەکەی مارکس نموونەهەن لەسەر پەیدابوونو نەمانی چینەکان لەیەك ئاستی گەشەسەندنی بەرهەم هێنان. نموونەی یەکەم لەسەر ئەوە ژاپۆنە کەکاتێك ترسی هەڕەشەی ئەمەریکا (ساڵی ١٨٥٣ز)ی لەسەربوو دەرەبەگەکانی لەساڵی (١٨٦٨ز)دا هەموو زەوییەکانیان دایە دەوڵەتو سەنەدی پارەیان لێ وەرگرت ئەویش بۆ ئەوەی وڵاتەکە ببێتە وڵاتێکی پیشەساز(٧٨) بەم شێوەیەش هەر لەو ساڵەدا کەگەشەسەندنی بەرهەم هێنان لەشوێنی خۆیدا بوو دەرەبەگەکان وەکو چینی دەرەبەگ نەمان. (ئەمەش جگەلەوەی کەبەبێ ململانەی چینەکان ئەم کارە ڕوویدا)

٧٧- گارۆدی، کارل مارکس، ل٦٣ (لەنامەیەکی مارکسدا بۆ یوزێف ڤایدمایەر- ١٨٥٢).

٧٨- بڕوانە: د. ابراهیم الطحاوي، الاقتصاد الاسلامي... ل١٥٣.

نموونەیەکی تر ئەوەیە کە(عمر کوری الخطاب) زەوی‌یەکانی عێراقی دابەش نەکرد بەسەر جەنگاوەرەکان، ئەگەر ئەمەشی بکردایە چینێکی دەرەبەگ پەیدادەبوو، ئەویش بەبێ ئەوەی کەگەشە سەندنی بەرهەم هێنان گۆڕانێکی بەسەردا هاتبێ.

هەروەها لەکاتی (ئەمەوی‌یەکان)داو بەچەند بڕیارێکی دەوڵەت، کەس و کاری دەسەلأتدارەکان بوونە خاوەن زەوی بەبێ ئەوەی گۆڕان بەسەر بەرهەم هێنان‌دا هاتبێ.

سەبارەت بەدیکتاتۆریەتی پڕۆلیتاریاش (کەلەڕاستی‌دا پێش مارکس گراکوس بابیفG.Babeuf ی فەڕەنسی بیری لێ کردبووەوە لەگەڵ نەختێك جیاوازی‌دا) (۷۹) زانراوە کەوا ئەوەی بەڕپابوو دیکتاتۆریەتی حزبی شیوعی‌و لیژنەی مەرکەزی بوو نەك هی کرێکاران، ئەوەتا لینین خۆی دان بەوەدا دەنێ کەوا کرێکاران هیچ بەهیچ ناکەن‌و پێویستیان بەپێشەوای هەڵبژێرراوی شۆڕشگێڕی ڕۆشنبیر هەیە کەبەناوی پڕۆلیتاریاو بەیارمەتی ی ئەوەوە شۆڕشەکە بەڕپا بکات(۸۰)، ئەنجامیش ئەوە بوو کەحزب‌و لیژنە مەرکەزی‌یەکەی حوکمیان کردو دیکتاتۆریەتی چینی کرێکار رووناکی ی نەبینی، ئەمەش تەنانەت هەندێك مارکسیش دانی پێ‌دا دەنێن(۸۱) لەجیاتی نەمانی چینەکانیش پڕۆلیتاریا هەر مایەوەو لەبری سەرمایەدارو دەرەبەگ چینێکی نوێ پەیدا بوو کەچینی بیروکراتە (فەرمانبەرانی دەزگاکانی دەوڵەت).

بەڵێ؛ بیروکراتەکان چینێك پێك دەهێنن ئەویش بەپێ‌ی پێناسەی (چین) لای ماوکس. مارکس لەکتێبی (۱۸ی برومێری ناپلیۆن بوناپارت)دا (ساڵی ۱۸۵۰) سێ مەرجی داناوە بۆ چین کەدەتوانرێ بەم جۆرە کورت بکرێنەوە: (جۆری ژیان، بەرژەوەندی‌یەکان، رۆشنبیری) کەئەندامانی چینەکە تیایان‌دا بەشدارو وەکو یەك بن(۸۲)، بەپێ‌ی (ریمۆن ئارۆن)یش مەرجەکان لای مارکس دوانن (جۆری ژیان، هەروەها ئەندامانی چینەکە بزانن کەیەکن بەرامبەر دوژمن)(۸۳) بەم شێوەیەش دەتوانین (جۆری ژیان)و (هۆشمەندی) بکەینە دوو مەرجی چین‌و کەهەر (وجودی کۆمەلأیەتی‌و هۆشی کۆمەلأیەتی) دەگرنەوە، ئەم دوو یان سێ مەرجەش لەبیروکراتەکان‌دا هەن بۆیە چینێك پێك دەهێنن.

ئەگەر وەکو لینینیش بناغەی چین بە(جێگەی مرۆڤەکان لەبەرهەم هێنان‌دا)(۸٤)

۷۹- بڕوانە: کۆڵ، رواد الفکر الاشتراکي، ل۳۹

۸۰- ئەمەش لینین دەخاتە خانەی (بلانکی‌یەکان)، بڕوانە تۆمەتێکی وا کەرووی لینین کراوە: جیلاس (؟)، مجتمع غیر کامل، ل۱۳۰. (بلانکی) بڕوای بەحزبی جەماوەری نەبوو.

۸۱- بڕوانە کتێبەکەی لیۆن ترۆتسکی، الثورة المغدورة.

۸۲- بڕوانە: کالڤێز، فکر کارل مارکس، بەرگی ۱، ل۱٤٤-۱٤٥.

۸۳- بڕوانە: ریمۆن ئارۆن، صراع الطبقات، ل۲۹.

۸٤- بۆ پێناسەی دوورودرێژتری بڕوانە سەرچاوەی سەرەوە، ل۳۰-۳۱.

بزانین ئەوا بیروکراتەکان دیسان چینێك پێك دەهێنن چونکە ئەوان رۆڵی بەڕێوەبەری بەرهەم هێنان دەبینن.
ترۆتسکی - بۆ ئەوەی ئەفسانەی جووتەکە: (ئەهۆرامزدا)و (ئەهریمەن) نەشێوێنێ و تەنها کرێکارو سەرمایەدار هەبن-دژی ئەوە بووە کەبیروکراتەکانی یەکێتی سۆڤێت سەر بە(سەرمایەداری دەوڵەت- رأسمالیة الدولة) بزانرێن گوایە نازناو (القاب)یان نی یەو مافی تایبەتی ی خاوەنێتی (الملکیة)یان نی یەو بۆیان نی یە (چونکە مووچە خۆرن) کوڕو کوڕەزاکانیان بخەنە جێ ی خۆیان(٨٥). بەلاّم ترۆتسکی بیری لەوە نەکردەوە کەکرێکارانیش ئەم مەرجانەیان تێدا نی یە بەلاّم لەگەڵ ئەوەش‌دا هەر بەچین حساب دەکرێن. بەم پێ یە نەك هەر بیروکراتمان هەیە بەڵکو تەکنۆکراتیش هەن کەچینێك پێك دەهێنن و کەبریتین لەئەندازیارو بەڕێوەبەرانی پرۆژەو میکانیکی یەکان..هتدو کەهەندێك کەس پێشبینی کردووە کەببنە چینێکی پێشەوا.
ئەوەی کەزیاتر رێ ی تێ دەچێ ئەوەیە کەگەشەسەندنی هۆکانی بەرهەم هێنان لەهەندێك حاڵەت‌دا ببنە هۆی پەیدابوونی چینی نوێ، ئەمەش بە(مطلق)ی لەمارکسیەت‌دا هەیە، کەچی مارکسیەت (مطلق) لەدەست خۆی دەردەکات و نایەوێ دان بەم دوو ئەنجامەی خوارەوەدا بنێ:
١- چ لەکۆمەڵگای سەرمایەدارو چ لەکۆمەڵگای چاوەڕێکراوی قەد نەهاتووی کۆمۆنیست‌دا گەشەسەندنی هۆکانی بەرهەم هێنان دەبنە هۆی پەیدا بوونی چینی بیروکرات و تەکنۆکرات..هتد.
٢- بەم شێوەیە نەمانی چینەکان لەکۆمەڵگای کۆمۆنیست‌دا نەك هەر خورافەتێکی نازانستی یە بەڵکو هەروەها لەگەڵ مارکسیەت خۆی‌دا ناگونجێ.
• هۆی ئەم نارێکی یەش (حەزو ئارەزووی) مارکسە، واتە حەزکردن بەنەمانی سەرمایەدارو سەرکەوتنی پرۆلیتاریاو پاشان نەمانی چینەکان.. مەسەلە ئارەزووی نەفسە..

٤- جۆرەکانی بەرهەم‌هێنان

أ- کۆمۆنی سەرەتایی

ئەمڕۆ کۆمەڵگا سەرەتایی یەکان مەیدانێکی باشی لێکۆڵینەوەن لەبارەی کۆمەڵگا سەرەتایی یەکانی مێژوو. لەکۆمەڵگای ئانداماں (Andaman؟)- کەلەئۆقیانووسی هیندی‌دا دەژین- زەوی و راوکردن هاوبەشە بەلاّم خاوەنێتی ی تایبەتیش هەیە بۆ نموونە درەختێکی دیاری کراو کەکەس بۆ نی یە دەستکاری بکات خاوەنەکەی خۆی نەبێ(٨٦).

٨٥- ترۆتسکی، الثورة المغدورة، ل١٥٢. ٨٦- د. قباری محمد اسماعیل، علم الانسان، ل٣٩٢-٣٩٣.

کەواتە دیارە کەخاوەنێتی ی گشتی زیاتر بۆ ئەو شتانەیە کەزۆرن (وەکو زەوی کەخەڵکەکە بۆ کشت وکاڵ بەکاری ناهێنن) یان ئەوانەی لەبەر دەست دا نین (ئاژەڵی راوکراو)، ئەمەش قسەیەکی (بلانکی)ی کۆمۆنیستی نامارکسیم بیردەخاتەوە کەئەوە بەدرۆ دەخاتەوە کەکۆمەڵگا کۆنەکان کۆمۆنیست بوون و دەڵێ کەواتە وڵاتانی ئەمرۆ (کاتی بلانکی) کۆمۆنیستن لەبەرئەوەی دەریاکان ناکەنە خاوەنێتی ی تایبەت (ملكية خاصة)(٨٧).

هەر بەباوەڕی بلانکی: خاوەنێتی ی تایبەتی ی زەوی کاتێك پەیدا دەبێ کەزەوی دەگمەن بێ لەچاو ژمارەی ئەو کەسانەی کەدەبێ کاری تیا بکەن(٨٨)، لەبەرئەمەش کۆمەڵگا کۆنەکان نەك هەر کۆمۆنیست بوون بەڵکو ئەوپەڕی تاکرەویش بوون(٨٩).

هەڵەکانی مارکس و ئێنگلز (بەتایبەتی ئێنگلز) لەوەدا بوون کەپشتیان بەستبوو بەکتێبی (کۆمەڵگای کۆن)ی (لویس مۆرگان) -کەلەگەڵ بیروبوچوونیان دا گونجاوبوو- زۆربەی بۆچوونەکانی مۆرگانیش پووچەڵ کراونەتەوە بەهۆی لێکۆڵینەوەی نوێ(٩٠)، بۆ نموونە لەبارەی سیستەمی (دایکانە)یان (دایك سالاری)(٩١) کەبەهۆی لێکۆڵینەوەی زانستی یەوە دەرکەوتوە کەنی یەو نەبووە هەتا ئەگەر ئافرەت پایەیەکی بەرزیشی هەبوبێ، هەروەها دەرکەوتووە کە مەرج نی یە سیستەمەکانی خزمایەتی ی لەهێڵی دایکەوە (=خاڵ، خوشکی دایك،...) -کەدەسەڵات لێرەدا بۆ خاڵە- پێش سیستەمەکانی خزمایەتی لەهێڵی باوکەوە =مام، خوشکی باوك،..) - کەدەسەڵات لێرەدا بۆ مامە- هاتبن(٩٢). ئەوەش بەپێچەوانەی لێکۆڵینەوە کۆنەکان کەمارکسیەت پشتی پێ یان بەستبوو.

لەکۆمەڵگای دوورگەکانی ترۆبریاندTrobriandدا کەبەکۆمەڵگایەکی «دایکانە» ناسراوە میراتی لەرێی دایکەوەیە واتە هەر کەسێك میراتی ی خاڵی خۆی وەردەگرێ. هۆی رۆڵی دایکیش لێرەدا ئەوەیە کەخەڵکەکە پیاوەکە بەسەبەبی منداڵ بوون نازانن واتە بڕوایان بەباوکێتی ی «بایۆلۆجی »ی پیاو نی یە بەڵکو بەباوکێتی ی «کۆمەڵایەتی»(٩٣) کەواتە مەسەلە لێرەدا نەفرە مێردی یەو نەڕۆڵی ئابووری ی ئافرەتە وەکو لێکۆڵینەوە

٨٧- ج. د. هـ کۆڵ، رواد الفكر الاشتراكي ل٢٥٠. **٨٨- هەمان سەرچاوە.**

٨٩- هەمان سەرچاوە بەڵام گومانمان لەمەدا هەیە.

٩٠- مۆریس گۆدۆلیێ، لە: حول نمط الانتاج الاسيوي، ل١٧٦. (گۆدۆلیێ)ش کابرایەکی مارکسی یە.

٩١- (دایکانە) بۆ لێکۆڵینەوەکانی ئەمرۆ گونجاوترە لە (دایك سالاری)چونکە دەرکەوتووە کەمەسەلەکە زیاتر مەسەلەی خزمایەتی و میراتی یە...هتد نەك دەسەڵات، هەمان شتیش بۆ (باوکانە) بەڵام مارکسی یە بێ ئاگاکان هێشتا باسی (دایك سالاری)و (باوك سالاری) دەکەن هەروەها هەندێك لەغەیری مارکسی یەکانیش هێشتا ئەو دوو زاراوەیە بەکار دەهێنن.

٩٢- سەرچاوەی پێشوو، ل١٧٧-١٧٨.

٩٣- د. قباری محمد اسماعیل، علم الانسان، ل٢٦٢-٢٦٣.

کۆنەکان و هەروەها مارکسیەت دەڵێن.

بیروبۆچوونی مارکسی ی تریش هەن کەئەمڕۆ هەندێك مارکسی (ئەوانەی کەلەشت دەکۆڵنەوە نەك مارکسی یە در و شمبازەکان!) ئەوە دەزانن کەوا هەڵەن وەکو:

١- ئابووری شوانێتی ی کۆچەری پێش هی کشتوکاڵ هەبووە(٩٤).

٢- مرۆڤە سەرەتایی یەکان زیا بەرهەمیان نەبووە (فائض الانتاج)(٩٥).

٣- مرۆڤی زوو ئابووری و خزمایەتی و تێڕوانین بۆ جیهانیان نەبووەو کاتیان نەبووە «کەمالیات» دابهێنن وەکو ئاین و خزمایەتی(٩٦).

کەواتە بەم جۆرە ئەگەر کۆمەڵگای کۆن بەکۆمەڵگایەکی (مشاعی) بزانرێ ئەمە دەبێتە بۆچوونێکی بێ بەڵگەی زانستی و مێژوویی و دیارە کەئارەزووی لەپشتەوەیە، ئارەزووی حەزکردن بەوەی کە«بسەلمێنرێ» کەوا کۆمەڵگای یەکەم خاوەن چین و چەوساندنەوەی چینایەتی نەبووەو کەوا کۆمەڵگای کۆمۆنیستی چاوەڕێ کراو بۆی هەیە پەیدابێ و شتێکی خەیاڵی نی یە.

ب- کۆیلایەتی

لەم جۆرەدا (لای مارکسیەت) زیا بەرهەم و خاوەنێتی ی تایبەتی پەیدابوون وسیستەمی دایکانە گۆڕا بۆ سیستەمی باوکانە، دەوڵەتیش پەیدا بوو بۆ سەرکوت کردنی کۆیلەکان.

ئەمەش بەهۆی زۆربوونی کۆیلە بوو، جەنگیش سەرچاوەی دەستکەوتنی کۆیلەکان بوو (هەر لای مارکسیەت).

کەواتە: (کۆمەڵگا بێ چین ← جەنگ ← کۆیلەی زۆر ← کۆمەڵگای چیندار) بەڵام لەلایەکی ترەوە هەر لای مارکسیەت جەنگ هۆیەکی چینایەتی ی هەیەو لەکۆمەڵگای بێ‌چین‌دا نی یە، کەواتە چۆن جەنگ لەکۆمۆنی یەکەم دا (کەچینی تێ‌دا نەبووە) بەرپابوو؟(٩٧).

کۆیلایەتی وەك جۆرێکی بەرهەم هێنان تەنها لەئەوروپادا بەتایبەتیش لەوڵاتی (یۆنان)و (رۆما)دا هەبوو بەڵام هەتا لەوێش‌دا بەو رادەیە نەبووو بەپێ ی زانای ئەڵمانی (فیتنکوف)(؟) رێژەی کۆیلەکانی یۆنان و دەوڵەتی رۆما تەنها ١٪ یان ٢٪ی خەڵکی شارەکان بوو نەك ١٠٪ تا ٨٠٪ وەکو مارکس و ئێنگلز دەیانوت و کۆیلەکان بەرهەم هێنەری سەرەکی ی کشتوکاڵی یۆنانی نەبوون(٩٨).

٩٤- گۆدۆلیێ، لە: حول نمط الانتاج الاسیوي، ل١٧٥. **٩٥- هەمان سەرچاوە، ل١٨١و ١٨٣.**

٩٦- هەمان سەرچاوە، ل٢٠٢.

٩٧و ٩٨- د. الیاس فرح، تطور الفکر الماركسي، ل٣٠٠.

ج- دەرەبەگایەتی

گەشەسەندنی هۆکانی بەرهەم هێنان (ئامێرەکان...) گەیشتە پلەیەکی وا کەنەدەگونجا لەگەڵ پەیوەندە کۆنەکانی بەرهەم هێنان بۆیە پێویستی کرد کەئەو پەیوەندە کونانە لابچن.. مارکسیەت وادەڵێ بەلاٌم دەبینین کەوا نەمانی جۆری کۆیلایەتی پەیوەندی نەبوو بەگەشەسەندنی هۆکانی بەرهەم هێنان بەڵکو لەبەر هۆیەکی دەرەکی کەهێرشەکانی خێڵەکانی دەوروبەر بوو(مەبەست لێرەش‌دا دەوڵەتی رۆمایە).

بەپێی ماددی‌یەتی دیالێکتیکی و ماددیەتی مێژوویی دەبوایە چینی ژێر دەستە شۆڕشەکەیان بەرپا بکردایە دژی دەرەبەگەکان(٩٩)، بەلاٌم راستی ئەوە بوو بورجوازیەت شۆڕشەکەی بەرپاکرد، مارکسی‌یەکانیش شۆڕشێکی نموونەیی کەدژ بەدەرەبەگەکان بووبێ وەکو شۆڕشی فەرەنسا (١٧٨٩ز) بەشۆڕشێکی بورجوازی ناو دەبەن و ماددی‌یەتی دیالێکتیکی و مێژوویی یان لەیاد دەچێ کەئەگەر ئەم دوانەیان لەیاد نەچوایە دەیانوت دەبوایە شۆڕشەکە جووتیاران بەرپایان بکردایە.

د- سەرمایەداری

لێکۆڵینەوەکانی مارکس لەبارەی سەرمایەداری‌یەوە پڕ هەڵە بوون بەلاٌم بەهەر حاڵ لەلێکۆڵینەوەکانی لەبارەی پێش سەرمایەداری باشتر بوون چونکە خۆی لەو سەردەمەدا دەژیا لەکاتێک‌دا لەبارەی پێش و پاش سەرمایەداری زیاتر (علم الغیب)ی بەکار دەهێنا(١٠٠).

هەڵەکانی مارکس لەبارەی سەرمایەداری دوو هۆیان هەیە:

١- مارکس چەند بیرێکی ئامادەی لەمێشک‌دا بوو کەدەیویست واقع و لێکۆڵینەوەکانی خۆی لەگەڵیان‌دا بگونجێنێ.

٢- سەرمایەداری‌ی رۆژانی مارکس لەسەرەتای گەشە کردنی‌دا بوو.

مارکس سەرمایەداری‌ی کردبووە کلیل بۆ زانینی جۆرەکانی پێشووی(١٠١) بەلاٌم چەسپاندنی ئەمە تووشی هەڵەی زۆری کرد. زۆر لەپێشبینی‌یەکانی هەڵە دەرچوون و چەند جارێک پێشبینی‌ی وای دەکرد کەدەبوایە لەکاتی ژیانی خۆی‌دا روویان بدایەوە، جا کەروویان نەدەدا ئەو کەسانەی کەهاوچەرخی بوون ئەمەیان دەکردە بابەتی

٩٩- ئەمەش بەپێی ماددی‌یەتی دیالێکتیکی (یاسای دژەکان کەهەر دژێک ئەوەی تر دروست دەکات و دەکەونە ململانەی یەکتر) هەروەها بەپێی ماددی‌یەتی مێژوویی (ململانەی چینەکان).

١٠٠- (کۆڵ) دەڵێ کەوا مارکس زۆر وورد تێبینی‌ی گەشەکردنی سەرمایەداری‌ی کرد تاناوەراستی سەدەی ١٩ و دوای ئەوە گوێی نەدایە رووداوەکانی کاتی خۆی: الماركسية والفوضوية، ل٤٠٣-٤٠٤.

١٠١- گارۆدی، کارل مارکس، ل١١٩.

رابواردن(١٠٢).

یەکێك لەو پێشبینییانە لەبارەی نەمانی چینی ناوەڕاستە.لای مارکس چەوساندنەوەی پرۆلیتاریا زیاتر دەبێو کۆمەڵگا دابەش دەبێ بەسەر دوو چینی سەرەکی: بۆرجوازیەتو پرۆلیتاریا.. ئەو کەسانەش کەسەر بەچینی ناوەڕاستن واتە کاسبەکان، جووتیارانی سەربەخۆ، فەرمانبەران... هتد بەشێکی کەمیان دەبنە بۆرجوازی بەشەکەی تریش هەژار دەبنو دەبنە پرۆلیتاری.

واقع مارکسی بەدرۆ خستەوە: بۆ نموونە ساڵی (١٩٥٤) لەفەرەنسادا چینی ناوەڕاست (٦ر٥) ملیۆن کەس بوو جگە لەیەك ملیۆن جووتیاری بچووك لەکاتێكدا پرۆلیتاریا (٦ر٦) میۆن کەس بوون(١٠٣).

لەئەڵمانیاشداو بەپێی (کارل کاوتسکی)ی مارکسی ی ئەڵمانی(١٨٥٤-١٩٣٨) -کەدوایی لای مارکسیەکان بەتەحریفی ناوبرا- چینی ناوەڕاست لەساڵی (١٨٨٢)ەوە تا (١٩٠٧) بەرێژەی ١٧٦٪ زیاد بوو لەکاتێكدا ئەوانەی کەکرێ وەردەگرن تەنها ١٠٪ زیاد بوونو کرێکاری سەربەخۆ ٣٣٪ کەم بوون(١٠٤) ژمارەکانی ساڵی (١٩٥٤) هی نووسەرێکی مارکسین ئەویش وەکو مارکسیەك پینەکەی ئامادەیە: «ژمارەی گەورەی چینی ناوەڕاست پێویستە پشت گوێ بخرێ چونکە گرنگێتی ی کەمە لەچاو سەرمایەدارەکان (١٠٥) ، جائەگەر مەبەست لە گرنگێتی ی ئابووری بێ -واتە قسەکەی (مانیفێستۆ) کەئەم چینە دەبێتە چینێکی ناسەربەخۆ-(١٠٦) ئەوا پرۆلیتاریاش هەروا لەرووی ئابووری‌یەوە سەربەخۆ نی یە.

بەم شێوەیە تێبینی یەکەی مارکس سەبارەت بەنەمانی چینی ناوەڕاست ناواقعیو نازانستی بووو حەزی مارکسی لەدوادا بوو: حەز بەمانەوەی بۆرجوازیەتو پرۆلیتاریا بەتەنیا بۆ ئەوەی زۆرانبازی بکەنو لەکۆتایی دا دووەمیان سەربکەوێ.

هەڵەیەکی مارکسیش ئەوەبوو کەگەشەسەندنی تەکنەلۆجیای لێرەدا پشت گوێ خست، ئەو گەشەسەندنەی کەپێویست بەکرێکار کەمتر دەکات (بەهۆی بەکارهێنانی زیاتری ئۆتۆماتیکیەت)و ژمارەی چینی ناوەڕاستی قەبەکردو.لەجیاتی ئەوە وای دەزانی کەحەمز بوونی سەرمایە (التركز الرأسمالي) لای سەرمایەداران بەشێوەیەکی بنەڕەتی گۆڕانێکی وا بەسەر پەیوەندە کۆمەڵایەتی یەکان دا دەهێنێ کەشۆڕشی پرۆلیتاریای بەدواوەبێ.

١٠٢- ف. مێرنگ، کارل مارکس، ل١٥٩.

103- F.Nicolon, in, World Marxist Revew, Vol.2,no.4, 1959,p.47.
104- N.Mondet, en; Journal des Economistes, 15, Nov. 1926 . p.332.
105- Nicolon, ibid, p.48.
106- ibid, p.47.

بەهەمان جۆر رەخنەی زۆر لەبڕیاری مارکس سەبارەت بە(هەژاربوونی بەردەوام بووی پڕۆلیتاریا) گیرابوو، واتە راست نی یە پڕۆلیتاریا بەبەردەوامی هەژار دەبێ، بەپێ ی (میرنگ)ی مارکسی ی ئەڵەمانیش بەشی گەورەی چینی کرێکار گەشتە ئاستی ژیانی هەندێك تێشووی وردە بۆرجوازی(١٠٧). پێویستیشە باسی هەژار بوونی (نیسبي) بکرێ واتە کەم بوونی داهاتی کرێکاران لەچاو هی سەرمایەدارەکان نەك هەژار بوونی رەها (مطلق)(١٠٨)، هەژار بوونەکەش لەو ولاٌتانە روودەدات کەلەسەرەتای پیشەسازیدان چونکە بەشێکی دەستکەوت بۆ پڕۆژەی تر تەرخان دەکرێ(١٠٩). بەهەرحاڵ ئەم رەخنانە لەمارکسیەت رووی سەرمایەداری سپی ناکەن چونکە نا دادپەروەری لەدابەش کردنی سامان هێشتا زۆرە، ئەگەر لێرەشدا رەخنە لەسەرمایەداری نەگرین هۆکەی ئەوە نی یە کەسیستەمێکی راستە بەڵکو لەبەر ئەوەی کەئەم باسەمان بۆ سەرمایەداری تەرخان نەکردووە.

هەڵبەتە ئینگلز خۆی -پاش مردنی مارکس- رەخنەی هەبوو لەبەرنامەی ساڵی (١٨٩١)ی پارتی سۆشیالیستی دیموکراتی ئەڵەمانی (کەمارکسی یەکان دەستیان بەسەردا گرتبوو)و کەتیایدا وتراوە کەوا هەژاری ی پڕۆلیتاریا لەزیابوون دایە، ئینگلزیش دەڵێ کەوا رێکخستن و بەرگری ی کرێکاران دەبنە کۆسپ بەرامبەر زیادبوونی ئەم هەژاری یە(١١٠).

مارکس بڕوای وابوو کەپڕۆژە گەورەکان پڕۆژە بچووکەکان لەناو دەبەن و ژمارەیەك پڕۆژەی قەبە دەمێننەوە ئەمەش کەپێ ی دەوترێ (چڕبوونی سەرمایە- التركز الرأسمالي) بەلاٌم (بێرنشتاین)ی مارکسی ی ئەڵەمانی (کەلای مارکسی یەکان بەتەحریفی و لادەر ناسراوە) دەیوت کەوا وردە پڕۆژەکان بوارو تایبەتی یەکانیان دەگۆڕن بەلاٌم قەد بەرامبەر پڕۆژە گەورەکان نابەزین، (کارل کاوتسکی)ش بڕوای وابوو کەئەمە تەنها شتێکی کاتی یە(١١١) لەراستیش دا ئەم چڕبوونە هەیەو دەبینرێ و هەوڵدەدرێ کەکۆمپانیا (احتكاري)یە گەورەکان گەورەتر بکرێن بەلاٌم هێشتا پڕۆژەی بچووك هەر هەیەو لەوە ناچێ لەناو بچن.

جگەلەرەخنەی ئەم مارکسی یە (تەحریف)یانە، کۆمۆنیستی (فوضوی)ی رووسی میخائیل کرۆپۆتکین M.Kropotkin (١٨٤٢-١٩٢١ز) دەیوت کەوا کارگە گەورەکان هەر پێویستیان دەبێ بەکارگە بچووکەکان بۆ بەرهەمی لاوەکی(١١٢).

١٠٧-میرنگ، کارل مارکس... ل١٢٦کەسانی تریش پێش مارکس باسی هەژاربوونەکەیان کردبوو. (هەمان سەرچاوە).
١٠٨و١٠٩- ر. ئارۆن.، صراع الطبقات، ل١٦٠.
١١٠- محمود امين العالم، ماركيوز أو فلسفة الطريق المسدود ل٧٠.
١١١- کۆل، تأريخ الفكر الاشتراكي (الماركسية والفوضوية)، ج٢، ل٥٨٠-٥٨١.
١١٢- هەمان سەرچاوە.

زیا بەها (القیمة الفائضة) بەردی بناغەی ئابووریی سیاسی مارکسیەتە، لای مارکسیەتیش ئەم یاسایە بریتی یە لەیاسای سەرەکیی ئابووری سەرمایەداری و جەوهەری چەوساندنەوەی کرێکارانە. لێرەش بەکورتی روونی دەکەینەوە:

هێزی کارکردن بەهایەك بەکەلوپەلی بەرهەم هێنراو دەبەخشێ کەبەهای ئالوگۆڕین (القیمة التبادلة) یاخود هەر بەکورتی بەها (القیمة)ی پێ دەوترێ، کابرای سەرمایەداریش کەکالا دێنێتە بەرهەم بەنرخێکی زیاتر لەنرخی کەرەسەکان دە یفرۆشێ یەکێکیش لەکەرەسەکان کاری کرێکارانە. جائەو بەهایەی کەکاری کرێکاران دەیهێنێتە کایەوە ئەوەیە کەسەرمایەدار پێویستە بیداتە کرێکار بەلام سەرمایەدار لەمە کەمتر دەداتە کرێکار، جیاوازیش نێوان دوو بەهاکە (زیا بەها)ی پێ دەوترێ یاخود بەشێوەیەکی تر: کرێکار بەهایەك دەهێنێتە بەرهەم کەهیچ لەبری وەرناگرێ ئەمەش نهێنی و سەرچاوەی چەوساندنەوەی کرێکارە.

سەرمایەش بریتی یە لەدوو بەش: (سەرمایەی نەگۆڕ) کەئەو پارەیە یە کەلەبینای کارگەو ئامێرەکان و کەرەسەو سووتەمەنی.. سەرف دەکرێ، بەشی دووەمیش (سەرمایەی بگۆڕ) کەمەسرەفی کرێکارانە.. تەنها سەرمایەی بگۆڕیش زیا بەها دەهێنێتە بەرهەم.

بەلام وەکو تێبینی کراوە نارێکی هەیە نێوان ئەم قسەیە -کەلەبەرگی یەکەمی کتێبی (سەرمایە)دا وتراوە- لەگەڵ بۆچوونێکی تر کەلەبەرگی سێیەمی (سەرمایە)دا باس کراوە.. ئەم بەرگەش ئێنگلز پاش مردنی مارکس بلاوی کردبووەوە، ئەویش ئەوەیە کەدوو سەرمایەی یەکسان دوو قازانجی یەکسان پەیدا دەکەن ئیتر گرنگ نی یە رێژەی (سەرمایەی بگۆڕ) بۆ (سەرمایەی نەگۆڕ) چەند بێ، بەم شێوەیەش ئەگەر دوو سەرمایە یەکسان بن کەلەیەکێکیاندا (سەرمایەی بگۆڕ) زیاتر بێ لەسەرمایەی بگۆڕی سەرمایەکی تر ئەوا قازانج ناگۆڕێ. کەواتە سەرمایەی بگۆڕ دەور نابینێ لەبەرهەم هێنانی (زیابەها) ئەمەش کەپێچەوانەی قسەی یەکەمەو کەلەبەرگی یەکەمی (سەرمایە)دا باس کراوە(١١٣).

رەخنەیەکی تریش ئەوەیە ئەگەر تەنها (سەرمایەی بگۆڕ) سەرچاوەی قازانج و زیا بەرهەمە بێت کەواتە سەرمایەدارەکان نەك کرێکاران تووشی دیاردەی (هەژاربوون) دەبن(١١٤).

شایەنی باسیشە کەوا (چارلز هۆل)ی بەریتانی (دەوروبەری ١٧٤٠ تادەوروبەری ١٨٢٠ ژیابوو) پێشتر وتبووی کەدەولەمەندەکان (کارکردن) لەهەژاران دەکڕن بەکەمتر لەبەها راستەقینەکەی، کرێکار لەهەشت رۆژدا یەك رۆژ بۆ خۆی کاردەکات و حەوتەکەی تر بۆ

١١٣- د. الیاس فرح، تطور الفكر الماركسي، ل٢٠٣.

١١٤- هەمان سەرچاوە، ل٢٠٤.

دەوڵەمەندەکان ئەمەش کەهەمان فیکرەی (زیابەها)یە، هەروەها دوای ماوەیەك لەنووسراوێکی ئابووریناسێکی وەك (تۆماس هۆدگسکین)دا باسی ئەمە کراوەتەوە(١١٥) واتە بەر لەمارکس کەسی واهەبوون کەباسی (زیابەها) بکەن.

هـ- کۆمۆنیزم

ئابووریناس جێرۆم بلانکیJ.Blanqui (کەئەمە بلانکی ی کۆمۆنیست نی یە) ناوی سۆشیالیستی تەوباو**Utopian Socialists**ی(١١٦) نابوو لەسان سیمۆن و فۆریێ و ئۆوین، پاش بەکارهێنانی ئەم زاراوەیەش لە(مانیفستۆی کۆمۆنیست- البیان الشیوعي)ی مارکس و ئێنگلزدا، ئەم ناوەیان پێوە لکا(١١٧)، بەڵام مارکس و ئێنگلز سۆشیالیزمەکەی خۆیان بە(سۆشیالیزمی زانستی- الاشتراکیة العلمیة) دەزانن.

ئەم «زانستی»یەش لەراستی دا بریتی بوو لەئاواتێك، ئاواتی بەدی هاتنی کۆمەڵگایەکی کۆمۆنیست، ئەم ئاواتەش، یان بابڵێین ئەم ئارەزووە بەرگێکی زانستی ی کرایە بەر، دەبێ ئێمەش زانستی یانە لێ بکۆڵینەوە تابۆمان دەربکەوێ کەسەر بە(میثۆلۆجیا - زانستی ئەفسانەکان)ە نەك زانستی راستەقیە.

بەپێ ی مارکس، «دەبێ» کۆمەڵگایەکی کۆمۆنیست بەدی بێ(١١٨). بەپێی مارکسیەتیش دەبوایە لە(ئێنگلتەرا)دا بەدی بهاتایە چونکە بەرزترین ئاستی گەشەکردنی سەرمایەداری تێدا بەدی دەکرا، مارکس هەر چاوەڕێ ی دەکردو «رمڵ»ی لێ دەداو هیچ نەبوو، نەلەئێنگلتەرداو نەلەفەرەنساو نەلەهیچ جێگەیەکی تری ئەورووپا بەڵکو بەپێچەوانەوە لەئینگلتەردا -پاشان لەوڵاتی تر- کرێکاران دەستیان دایە خەباتی نەقابەیی و دەستووری (کەشۆڕشگێڕی نی یە) ئەمە لەکاتێکدا مارکسیەت کرێکاران بەتاکە چینی شۆڕشگێڕ دەزانێ، ئەمڕۆش لەوڵاتە سەرمایەدارەکاندا تێشووی تری کۆمەڵگا (لەجیاتی کرێکاران) دەستیان داوەتە کاری شۆڕشگێڕی(١١٩).

بەپێ ی مارکس خۆشی کرێکارانی سەدەی هەژدە دژی دەسەڵاتی ئامێر

١١٥- بڕوانە: کۆل، رواد الفکر الاشتراکي، ل٦٠-٦١.

١١٦- یوتۆپیا: شوێنێکی خەیاڵی یە کەیاساو رەوشت و حکومەتی ی نموونەیی هەیە، لەفەلسەفەی سەردەمە ئیسلامی یەکانیش دا بە(المدینة الفاضلة) ناسراوە.

١١٧- بڕوانە: کۆل، رواد الفکر الاشتراکي، ل١٦-١٧.

١١٨- کۆمۆنیزم لای مارکس و ئێنگلز جوولەیەکە کەحاڵەتی ئێستا ناهێڵێ نەك حاڵەتێکە و دەبێ دابمەزرێنرێ یان خەیاڵێکە و دەبێ واقع خۆی لەگەڵدا بگونجێنێ، بڕوانە:

K.Mannheim, Ideology and Utopia, p.112. بێ گومان ئەمە بەقسەی خۆیان.

١١٩- ئەمە لەقسەی (مارکیوز)، دەربارەی ئەمەش -بەتایبەتی کرێکارانی ئەمەریکا- بڕوانە: محمود امین العالم، مارکیوز أو فلسفة...، ل١٧٠-١٧١.

دەوەستان(١٢٠). کەئەمەش بێ گومان کارێکی ناشۆڕشگێڕە، وەك چۆن ئەمڕۆ ئامێری خۆبزوێن (ئۆتۆماتیکی) بۆتە هۆی دەرکردنی ژمارەیەکی زۆری کرێکاران و ئەمانە بەپێویستی دەزانن کەدژی بوەستن.

کەواتە هۆی ڕاستەقینەی ئەوەی کەچینێك بەچینێکی شۆڕشگێڕ یان کۆنەپەرست لەقەڵەم بدرێ هۆ کۆنەکەیە..ئارەزوو.

نەمانی چینەکان لەکۆمەڵگای کۆمۆنیستی خورافیدا ئارەزوویەکی تری مارکسە، بۆ ئەمەشیان دیسان هەوڵ دراوە کەبەڵگەیەکی زانستی ی بۆ «بدرێ بەکردن».

نەك هەر زانستیش بەڵکو هەروا باوەڕەکانی تری مارکس خۆیان ئەمە بەدرۆ دەخەنەوە. مارکس پێمان دەڵێ کەوا بەرهەم هێنان هەموو لایەنەکانی تری ژیان دێنێتە کایەوە بەڵام چۆن لەکۆمەڵگای کۆمۆنیستدا گەشەکردنی بەرهەم هێنان (ئەو گەشەکردنەی کەنەك هەر زیاد دەکات بەڵکو دەتەقێتەوە) نابێتە هۆی پەیدابوونی چینی نوێ؟

لەلایەکی ترەوە ئەی جوولەی دیالێکتیکی چی بەسەردا دێت؟ چۆن «دژ»ی نوێ دروست نابێ؟ ململانەی دژەکان دەمرێ؟ مارکسی یەکان هەستیان بەگەورەیی ی ئەم پارچە دراوەی بەرگی مارکسیەتیان کرد بۆیە پینەیەکیان لێ دا، ئەوەتا بەپێ ی لینین لەکۆمەڵگای کۆمۆنیستدا (تناقضات) هەن بەڵام ململانەی شەڕیان تێدا نی یە (تناقضات غیر تناحریة)... پینەکەش زۆر لەدراوی یەکە بچووکترە... ئەمە لێرەدا بەسەو لەباسی (دیالێکتیك و ماددی یەتی مێژوویی)دا برینەکە دەکولێنینەوە!!

خەونێکی تری کۆمەڵگای کۆمۆنیست ئەوەیە کەلەو کۆمەڵگایەدا مرۆڤ «بەپێ ی توانای خۆی کاردەکات و بەپێ ی پێداویستی یەکانی خۆی شتی دەست دەکەوێت» -کەئەمەش داهێنانی (لویس بلان)ی سۆشیالیستی فەرەنسی یە (١٨١١-١٨٨٢)- (١٢١) ئەمەش خەونێکی خۆشە..خەونەو بناغەیەکی زانستی ی نی یەو لەسەر گریمانەیەك بنیات نراوە ئەویش کەمرۆڤ لەئاستی پێداویستی یەکاندا دەوەستێ و حەز لەشتی لەمە زیاتر ناکات و ئارەزووی لەکەمالیاتی زۆر نی یە... دیارە دەبێ مرۆڤی کۆمەڵگای کۆمۆنیست وابیربکاتەوە.. چۆن و بۆچی؟ هەمووی هەر واهاتووە: گریمانە لەسەر گریمانەو (لەوانەیە) لەسەر (لەوانەیە) بۆیە واز لەمارکسی یەکان بهێنین خەونە خۆشەکانیان ببینن چونکە بەشی زۆریان بەدەنگی تۆپیش ڕاناچەنن.

کەواتە: کۆمۆنیزمەکەی مارکس دەچێتە ریزی (یوتۆپیاکان) و خەیاڵێکە قەد نەبووەو قەدیش نابێ، ئەو مارکسی یانەش کەجۆرئەتی

١٢٠- ماركس، بؤس الفلسفة، ل١٤٥.

١٢١- كول، رواد الفكر الاشتراكي ل٢٦٤.

ڕەخنەیان هەیە(١٢٢) ئەمە دەزانن و ئەم خەیاڵە بەو (یوتۆپیا)و ئەفسانەیە دەزانن کە«لەسەری پەروەردە کرابووین» (١٢٣).

خەیاڵێکی تریش ئەوەیە کەچەوساندنەوەی گەل لەکۆمەڵگای کۆمۆنیستدا نامێنێ، لێرەشدا قسەی ئەلکساندەر هێرزنHerzenی ڕوسی (١٨١٢-١٨٧٠) دەهێنینەوە کەلەبارەی ئەو کۆمۆنیزمەی کە(مانیفیستۆ) پێشبینی ی بۆ دەکرد دەیوت کەوا کۆمۆنیزم هەر ئۆتۆکراسی یە رووسی یەکەیە (واتە حوکمی قەیسەر)و سەرەو خوار دانراوە(١٢٤).

وەك ووتمان لای مارکس «دەبێ» کۆمەڵگای کۆمۆنیست بەرپابێ، ئەم (دەبێ) یاخود ئەم (حتمیە)یەش بۆتە جێگەی ڕەخنەی زۆر لەمارکسیەت. مارکسیەت ئەم (حتمي)یەتەی خستۆتە قاڵبی زانست بەڵام حەقیقەت ئەوەیە کەئەمە بۆچوونێکی نازانستی یە چونکە هەموو ئەو هۆکارانە دەخاتە ئەولاوە کەبۆیان هەیە بێنە کایەوەو ڕەوتی ڕووداوەکان بگۆڕن. مارکسیش وەکو پێغەمبەرێك قسەی دەکرد لەبارەی ئەم (دەبێ)یە بەڵام زانیان کەوا پێغەمبەرێکی ساختە بووو دەبوایە باسی هیچ (حتمیە)ێکی نەکردایە.

و- جۆری ئاسیایی ی بەرهەم هێنان

مارکس لەیەك دوو نووسراویدا باسی ئەم جۆرەی کردووە. لەیەکێتی سۆڤێتیش پاش موناقەشاتی (تەبلیس)و (لینینگراد) لە (١٩٣٠-١٩٣١) ئەم جۆرە خرایە ئەولاو بەبیرێکی دژ بەمارکسیەت زانراو کرایە جۆرێکی ئاسیایی ی دەرەبەگایەتی(١٢٥).

لەووڵاتی (چین)یشدا دوژمنایەتی ی زۆری ئەم جۆرە کرا(١٢٦) هەر لەبەرئەوەی چین هیچی لەرۆژئاوا کەمتر نەبێ ئەگەر نەخشەی پێنج قۆناغەکەی بەسەردا نەچەسپێ(١٢٧). پاش تاوانبارکردنی (ستالین)و (ستالینیەت)یش بایەخ درایەوە بەم جۆرە بەڵام دەستکاری ی هەندێك بۆچوونی مارکس کرا.

بەڵام ئەم جۆرەی بەرهەم هێنان کەبۆ چارەسەری کێشەیەکی فیکری مارکسی وەرگیرابوو خۆی لەخۆیدا کێشەی تێدا هەیە. بۆ نموونە لەوڵاتێکی وەکو عێراق

١٢٢- بەلاّم لەلایەکی ترەوە وادەزانم ئەم جۆرە (اعتراف)انە هی بێ جورئەتین! چونکە هی کەسانێکە لەئەورووپای ڕۆژئاوادا دەژین واتە وەکو کێو ڕەخنەیان لێ دەگیرێ بۆیە ناچارن پاشگەز بنەوەو جورئەتیان نی یە دیفاع لەخەیاڵەکانیان بکەن، (مەگەر کەمێکیان نەبێ کەبەقەناعەتەوە اعتراف دەکەن).

١٢٣- سانتیاگۆ کارێللۆ، الاوروشیوعیة والدولة، ل١٨.

١٢٤- کۆل، للماركسية والفوضوية ل٦٤. (ئۆتۆکراسی) حوکمی تاکەکەسێك کەبەڕەهایی حوکم دەکات.

١٢٥- ی. ڤارگا، لە، حول نمط الانتاج الاسيوي، ل٦٣.

١٢٦- جان شێنۆ، لەهەمان سەرچاوەدا، ل٢٩.

١٢٧- شرام و دانکۆس، للماركسية اللينينية امام مشاكل....، ل١٢٣.

کۆن خاوەنێتی ی تایبەتی ی زەوی هەبوو، واتە تاکەکان زەوی ی خۆیان هەبوو ئەمەش کەلەگەڵ (جۆری ئاسیایی)دا ناگونجێ کەگوایە زەوی تیای‌دا مەشاعی‌یە، بۆیە هەندێك نووسەری سۆڤیێتی شێوازی بەرهەم هێنان لەعێراقی کۆن‌دا بە(کۆیلایەتی) دەزانن(١٢٨). بەلاّم هەندێك هەن بە(جۆری ئاسیایی)ی دەزانن‌و دان بەوەدا نانێن کەخاوەنێتی ی تایبەتی زەوی هەبووبێ(١٢٩).

بەڵگەیەکیش لەسەر هەبوونی خاوەنێتی ی تایبەت ئەوەیە کە پاشای بابلی حامورابی (١٧٩٢-١٧٥٠ی پێش زاین) لەنامەیەکی‌دا بۆ فەرمانبەرێکی خۆی، باسی پاك کردنی جۆگەلەی ئاودێری دەکات‌و دەڵێ کەئەو خەڵکانەی زەوی‌یان هەیە لەدەوروبەری جۆگەلەکە ئەمە بکەن.(١٣٠).

بەڵگەی تریش لەسەر هەبوونی زەوی‌ی تایبەت ئەوەیە کەخەڵکی عێراق زەوی‌یەکانی خۆیان بەکرێ دەدا(١٣١) ئەگەر زەویش مەشاعی بوایە کەس نەیدەتوانی زەوی بەکرێ بدات.

کەواتە زەوی‌ی تایبەت هەبوو، لەهەمان کاتیش‌دا (کۆیلایەتی) جۆری بەرهەم هێنان نەبوو واتە نە(کۆیلایەتی)و نە(جۆری ئاسیایی) بەسەر عێراقی کۆن‌دا ناچەسپێ ئەمەش بەڵگەیەکە لەسەر ئەوەی کەلەعێراقی کۆن‌دا جۆری بەربلاّوی بەرهەم هێنان (واتە تەنها جۆرێك کەزاڵ بێ‌و ئەگەر هی تر هەبن ئەوا زۆر لاوەکین) نەبووو بۆچوونێکی ترێ مارکسیەت بەدرۆ دەکەوێتەوەو دەبێتە بەڵگەیەکی تر لەسەر تەسکی بیروبۆچوونەکانی.

هەڵبەتە موناقەشاتی ترمان ماوە بۆ ئەم جۆرە بەلاّم لەرەش نووسەکەدا دەیانهێڵینەوەو تەنها ئەوە دەڵێین کەوا پینەی (جۆری ئاسیایی) جگەلەوەی کەوەکو پینەکانی تر پینەیەکی بچووکە بۆ دڕاوی‌یەکی گەورە هەروەها پینەکە خۆی بۆ خۆی شەق و شڕە.

١٢٨- بۆ نموونە: ف.ف. ستروڤە، لە، العراق القديم، ل٣٩ بۆ کۆیلایەتی و ل٤٧و٤٩ بۆ خاوەنێتی ی تایبەت. هەڵبەتە جگە لەوە (پەرستگا)و هەروەها (کۆشکی پاشا) زەوی ی زۆریان هەبووە.

١٢٩- بڕوانە: د. عبدالرضا الطعان، الفكر السياسي في العراق القديم، ل١١٩. نەبوونی ئەم خاوەنێتی‌یەش باوەڕی مارکس و ئێنگلز بوو. بڕوانە: جان شێنۆ، لە: حول نمط...، ل٣١.

١٣٠- الفكر السياسي...، ل١٤٥.

١٣١- لیۆ ئۆپنهایم، بلاد مابين النهرين، ل١٠٤و١٠٦.

٥- ژێرخان و سەرخان

یەکەم رەخنە کەلەم بابەتە بگیرێ رەخنە کۆنەکەیە ئەویش: ئەگەر راست بێ هەموو سەردەمێك ئاین و فەلسەفەو هونەر.... ی تایبەتی خۆی هەبێ ئەویش بەهۆی باری کۆمەلایەتی (بەتایبەتی بەرهەم هێنان و چینەکان...) کەواتە مارکسیەت بەرهەمی سەردەمی خۆیەتی و تەنها بۆ ئەو کاتە گونجاو بوو (ئەوە بەمەرجێك کەبۆ ئەو کاتە راست بوبێ کەراستیش نەبوو).

مارکس و ئێنگلز لەبۆچوونەکانیان بۆ (ژێرخان و سەرخان) لایان دەدا، بۆ نموونە مارکس رەخنە لە(پرودۆن)ی فەرەنسی دەگرێ و دەڵێ کەوا بارودۆخی ئابووری دەست بەسەر دەوڵەتدا دەگرێ بەلام دوایی لەنامەیەکیدا بۆ (فۆن شڤایتزەر) پێشبینییەکی کردووە سەبارەت بەکارێکی حکومەتی (پرۆسیا)و(١٣٢) تیایدا دەسەلاتێکی گەورەتری داوەتە دەوڵەت بەسەر بارودۆخی ئابووری(١٣٣).

مارکس و ئێنگلز دەڵێن کەوا ئەو بیرو فیکرەیەی کەلەناو کۆمەڵگادا بەربلاوەو زاڵە بیرو فیکرەی چینە فەرمانڕەواکەیە، هەروەها دەڵێن کەوا بیروباوەڕی شۆڕشگێڕ واتای هەبوونی چینی شۆڕشگێڕ دەدات(١٣٤).

وەکو هەموو قسە رەها (مطلق)ەکانی تری مارکسیەتیش -ئەو مارکسیەتەی کەبڕوای بەرەها نییەو دەیخاتە ئەولاوە- ئەم قسەیە زۆر بەرەهایی وتراوە لەکاتێکدا نموونەی زۆر هەن کەئەم قسەیە بەدرۆ دەخەنەوە، بۆ نموونە بزووتنەوە ئاینییەکەی (مارتن لوثەر) کەکەس ناتوانێ بڵێ کەوا هەڵقولاوی چینێکی دیاری کراوە، هەروەها پاش پەیدابوونی وەکو یەك لەناو دەرەبەگ و جووتیاردا بلاوبووەوە، کەواتە بۆچوونەکەی مارکس و ئێنگلز هەموو کات راست نییەو بەو رەهاییە نییە.

ئێستاش باسی چەند روویەکی «سەرخان» دەکەین:

أ- دەوڵەت

لای مارکسیەت کەچینەکان هەبێ دەوڵەت هەیە، دەوڵەتیش رۆڵی چەوساندن و سەرکوت کردنی چینە ژێردەستەکانی هەیە(١٣٥). تەنانەت لە کۆمەڵگای سۆشیالیستدا (کەسەرەتای سەرهەڵدانی کۆمەڵگای کۆمۆنیستە) دەوڵەتی پرۆلیتاریا چینەکانی تر سەرکوت دەکات.

١٣٢- گەورەترین ئەمارەتی ئەڵەمانیا بوو پێش یەکگرتنی ئەمارەتەکان لەساڵی (١٨٧١)دا.

١٣٣- بڕوانە: ف. مێرنگ، کارل مارکس....، ل٢٦٦-٢٦٧.

١٣٤- لەکتێبی (ئایدیۆلۆجیای ئەڵەمانی) بڕوانە: گارۆدی، کارل مارکس....، ل١٠٠.

١٣٥- (جۆن فرانسیس برای)ی سۆشیالیست (١٨٠٩-١٨٩٥زاینی) دەوڵەتی بەستبوو بەسیستەمی کۆمەلایەتی و بەخاوەنێتی ی تایبەت، مارکسیش سوودی لێ وەرگرتبوو لە (بێ نەوایی ی فەلسەفەدا). بڕوانە: رواد الفكر الاشتراكي، ل٢٠٧ بەدواوە.

ئەگەر سوود لەلێکۆڵینەوە (ئەنترۆپۆلوجی)یەکان وەرگرین دەزانین کەوا ژمارەیەك لەکۆمەڵگا سەرەتاییەکان (یان وەکو خەڵك دەڵێ: دوا کەوتووەکان) نەچین و نەدەوڵەتیان هەیە هەر چەندە خاوەنێتی ی تایبەتیان هەیە، کەواتە بەپێچەوانەی مارکسیەت: مەرج نی یە هەر کەخاوەنێتی ی تایبەت هەبێ چین پەیدا بێ یان دەوڵەت دابمەزرێ و پەیوەندی نێوان خاوەنێتی تایبەت و چینەکان لەلایەك و پەیدابوونی دەوڵەت لەلایەکی تر بەو رەهایی یە نی یە کەمارکسیەت بۆی دەچێ.

تەنانەت لەرۆژئاوای نوێش دا کە زانیاری ی وردتر هەیە لەبارەیەوە مارکسی یەکی وەك(پلێخانۆف)دەکەوێتە دوو دڵی لەبارەی بەستنی درووستبوونی دەوڵەت بەبەرهەم هێنانەوە.

(پلێخانۆف) دان بەوەدا دەنێ کەوا «پێداویستیەکانی چالاکی یەکانی بەرهەم هێنانی کۆمەلایەتی» کاری راستەوخۆیان نەکردۆتە سەر دەوڵەت لەرۆژئاوادا(١٣٦) بەلام دوایی دەڵێ کەوا: (گەشەکردنی هێزە بەرهەم هێنەرەکانی کۆمەڵگا» دابەش کردنی کاری بەدوادا هات، ئەم دابەش کردنەش تاراددەیەکی گەورە دروست بوونی دەوڵەت لێك دەداتەوە(١٣٧).

قسەی یەکەمیش نارێکە لەگەڵ قسەی دووەمدا بۆیە لێرەدا ناچار دەبێ بڵێ (تاراددەیەك) کەبەکارهێنانی لێرەداو بەم شێوەیە دەیکاتە خوشك یان برای (رەنگەو لەوانەیە).

لەبارەی (نەمانی دەوڵەت) لەکۆمەڵگای چاوەڕێ کراوی کۆمۆنیستدا مارکس دەیوت کەوا هەر ئەوەندە پرۆلیتاریا سەرکەوێ دەوڵەت دەست دەکات بەهەڵوەشان.

نەمانی دەوڵەت، باوەڕێکی خەیاڵی ی تەنیا مارکس نەبوو، بەڵکو هی چەند کەسێکی تریش بوو، لەفەیلەسووفە کۆنەکانەوە(١٣٨) تا پرودۆن (١٨٠٩-١٨٦٩)و بلانکی (١٨٠٥-١٨٨١)و کەسانی تر، (بلانکی) بڕوای وابوو کەپاش سەرکەوتنی شۆڕشی پرۆلیتاریا (کەبەپێچەوانەی مارکسیەت لای ئەو بەهۆی کۆدەتای ژمارەیەکی کەمی شۆڕشگێر بەرپا دەبێ) پێویست نامێنێ بەدیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریا لەووەوە پێویست بەدەوڵەت نامێنێ.لەمەش دا مارکس مۆدەیەکی ئەو سەردەمە کاری تێ کردبوو ئەویش دوژمنایەتی دەوڵەت، بەڵکو دوژمنایەتی هەموو دەسەلاتێك و حەز کردن بەنەمانیان ئەویش وەك کاردانەوەیەك دژی ستەمکاری یەکانی دەوڵەت، واتە بۆچوونەکەی مارکس لێرەدا لەبارەی نەمانی دەوڵەتەوە هەڵقولاوی فیکرەکەی خۆی نەبووە بەڵکو دیسان ئەمەشیان ئارەزووەیەك بووەو تێهەڵکێشی فیکرەکەی خۆی کردووە.

١٣٦و١٣٧- پلێخانۆف، المفهوم المادي للتأريخ، ل٧٧.

١٣٨- لەفەیلەسووفە نوێکانیش (هێگل) لەنووسراوەکانی (١٧٩٦)ی دا بەلام لەمە پاشگەز بیووە بڕوانە: هـ. ماركيوز، العقل والثورة، هيجل ونشأة النظرية الاجتماعية، ل٣٦.

(لینینیش) دوای شۆڕشی (١٩١٧) دەیوت کەوا ئەم نەمانەی دەوڵەت (هەروەها هاتنە کایەی کۆمۆنیزم) پاش دە یان بیست ساڵی تر روو دەدات(١٣٩) کەچی وەك زانراوە، دوای ئەم ماوەیە دەزگاکانی دەوڵەت قەبەتر بوون و دەستیان گرت بە سەر گشت لایەنەکانی ژیانی کۆمەڵگاو دەوڵەتێکی (تۆتالیتاری)(١٤٠)ی وا دروست بوو کەلەمێژوودا نموونەی کەمە.

بەهەر حاڵ واقع دەری خست کەوا نەدیکتاتۆریەتی پرولیتاریا بەرپا بوو. نەدەوڵەت لەناوچوو بەڵکو لەجیاتی نەمانی دەوڵەت و لەجیاتی دیکتاتۆریەتی چینی کرێکار دیکتاتۆریەتی دەوڵەت بەڵکو هی حزبی کۆمۆنیست بەڵکو لەمەش دیکتاتۆری تر: دیکتاتۆریەتی لیژنەی مەرکەزی ی حزب بەڵکو لەمەش خراپتر دیکتاتۆریەتی یەك کەس کە(لینین) بوو، پاشان (ستالین).

هاوڕێ (پلێخانۆڤ) رەخنەی لەهاوڕێ (لینین) دەگرت و دەیووت لینین دیکتاتۆریەتی پرۆلیتاریاو دیکتاتۆریەتی «سەروو پرۆلیتاریا» تێکەڵ بەیەك دەکات و پادشایەتی ی رەها (الملکیة المطلقة)(١٤١) دەخاتە کار(١٤٢).

(ترۆتسکی)ش هەروا رەخنەی لەم دیکتاتۆریەتە گرتبووو لەپلێخانۆڤ خراپتر(١٤٣).. ئەمەش هەموو پێش شۆڕشی (١٩١٧) -بزانە بەر لەوەی لینین دەسەڵاتی بچێتە دەست!- پاش شۆڕشەکەش لەساڵی (١٩١٩) کابرایەکی (حزبی) دەیوت کەوا هەموو کاروباری حزب (لیژنەی مەرکەزی) دەیکات بەڵکو تەنانەت ئەم (لیژنەیە)یە ش وجودی نی یە وەك دەزگایەکی جەماعی و لەجیاتی ئەوە: «هەڤاڵ لینین و هەڤاڵ سفردلۆڤ(؟) بڕیار دەدەن لەسەرمەسەلەکانی رۆژانە کاتێك نێوان خۆیان قسە دەکەن یان لەگەڵ هەڤاڵی تر»(١٤٤).

لینینیش جارێکیان (ساڵی ١٩١٩) ئیعتراف بەدیکتاتۆریەتی تاکە حزب دەکات و سوور دەبێ لەسەری(١٤٥) لەکۆنگرەی دوازەمی حزبیش (ساڵی ١٩٢٣) -کەلینین تیایدا بە شدار نەبوو- دیسان باسی ئەم دیکتاتۆریەتە کرا بەڵام پاش ساڵێك (ستالین) دەیوت کەوا ئەم دیکتاتۆریەتە «قسەی هیچە»و کەوا باس کردنی لەبڕیاری کۆنگرەدا «سەهوو» بوو(١٤٦)!

١٣٩- ئێ. هـ. کار، ثورة البلاشفة، ل٢٣٩.

١٤٠- تۆتالتیاری: دەست گرتنی دەوڵەت یان رژێم بە سەر هەموو بوارەکانی ژیانی کۆمەڵگاو تاکەکەسەکان.

١٤١- پادشایی رەهایی: حوکمی ئۆتۆکراسی یە کەلێرەدا پاشا خۆی بەرەهایی حوکم دەکات.

١٤٢- ئێ. کار، ثورة البلاشفة، ل٣٩.

١٤٣- هەمان سەرچاوە، ل٤٠.

١٤٤- هەمان سەرچاوە، ل١٩٣.

١٤٥- هەمان سەرچاوە، ل٢٢٩.

١٤٦- هەمان سەرچاوە، ل٢٢٩-٢٣٠.

بەلام چۆن سەهوویەك؟! سەهوویەك كەملیۆنەها كەسی داپلۆست...جائیتر ئەو كەسانەی كەدەیانەوێ رووی كۆمۆنیزم سپی بكەن‌و بڵێن كەوا تاوانەكانی كۆمۆنیزم (ستالین)ی لادەر بەرپای كردبوون چۆن لەو راستی‌یە خۆیان دەشارنەوە كەوا لینین بەدیكتاتۆریەتەكەی خۆی رێی خۆش كرد بۆ دیكتاتۆریەتەكەی ستالین؟ بەڵێ: لینین خوێنەكەی رشت‌و ستالین تا مل خۆی تیا نقوم كرد.!.

بەلام بانەختێك بگەڕێینەوە دواوە: سەرچاوەی دیكتاتۆریەكە ماركس‌و ئینگلز بوو. (پرودۆن) ماركسی بەدیكتاتۆر زانیبوو و دەیوت كەوا رەفتاری خراپ لەگەڵ هاورێ سۆشیالیستەكانی دەكرد(١٤٧)، ئەم دیكتاتۆریەش (كەقین لەدڵی‌و خۆ بەگەورە زانین‌و رەخنەی كوێرانەی توندی چوونەپاڵ) بووە هۆی دووركەتنی هەموو كەس لێی كەم كەس نەبێ(١٤٨) بریندار كردنی خەڵكی تریش شێوەیەكی رەخنەگرتنی ماركس‌و ئینگلز بوو، ماركسی‌یە رووسەكانیش ئەمەیان لێ وەرگرتن‌و لەوان زیاتر بەكاریان دەهێنا(١٤٩) ئێمەش كەماركسی‌یە كۆن‌و نوێكان دەناسین شارەزای زمانی درێژیان‌و درند یتی‌یانین‌و چاك دەزانین كەچۆن چەكی ئەوان تەنیا چەند جنێوێكی جووراوی وەكو(كۆنەپەرست)و قسەی تر لەم بابەتەو تەنیا گاڵتەكردنە بەبێ ئەوەی كەهیچ زانیاری‌یەكیان بەدەستەوە بێ تەنانەت لەفیكرەگەلی خۆشیان (هەڵبەتە كەم كەسیان نەبێ) لەبەرئەوەش شایەنی ئەوەن كەچەكی خۆیان لەدژیان بەكار بهێنرێ‌و گاڵتە بەعەقڵە خەیالاوەكەیان بكرێ بەپاڵ ئەوەی كە راستی‌یە زانست‌و مێژوویی‌و واقعی‌یەكان بەكاربهێرێن بۆ ئاشكرا كردنی فیكرە پڕ خەیالەكەیان.

كەواتە بەكورتی:

١- مەرج نی یە پەیوەندی هەبێ نێوان هەبوونی چینەكان‌و پەیدابوونی دەوڵەت.

٢- دەوڵەتی یەكەمی سۆشیالیست‌و دەوڵەتەكانی دوای ئەو بەشۆڕشێكی سەرتاسەری كرێكاران پەیدا نەبوون بەڵكو بەهۆی كۆدەتاو داگیركردنی سەربازی‌و شۆڕشی تاقێكی بچووك هاتنە كایەوە.

٣- ئەو دەوڵەتەی كەدەبوایە پاش شۆڕشی پرۆلیتاریا نەمایە بووە ئەم دێوە زمەبەی كەسەدان ملیۆن كەس بەدەستیەوە دەیانناڵاند.

١٤٧- كۆل، رواد الفكر الاشتراكي، ل٣٠٦.

١٤٨- بۆ نموونەی تر بڕوانە كتێبی: (مێرنگ)ی ماركسی: كارل ماركس، ل١٤٣-١٤٥، ١٥٦، ١٦٤، ٢٣٢، ٣٦٧-٣٦٨.

١٤٩- كۆل، الماركسية والفوضوية، ل٤١٧.

ب- ئاین

قسەی مارکس «ئاین ئەفیونی گەلانە» دەگەڕێتەوە بۆ ئەو کاتەی کە «فۆیەرباخی» بوو نەك «مارکسی»(١٥٠) واتە بەر لەوەی بگاتە ئەو قەناعەتەی کەئاین یەکێکە لەلایەنەکانی (سەرخان)و لە(ژێرخان)ەوە هەڵدەقوڵێ، مارکسیش لەکاتی «فۆیەرباخیتی»یەکەیدا وای باوەڕ بوو کەرەخنەگرتن لەئاین مەرجی هەموو رەخنەیەکە، واتە هەموو رەخنەکان لەرەخنە لەئاینەوە دەست پێ دەکەن.

بەڵام مارکس لەو شوێنەی کەباسی (ئەفیوون) دەکات دەڵێ کەوا بێ نەوایی ئاینی لەلایەك دەربڕینی بێ نەوایی واقعی یەو لەلایەکی تر دەربڕینی نارەزایی یە لەدژی ئەم بێ نەوایی یە واقعی یە (رەخنە لەفەلسەفەی (ماف)ی هێگل -ساڵی ١٨٤٤)(١٥١) واتە نزیك بۆتەوە لە(تیشك دانەوەی ژێرخان) واتە سەرخان تیشکدانەوەی ژێرخانە..... دوایی مارکس ئەمەی بەئاشکرایی لە (سەرمایە)دا ووتووە(١٥٢).

لای (گارۆدی)ش دەربڕینی نارەزایی رۆڵێکی ئیجابی ی هەیەو(١٥٣) گارۆدی -کەهێشتا مارکسی بوو- دەڵێ کەوا ئاین لەهەموو کات و شوێنێکدا مرۆڤ دوورناخاتەوە لەکارکردن و خەبات کردن و(١٥٤) چەند نموونەیەکیش بۆ ئەمە دەهێنێتەوە.

ئاین بەپێی مارکسیەت هەڵقوڵاوی ژێرخانە واتە ئەنجامێکی باری کۆمەڵایەتی یە (بەتایبەتی: ئابووری و بەرهەم هێنان)، ئاینیش وەکو هەموو لایەنێکی تری ژێرخان دەبێ پاش گۆڕانی باری کۆمەڵایەتی بگۆڕێ (یان راستتر ماوەیەك پاش گۆڕانی باری کۆمەڵایەتی نەك یەکسەر) بەڵام ئاینی زۆری وا هەیە کەماوەیەکی یەکجار زۆر ماونەتەوە وەکو ئیسلام و یەهودیەت و نەصرانیەت و ئاینی (بوذی)و (هندۆکی)... هتد. ئەمە بۆ مانەوە، بۆ پەیدابوونی ئاینیش ئێنگلز -پاش مردنی مارکس- گەشەسەندنی ئاینی کۆن بەباری ئابووری نابەستێتەوەو دەڵێ کەوا قسەی پێچەوانەی ئەمە - واتە: بەستنی ئەو ئاینە بەباری ئابووری- «قسەیەکی بەتاڵە» (لەنامەیەکدا بۆ کونرادشمیت-١٨٩٠)(١٥٥).

ئێنگلز پێش ئەوە (واتە: لەرەخنە لە«دووڕینگ»دا) دەڵێ کەوا مرۆڤ پەیوەندی نێوان ماددەو بیری نەدەزانی، لەوەشەوە ئەو بڕوایە پەیدا بووکەدەکرێ لەش و گیان جیابنەوە، لەئەنجامیشدا بڕوا بەنەمری ی گیان درووست بوو، پاشان بڕوا بەهەبوونی خوا(١٥٦).

١٥٠- د. محمود محمد، رأى المفكر روجيه جارودي في الاشتراكية والاسلام، الثقافة، ژمارە ٢، ١٩٧٨، ل٩٥.

١٥١-بڕوانە: كالڤێن، فكر كارل ماركس، مجلد١، ل٦٦.

١٥٢- ماركس، رأس المال، ج١، القسم الاول ١٠٣-١٠٤.

١٥٣- ر. گارۆدی، ماركسية القرن العشرين، ل١٤٦.

١٥٤- هەمان سەرچاوە، ل١٤٧. ١٥٥- بڕوانە: هەمان سەرچاوە، ل١٦٢.

١٥٦- ئێنگلز، ضد دوهرنغ، ل٢٣٢.

ئەم بۆچوونەی ئێنگلزیش تەنها قسەیەو بەڵگەی لە سەر نی یە بەڵکو بەپێچەوانەی ئەمە نموونەی عەرەبەکانی سەردەمی پێش ئیسلام هەیە کەباوەڕیان بەنەمریی گیان نەبوو بەڵکو نەشیانبیستبوو بەلأم لەهەمان کات دا بڕوایان بەژمارەیەك بت بوو کەبەخوای خۆیانیان دەزانی، بەڵێ! ئێنگلز غەیری ئەو فیکرە ئامادەیەی کەلەمێشکی دا هەیە (واتە: خوا نی یەو سەرەتا ماددەیە) هیچ زانیاریی یەکان ناداتە دەست کەزانستی بێ و گومانی تێ دا نەبێ و لەجیاتی ئەوە پەیدابوونی ئاین لە سەر بناغەی ئەو فیکرەیەی مێشکی (کەگریمانەیە-فرضیەیە) دامەزراندووە، واتە گریمانەی بیناکردووە لەسەر بناغە،گریمانە (ظلمات بعضها فوق بعض)!

ئێنگلز لەنوسراوی (لودڤیگ فۆیەرباخ وکۆتایی ی فەلسەفەی کلاسیکی ی ئەڵمانی -١٨٨٨)دا قسەیەکی ووتووە وەکو هی سەرەوە بەلأم پەیدابوونی خوداوەندەکان دەبەستێتەوە بەبەرجەستەکردنی هێزەکانی سروشت، پاشان بەهۆی رووت کرن (تجرید)ەوە باوەڕ بەخودا پەیدا بوو(١٥٧).

بەپێچەوانەی بۆچوونەکانی ئێنگلز: پەیدابوونی (فرە خوداوەندی) دوای بڕوا بەهەبوونی (یەك خوا) ....زیاتر لەگەڵ مێژوودا گونجاوە، بۆ نموونە: لەجیاتی ئەوەی کەلەعێراقی کۆن دا خەڵکە بەرەو فیکرەی (یەك خوایی) بچن تەماشا دەکەین خوداوەندەکان لق و پۆیان لێ پەیدا دەبوو، باشترین نموونەش زانینی هەندێك پادشا بەخوداوەند. لەعێراقی کۆن داو بەپێی زانیارییە مێژوویی یەکان پادشای ئەکەدی (نارام سین)، (٢٢٩١- ٢٢٥٥)پێش زاین، بەئاشکرایی خۆی کردبووە خوداوەندو هێمای خوداوەندێتی ی خستۆتە پێش ناوی خۆی و کڵاوی خوداوەندەکانی کردۆتە سەر، ئەویش لە(میل)ەکەی کەبەبۆنەی سەرکەوتنی بە سەر گەلی (لولوبی)- یاخود لوللویی یەکان کەلەناوچەی سلێمانی و شارەزووردا دەژیان- دروستی کردبوو.

بەر لەوەش و بەپێی پەیکەرێك کەنزیك (زاخۆ) دۆزرابووەوە نارام سین ناوی هەر خوداوەندێك و ناوی ئەو شارەی کەمەڵبەندێتی دەهێنێ، پاشان دەڵێ کەوا ئەو خوداوەندانە ئاواتە خوازبوون کەنارام سین ببێتە خوداوەندی شاری (ئەکەد)(١٥٨).

نارام سین دەرگاکەی کردەوە بۆ پادشایانی پاش خۆی تادوایی لەبنەماڵەی

١٥٧- ج. کانابا، ن. انجلز نصوص مختارة، ل٦٠-٦١.

١٥٨- ئەمەش وەرگێڕانی (د. فوزی رشید)ە لەگۆڤاری سومر، ١٩٧٦،٣٢،ل٤٩-٥٨، لەهەمان ژمارەش دا وەرگێڕانی (د. عبدالهادي الفؤادي) بەئینگلیزی هەیە (ل٦٣-٧٥) کە ٠ ئاواتەکە بەجۆرێکی تر وەرگێڕدراوە. کاتێکیش دوو وەرگێڕانی هەموو دەقەکە بەراورد بکەی دەردەکەوێ کەئەوەی (د. فوزی) باشترە.

سومەری‌یەکەی شاری (ئور)دا - کەبەزنجیرەی سێیەمی ئور ناسراوە- شولگی (۲۰۹۵-۲۰٤۸) خۆی کردە خواوەند، دوای ئەویش پاشاکانی دوای خۆی، پاش نەمانی بنەماڵەکە عێراق پڕبوو لەپاشای (خۆ بەخواوەندزان) کەهەر یەکێکیان شوێنێکی بچووکی حوکم دەکرد.

نموونەیەکی تریش پەیدابوونی خوداوەندی گڵێنە (فخار)،کەدیارە دروست کراوە چونکە لەسەردەمە کۆنەکانی چەرخی بەردین گڵێنە نەدۆزرابۆوەو دروست نەدەکرا.

لەمێژووی نوێش‌دا دەبینین کەوا گۆڕی شێخەکان بوونەتە مەزارو لەزۆر حاڵەت‌دا (شرك) پەیدا بووەو هەندێك تایبەتی‌ی خوا دراوە بەشێخەکان وەکو چاك کردنی نەخۆش‌و دوعاکردن‌و پاڕانەوە لێ‌یان، هەڵبەتە ئەگەر مەسەلەپتەوی‌ی ئیسلام‌و کاری زاناو بانگخوازانی موسڵمان نەبوایە (فرە خوداوەندی)ی ئاشکرا پەیدا دەبوو. ئەم (فرە خوداوەندی‌یەی) کەئاینی تر لێ‌ی نەپارێزرابوون وەکو نەصرانیەت کەپەرستنی مەسیح‌و دایکی‌و وێنەکردنی (قدیس)و پەرستنیان (باناوی پەرستنیشی لێ نەنرابێ).

جابزانین کەوا خەڵك - بەپێچەوانەی بۆچوونی ئینگلز- زیاتر لەرووت (مجرد)ەوە بەرەو بەرجەستە دەچن، واتە ئەگەر لەسەردەمێك‌دا خوایەکیان دەپەرست کەبەرجەستە نەبێ ئەوا دوایی بەرجەستەی دەکەن یان خوای تری بۆ دەکەنە شەریك کەبەرجەستە بێ ئەمەیش هۆیەکی پەیدابوونی پەرستنی هێزە سروشتی‌یە بەرجەستەکانی وەك خۆرو مانگ‌و ئەستێرە بوو، هەروەها پەیدابوونی پەرستنی ئەو بتانەی لەبەرد یان تەختە دروست کراون.

هەڵبەتە دەکرێ موناقەشەی زۆر بکەین‌و مێژوو پڕێتی لەئاینی جۆراو جۆر کەکەرەسەی باشن بۆ ئەو موناقەشەیە بەڵام ئەوەندە بەسە بڵێین کەوا ئینگلز بەمێشکی خۆی بۆ مەسەلەی ئاین چووەو بەڵگەیەکی زانستی‌و مێژوویی‌ی بەدەستەوە نەداوە.

ئێستاش دەچینە سەر تۆمەتی (ئەفیونی گەلان)و بزانین ئایا لەروی واقعەوە ئەمە راستە.

چەند نموونەیەك دەهێنینەوە لە سەر هەوڵەکانی بزووتنەوە ئاینی‌یەکان بۆ گۆڕینی کۆمەڵگا کەئەم هەوڵە لەگەڵ (حەشاشی!)دا ناگونجێ، سەرەتاش ئاماژە بۆ ئیسلام دەکەین کەچۆن گۆڕانێکی بنەڕەتی‌ی بەسەر ژیانی کۆمەڵگاو تاکەکانی گەلانی رۆژهەڵات هێناو خەباتی گەورەی موسڵمانان لەپێناوی‌دا هەروەها خەباتی گەورەی موسڵمانانی ئەمڕۆ کەرۆژهەڵات‌و رۆژئاوای هەژاندووەو مژدەی گۆڕانێکی گەورەی کۆمەڵایەتی‌و دەروونی‌و سیاسی‌و ئابووری دەدات.

لەهەر دوو حاڵەتیش‌دا، موسڵمانی دوێنێ‌و موسڵمانی ئەمڕۆ، بەرگی (سلبیەت)یان داکەندووەو بوونەتە مرۆڤێکی ئیجابی‌و روویان کردۆتە خەڵکە تلیاکاوی‌یەکەو هەوڵی بێدارکردنەوەیانیان داوە، لەهەر دوو حاڵەتیش‌دا ئیسلامە کە ئیسلامی پاك‌و پوخت‌و دوور

لەخورافەت و بیدعەیەو ئیسلامێکە کەرازی نی یە فیکرەو بۆچوونی نامۆ بەخۆی تێکەڵ بێ.

جگە لەئیسلام ئەمە چەند نموونەیەکە لەسەر بزووتنەوەی ئاینی کەهەوڵی گۆڕینی کۆمەڵگایان داوە.

لە(بۆهیمیا)دا هوسHuss (١٣٦٩-١٤١٥ی زاین) کەچاکخواز (مصلح)ێکی ئاینی بوو-شۆڕشێکی کۆمەڵایەتی و رامیاری ی هەڵگیرساندبوو(١٥٩)، هەروەها جەنگی جووتیاران لەئەڵەمانیادا بەسەرۆکایەتی تۆماس مونتزەر (سەدەی ١٦) بەرپابووو کەمارکس لەبارەیەوە دەڵێ کەوا پێشکەوتووترین پڕۆژەی شۆڕشگێڕ بوو تاناوەڕاستی سەدەی نۆزدەی زاینی(١٦٠). لای مونتزەر (پادشانشینی خوا-مملكة الرب) بریتی یە لەکۆمەڵگایەك کەئاغاو سەپانی وخاوەنێتی ی تایبەتی تێ دا نی یەو دەوڵەت و کڵێسە خۆیان بەسەر ویژدانی خەڵك دا ناسەپێنن(١٦١).

(گارۆدی)ش باسی قەشەی کاثۆلیکی کردووە کەلەجەنگی گەریلا (عصابات) لەئەمریکای خوارووداا بەشداری دەکەن و گەورەی قەشەکانیش رازی نابێ رێیان لێ بگرێ چونکە «لەهەر ساڵێك داسەدهەزار کەس بەهۆی برسێتی یەوە لەئەمازۆن دا دەمرن»(١٦٢).

جارێکی تر دەگەڕێینەوە بۆ ئیسلام بەلام قسەی کۆمۆنیستەکان دەهێنینەوە. (تان مالاکا)ی کۆمۆنیستی ئەندەنووسی لەکۆنگرەی سێیەمی ئەنترناسیۆنالیزم (١٩٢١) رەخنەی لەلینین گرتبوو (لینینیش هێشتا مابوو) کەدژی کۆمەڵەی ئیسلامی Pan-Islamic بوو. بەپێ ی (مالاکا) ئیسلام لەجەرگەی خەباتی نەتەوایەتی دا دەژی واتە ناو جەرگەی خەباتی پێشکەوتنخوازو دژ بەئیمپریالیزم(١٦٣). لەکۆنگرەی چوارەمیش دا (١٩٢٢) دەیوت کەوا کۆمەڵەی ئیسلامی لە(جاوا)ی سەر بەئەندەنوسیادا ژمارەیەکی زۆری جوتیاری هەژاری تێ دایەو زیندەڕۆ بوو لەشۆڕشگێڕی(١٦٤)، پاشان چەند قسەیەك دەکات کەمەگەر موسڵمانێك بیانڵێ(١٦٥).

(حنيف مظفر)ی تورکستانی دەیوت کەوا «ئاینەکەمان» ئاینێکی چینایەتی نی یە بەڵکو لەسەرووی چینایەتی و چینەکانە(١٦٦)، (سوڵتان گالییێف)یش ویستبووی تیۆرێك

١٥٩- گارۆدي، منعطف الاشتراكية الكبير، ل٢٤٠و پەراوێزی وەرگێڕ.

١٦٠- گارۆدي، البديل، ل١٠٣-١٠٤.

١٦١- هەمان سەرچاوە، ل١٠٤.

١٦٢- راى للفكر روجيه جارودي في الاشتراكية والاسلام، عرض د. محمود محمد گۆڤاری الثقافة، ژمارە٢، ١٩٨٧/٢، ل١٣٠ پەراوێز.

١٦٣- شرام و دانگۆس، الماركسية اللينينية،...، ل٦٠.

١٦٤- هەمان سەرچاوە، ٢٣٧.

١٦٥- بۆ ئەم قسانە بڕوانە هەمان سەرچاوە، ل٢٣٦-٢٣٧.

١٦٦- هەمان سەرچاوە، ل٥٢.

دابەزرێنێ نێوان کۆمۆنیزم و ئیسلام(١٦٧) (گالیێف) چەند باوەڕێکی هەبوو کە دەم مارکسی هەبووە بڕوای پێ بووێ (لەوانەشە کەسی وا هەر نەبووبێ) وەکو ئەوەی کەوا مەسەلەی (یەکەمینێتی ی مادده) قسەیەکی سەر بەمیتافیزیکەو بڕوای بەچەسپاندنی جیاجیای سۆشیالیزم هەبووە، لەوکاتەش دا کەڕووسەکان چاوەڕێی شۆڕشی سۆشیالیستی ڕۆژئاوایان دەکرد ئەو دەیوت کەوا سۆشیالیزم لەڕۆژهەڵات دا بەرپا دەبێ -لەبەر هەژاری-و ڕۆژئاوای دەوڵەمەند بەسۆشیالیزم قایل نابێ(١٦٨)، هەر واش بوو.

ئەم بیروباوەڕانەش بەڵگەن کەچەند جیاوازی هەیە نێوان بیری مارکسی یەکی (مەزهەبی)و مارکسی یەك کە کراوەیە بەرامبەر بە «ئەفیونی گەلان».

بابشزانین کەوا دوژمنایەتی مارکسیەت و سۆشیالیزم بەگشتی بۆ ئاین دەگەڕێتەوە بۆ هۆیەکی سیاسی چونکە زیاتر (فوضوية)Anarchism (١٦٩)و (یەعقوبیەتی کۆماری ی فەڕەنسی -اليعقوبية الجمهورية)(١٧٠) بەبێ باوەڕ ناسرابوون، ئەگینا چ کۆمۆنیستەو چ سۆشیالیستەکان بەزۆری بێ باوەڕ نەبوون (بێ باوەڕی بەواتای ئینکاری کردنی هەبونی خوا ئەگینا ئەو باوەڕەی ئەوان تەنها بەناو باوەڕە) چونکە لەلایەك بیروباوەڕی (سۆشیالیزمی مەسیحی) هەبووە، کەسەرانی بریتی بوون لەلامێنێLamennais ی فەڕەنسی (١٧٨٢-١٨٥٤) -هەرچەندە خۆی بەسۆشیالیست نەدەزانی-و بوشێBushez (١٧٩١-١٨٦٥)ی هەروا فەڕەنسی و لەدلۆو Ludlow (١٨٢١-١٩١١)و مۆریس Maurice (١٨٠٥-١٨٧٢)ی بەریتانی.... هتد(١٧١) تەنانەت (کابێ) -کەلەسەرەتادا لەفەڕەنسادا ناوی کۆمۆنیزم لەباوەڕەکانی ئەو ترابوو-(١٧٢) کابرایەکی ئایندار بووو بانگەوازی گەڕانەوە بۆ نموونەی مەسیح و کۆمۆنیزمی مە سیحی یە کۆنەکانی (واتە: ژیانی

١٦٧- هەمان سەرچاوە، ل٢٣٦، ٢٣٧.

١٦٨- بۆ ئەوانەو قسەی تری گالیێف بڕوانە: د. ابراهيم الطحاوي، الأقتصاد الاسلامي...ل١٨٧-١٨٨. (گالیێف) لەلیژنەی مەرکەزی حزبی شیوعی روسی لەکۆنگرەی ساڵی (١٩٢٣)دەرکرا لەبەر ئەم بیروباوەڕانەی.

١٦٩- باوەڕێکە دژی هەموو دەسەڵاتێك دەوەستێ، هەندێك (فوضوي) کۆمۆنیست بوون. ئەوانەش کە (فوضوي)ی ناودارن: (باکونین)و (کرۆپۆتکین) ی روسی و (پرودۆن)ی فەرەنسی (ئەمیشیان گوایە بێ باوەڕ نەبوو).

١٧٠- یەعقوبی یەکان پارتێکی کۆماری ی فەرەنسی ی توندرەوو زێدەڕۆ بوون ماوەی حوکمیان (١٧٩٣-١٧٩٤) بەماوەی تۆقاندن ناسراوە.

١٧١- بۆ ئەمانە بڕوانە: کۆڵ، رواد الفكر الاشتراكي، بە شی ١٦، ١٨، ٢٥ هەروەها: الماركسية والفوضوية.

١٧٢- رواد الفكر الاشتراكي، ل٢٠-٢١و ل١١٩.

سادەی ئەندامانی کڵێسەی یەکەم) بلاوەکردەوە(١٧٣).

ئەمە تاماوەیەك مایەوە بەلام پاپا (لیۆی سیازەهەم) لەساڵی (١٨٧٨)دا فەرمانی دەرکرد کەسۆشیالیزمو کۆمۆنیزم دژ بەنەصرانیەتن بۆیە دەبوایە هەر نەصرانی یەکی سەر بەکڵێسەی رۆما حاشای لەسۆشیالیزم بکردایە، لەمەشەوە بزوتنەوەی سۆشیالیستی بەتەواوی یەکی گرت لەگەڵ دوژمنایەتی کردنی ئاین(١٧٤).

کەواتە دوژمنایەتی کۆمۆنیزم بۆ ئاین (یان راستتر بڵێین: دوژمنایەتی ی ئاینی کۆمۆنیست بۆ ئاینەکانی تر) هۆیەکی سیاسی ی هەبوو نەك زانستی لێرەشدا قسەی (سوڵتان گالییڤ) دەهێنینەوە کەدەڵێ کەوا هیچ پەیوەندێك نی یە لەنێوان ماددیەتو سۆشیالیزمدا(١٧٥).

چەندیش پێکەوە بەستنی کۆمۆنیزمو سۆشیالیزم لەگەڵ نەصرانیەت یان ئیسلام کارێکی پینەگەری یە، بەهەمان شێوە پێکەوە لکاندنی ماددیەتو سۆشیالیزم، پینە کردنە. مرۆڤ دەتوانێ بڵێ موسڵمانمو کۆمۆنیستم (بەلام بەم شێوەیە پینەگەری یەکی سەقەت دەکاتو لەئیسلام دەردەچێ) هەروەها دەشتوانێ بڵێ من بێ باوەڕمو لەهەمان کاتدا کۆمۆنیستم لەم بارەشدا دیسان پینەگەری یەکی سەقەت دەکات.

کەواتە وەك وتمان هەڵوێستی مارکسیەت لەئاین (ئەمجارەش دەڵێین: هەڵوێستی ئاینی مارکسی لەئاینەکانی تر) هەڵوێستێکە لەئەسڵدا سیاسی یە نەك زانستی.

ج- ئاکار (الاخلاق)

لای مارکسیەت: ١- ئەو ئاکارەی کەلەکۆمەڵگادا بەربلاوە بریتی یە لەئاکاری چینی دەسەلاتدار. ٢- هەر چینێکیش ئاکاری تایبەتی خۆی هەیە. ٣-ئاکاریش نسبی یە واتە بەپێی سەردەم دەگۆڕێ.

ئەگەر نەختێك لەمە وردبین بۆمان دەردەکەوێ کەوا رای یەکەم لەگەڵ رای دووەمدا ناگونجێ، چونکە ئەگەر هەر چینێك ئاکاری خۆی هەبێ وەك بۆ نمونە پرۆلیتاریا ئاکاری تایبەتی خۆی هەبێ کەجیابێت لەئاکاری بۆرجوازیەت کەواتە لەکۆمەڵگادا دوو جۆر ئاکارمان هەیە، لەبەر ئەوەش کە پرۆلیتاریا زۆرینەی کۆمەڵگایە (یان لەدوایدا دەبێتە زۆرینە) کەواتە ئاکاری ئەو دەبێ ئاکارە بەربلاوەکە بێ نەك ئاکاری چینی دەسەلاتدار.. هەمان شتیش بەسەر ئاکاری جوتیارەکانی کۆمەڵگای دەرەبەگی و کۆیلەکانی کۆمەڵگای کۆیلایەتی دا دەچەسپێ، بەم شێوەیە دوو بۆچوونەکەی (١)و (٢)ی سەرەوە دژ بەیەکن.

هۆی بۆچوونی (٢) گەڕاندنەوەی کوێرانەی هەموو لایەنێکی ژیانە بۆ لایەنی

١٧٣- هەمان سەرچاوە، ل١٢٤.

١٧٤- بڕوانە: کۆل، الماركسية والفوضوية، ل٣٥٤ بەدواوە.

١٧٥- د. ابراهيم الطحاوي، الاقتصاد الاسلامي....، ل١٨٧.

ئابووری‌و بەرهەم هێنان.. بەڵێ گومانی تێ دا نی یە کەلایەنی ئابوری کارێکی گەورەی هەیە لەسەر ئاکار، بەلام ئەمجارەش وەکو هەموو جارێکی تر مارکسیەت زێدەڕۆ بوو لەم مەسەلەیەدا، بۆچوونی (١)یش هیچ هۆیەکی نی یە بەرای ئێمە غەیری ئەوەی کە«بسەلمێنرێ» کەوا ئاکارە بەدەکانی کۆمەڵگا خەتای چینی دەسەلاتدارە واتە چینی چەوسێنەر. راستە چینی دەسەلاتدار کار دەکاتە سەر ئاکاری هەموو کۆمەڵگا بەلام ئیدیعایەکی زۆر گەورەیە کەبووترێ کەوا ئاکاری ئەو چینە دەبێتە ئاکاری هەموو کۆمەڵگا ئەمەش جگە لەوەی -وەك وتمان- کەئەمە لەگەڵ بۆچوونی دووەمدا نارێکە.

سەبارەت بەرای سێیەمی مارکسیەت گوایە ئاکار نسبی یە، ئێنگلز دەڵێ کەوا یاسای (دزی مەکە) یاسایەکی نەمر نی یە چونکە یاساکە لەو کۆمەڵگایەدا نامێنێ کەپاڵپێوەنەرەکانی دزی تیای‌دا نامێنن(١٧٦) بەلام ئەم قسەیە بەندی ئەو کۆمەڵگایە خەیالی یەیە، کۆمەڵگای کۆمۆنیست کەهەموو کەس تیای‌دا بەپێی پێداویستەکانی شتی دەست دەکەوێ، بێ گومان چینە دەوڵەمەندەکان نامێنن‌و زیا مەسرەفی نامێنێ بۆیە چاولێکەری نامێنێ‌و خەڵك بەپێی پێویستی خۆی مەسرەف دەکات‌و تەماعیان نامێنێ‌و داوای کەمالیاتی زۆر ناکەن.

بەلام لەم کۆمەڵگا ئەفسانەیی یەدا دەبێ بەرهەمەکان وەکو یەك بن: یەك جۆر سەیارەو جل‌و بەرگی وەکو یەك یان نزیك لەیەك، خانووی یەك قەبارە... هتد. ئەگەر بێت‌و مۆدێلێکی سەیارەی نوێی پێشکەوتوو داهێنرێ دەبێ خێرا چەند ملیۆنێکی لێ دروست بکرێ‌و دابەش بکرێ بەسەر هەموو هاوڵاتی یانی کۆمەڵگای بەختەوەر نەوەکو ئەوانەی دەستیان نەکەوتووە تەماعی لێ بکەن‌و ئەو کاتە رووبکەنە دزی‌و کۆمەڵگای بەختەوەر یاساو فەرمانی «دزی مەکە»ی تیادا زیندوو ببێتەوە!

بەڵێ: راستە ئاکار نسبی یە بەواتای ئەوەی کەقابیلی گۆڕانە بەلام فەرمانە خودایی یەکان دەمێننەوە وەك پێوانە بۆ ئاکار مارکسیەتیش بڕوای بەمەنی یە چونکە بڕوای بەئاینی خوایی نی یە.

د- یاسا، فەلسەفە، هونەر

دیسان بەستنی ئەم لایەنانەی (سەرخان) بەلایەنی ئابووری‌یەوە لای مارکسیەت زۆر بەرەهایی باس دەکرێ‌و کارتێکردنی لایەنەکانی تر بەکارتێکردنێکی لاوەکی‌و پلە دوو زانراوە... هەڵبەتە بۆ هەموو کەسێك دیارە کەئەمە راست نی یە تەنها نموونەی فەلسەفەی مارکسی خۆی بەسە بۆ ئەم مەبەستە. مارکسیەت -وەکو هەموو فیکرە سۆشیالیستەکانی سەدەی نۆزدە- بەرهەمی سەردەمی خۆیەتی، سەردەمی چەوساندنەوەی کرێکار.

ئەمەش پشتگیری بۆچوونە مارکسی یەکە دەکات لەبارەی بەستنی فەلسەفە بەلایەنی ئابووری بەلام هەر ئەمە خۆی چەند راستی یەکان بۆ روون دەکاتەوە:

١- نەك هەر مارکسیەت بەڵکو فیکرە سۆشیالیستەکانی تریش کەبۆ چینی

١٧٦- ضد دوهرنغ، ل١٥٨.

کرێکار هاتبوون بەرهەمی ئەو سەردەمەن، کەواتە بۆچی ئەو هەموو جیاوازی‌یە لەنێوان ئەو فیکرە سۆشیالیستیانە هەبوە؟ ئایا باری کۆمەلآیەتی (بەتایبەتی ئابوری) یەك بار نەبوو؟

٢- جگە لەفیکرە سۆشیالیستەکان فیکرەی نەتەوایەتی زۆر گەشەی سەندبوو بەڵکو لەراستی‌دا سەدەی نۆزدە بەسەردەمی نەتەوایەتی ناسرابوو، ئەم فیکرەش هەڵقولآوی باری چینایەتی نەبوو بەڵکو هەڵقولآوی وەزعێکی نەتەوایەتی بوو بەتایبەتی لەئەڵەمانیا کەبرێتی بوو لەژمارەیەك ئەمارەت کەیەکیان نەگرتبوو.

٣- ئەگەر فەلسەفەش بناغەیەکی چینایەتی هەبێ ئیتر چ پێویست دەکات بانگەشە بۆ فیکرەی مارکسی لەکوردستان‌دا (کەفیکرەی چینی کرێکارە) بکرێ لەکاتێك‌دا چینی کرێکار چینێکی کزو لاوازە؟ ئایا ئەمە بازدان نی‌یە بەسەر پەیوەندی نێوان (ژێرخان)و (سەرخان) کەمارکسیەت باوەڕی پێ‌یەتی! ئەمەش نەك تەنیا لەکوردستان بەڵکو فیکرەی مارکسی لەناو رۆژهەلآت‌دا ماوەیەك بلآوبووەوە، ئەو رۆژهەلآتەی کەچینی کرێکاری ئەگەر وەك هی کوردستانیش نەبێ ئەوا نەختێك لەو گەورە ترە. ئەمەش بەڵگەیە لەسەر ئەوەی کەمارکسیەت بەپێچەوانەی پەیوەندی نێوان (ژێرخان)و (سەرخان) بلآوبووەوو بەم شێوەیە پەیوەندی‌یەکە بەو رەهایی‌یە نی‌یە کەمارکسیەت بۆی دەچێ(١٧٧).

هەر لەبارەی فەلسەفەوە ئێنگلز دەڵێ کەوا فەلسەفەی یەکەم (واتە: فەلسەفەی هەرەکۆن) فەلسەفەیەکی ماددی بوو، پاشان فەلسەفەی ئایدیای (مثالي) ئەمەی نەفی کرد، لەکۆتایش‌دا فەلسەفەی ماددی‌ی نوێ ئەم فەلسەفە (مثالي)یەی نەفی کرد(١٧٨).

بەر لەهەموو شتێکیش دەڵێین: هیچ بەڵگەیەکی مێژوویی نی‌یە لەسەر ئەوەی کەوا یەکەم فەلسەفە فەلسەفەیەکی ماددی بووبێ بەڵکو ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ چۆنێتی پەیدابوونی ئاین لای ئێنگلز دەبینیین کەوا سەرەتای پەیدابوونی ئاین پەیدابوونێکی ماددی نەبوو، ئێنگلزیش دوو بۆچوونی هەیە بۆ دوو شتی نزیك لەیەك. هۆکەشی زانراوە: ئاین «شتێکی خراپە» بۆیە دەبێ ماددی نەبێ، بەلآم فەلسەفە «شتێکی باشە» بۆیە دەبێ یەکەم فەلسەفە ماددی بوو بێ!

کەواتە «گومان» (واتە: بێ بەڵگەیی‌ی قسە لەبارەی فەلسەفەی یەکەم کەگوایە ماددی بوو) چووە پاڵ «ئارەزوو» -کەفەلسەفە باشەو ئاین خراپە- ئەم دوانە وایان لەئێنگلز کرد کەبەدوو جۆر بیربکاتەوە بەبێ ئەوەی هەست بەخۆی بکات.

١٧٧- رەنگە هەندێك مارکسی بڵێن: مارکسی‌یەت لایەنەکانی تری غەیری ئابوری و چینایەتی‌ش بەرهەمهێنان رەچاو دەکات.. ئێمەش دەڵێین: بەڵێ ناچارە رەچاوی بکات، بەلآم هەتا لەگەڵ ئەم رەچاوکردنەش‌دا (بنەمای یەکەم) یان (بناغەکە) هەریەك شتەو ئەگەر (شتی تر) هەبێ ئەوا (شتی یەکەم) هەیە.. ئەویش ئابوری و چینایەتی.. هتد.

١٧٨- ئێنگلز، ضد دوهرنغ، ل٢٣٢.

ئێنگلز هەر لەسەرەتاوە دەکەوێتە چاڵەوە بەڵام هێشتا ماویەتی تیای‌دا نوقم بێ! وتمان هیچ بەڵگەیەکی زانستی نی‌یە لەسەر ئەوەی کەفەلسەفەی یەکەم فەلسەفەیەکی ماددی بووەو ئەمە تەنیا رای ئێنگلز خۆیەتی بەڵام هەروەها دەپرسین: کێ دەڵێ فەلسەفەی ماددی‌ی نوێ فەلسەفەی (مثالي) نەفی کرد؟ ئێنگلز «حەزی کردووە» شتی وابێ بەڵام واقع بەدرۆی دەخاتەوەو ئەوەندە فەلسەفەی جۆراوجۆری (مثالي) هەن ئەوەندە فەلسەفەی ماددی نی‌یە خۆ ئەگەر مەبەستی لەنەفی «پوچەڵ کردنەوە» بێ، واتە ماددی‌یەت مثالیەتی پوچەڵ کردەوە ئەوا قسەیەکی وتووە کەلەخەیاڵی خۆی دەری هێناوە(١٧٩).

ئەمە سەبارەت بەلایەنی (فەلسەفە)، بێ گومان لایەنەکانی تر وەکو (یاسا)و (هونەر) لەو باشترنین‌و وەکو راهێنان بۆ خوێنەریان جێ دەهێڵین.

چوارەم- «دیالێکتیکێتی»ی ماددی‌یەتی مێژوویی

پاش ئەوەی لەبەشی سێیەم دا زانیمان کەوا ئیدیعای ئەوەی کەماددی‌یەتی مێژوویی تەفسیرێکی زانستی‌یە بۆ کۆمەڵگاو مێژوو ئیدیعایەکی بێ بناغەیە واتە ماددی‌یەتی مێژوویی «زانستی» نی‌یەو پاش ئەوەی زانیمان کەوا لەناو خودی خۆی‌دا نارێکە دەمێنێتەوە بزانین کەئایا ماددی‌یەتی مێژوویی بەڕاستی «دیالێکتیکی»یە؟ ئەمەش وەك باسی ماددی‌یەتی دیالێکتیکی کەسەرەتا سەلماندمان کەوا باوەڕێکی زانستی نی‌یە، پاشان سەلماندمان کەدیالێکتیکیش نی‌یە.

هەڵبەتە بەسانە کەبزانین کەوا ماددی‌یەتی دیالێکتیکی‌و ماددیەتی مێژوویی زانستی نین بۆ ئەوەی کەپووچەڵی‌یەکەیان دەربکەوێ بەڵام ئێمە هەوڵ دەدەین ئەوەش بسەلمێنین کەوا هەروەها دیالێکتیکی نین ئەوەش بەمەبەستی زیاتر روون کردنەوەی ئەو راستی‌یەی کەوا فیکری جاهیلی لەناو خودی خۆی‌دا نارێکەو کەوا ئەو شتانەی کەئیدیعایان دەکات بۆ خۆی جگە لەوەی راست نین هەروەها لەخۆی‌دا بەدی نایەن.

١- بەشی زۆری ئەو چالاکی‌یانەی کەمارکسیەت باسیان دەکات دیالێکتیکی نین بەڵکو شێوەهێڵ (=خطي)ن، واتە (أ) دەبێتە هۆ بۆ (ب) ئەمیشیان هۆ بۆ (ج)... هتد، بەڵام دیالێکتیك وانی‌یە، بۆ نموونە کاری بەرهەمهێنان لەسەر دروستکردنی هۆشی مرۆڤ‌و هۆشی کۆمەڵایەتی... ئەمەش دیالێکتیك نی‌یە.. جا بۆ ئەوەی مارکسیەت تام‌و بۆیەکی دیالێکتیکی بداتە چالاکیەکی وا دەڵێ کەوا ئەم دوو شتە کار لەیەکتر دەکەن... بەڵام ئەمە سوودی نی‌یە چونکە ئەگەر لەمارکسیەك بپرسین: هۆش هەڵقوڵاوی چی‌یە؟ دەڵێ: هەڵقوڵاوی بەرهەمهێنانە... کەواتە هەر دەبێ (أ) هەبێ‌و (ب) بەدوای‌دا هاتبێ کەئەمەش پەیوەندیکی شێوەهێڵە (خطي) نەك دیالێکتیکی.

١٧٩- ئەم رەخنەیەمان دیفاع نی‌یە لەفەلسەفەی (مثالي) چونکە ئەویش وەکو فەلسەفەی ماددی گومڕایی‌یە.

بەهەمان شێوەش بۆ باوەڕێکی تری مارکسیەت ئەویش: گۆڕانی هێزەکانی بەرهەمهێنان گۆڕانی پەیوەندی‌یەکانی بەرهەمهێنانی بەدواوەیە.. کەئەمەش پەیوەندێکی شێوەهێڵە نەك دیالێکتیکی.

دیسان بۆ پەیوەندی نێوان (ژێرخان)و (سەرخان) کەیەکەمیان دووەمیان دەست نیشان دەکات و پەیوەندەکەیان دیالێکتیکی نی‌یە.

٢- لەململانەی چینەکان‌دا دەبوایە بەپێی «یاسا»ی یەکەمی دیالێکتیك دەرەبەگایەتی پەیدا نەبووایە بەڵکو کۆیلەکان شێوازێکی تریان پێك بهێنایە چونکە کۆیلەکان و خاوەنەکانیان دوو چینی دژ بەیەك بوون و بەپێی دیالێکتیك دەبوایە دژێك سەربکەوتایە کە کۆیلەکانن، بەڵام دەبینین پاش کۆیلایەتی دەرەبەگایەتی بەرپابوو، هەمان شتیش بۆ دەرەبەگایەتی: دەبوایە دژەکەی تر واتە جوتیارەکان سەرکەوتنایەو شێوازێکیان پێك بهێنایە کەچی شێوازی سەرمایەدار پەیدا بوو. بۆ جاری سێ‌یەمیش دیالێکتیك پەکی دەکەوێ و لەجیاتی ئەوەی کرێکاران زاڵ بن بەسەر سەرمایەداران‌دا دەبینین حزبێك ڕێگای کۆمۆنیزم خۆش دەکات (هەرچەندە خۆشی نەکردو کۆمۆنیزم هەر نەهاتەدی) کەدەستەیەکی ژمارە کەمەو هەڵبژاردەیە نەك بریتی بێ لەهەموو جەماوەرە کرێکارەکە.

سەبارەت بەکۆمەڵگای خەیاڵی کۆمۆنیست، ئەو (تناقض)و دژایەتی‌یەی لەنێوان چینەکان‌دا هەبووە (وەك پێشتر باسمان کرد) لەو کۆمەڵگا خەیاڵی‌یەدا نامێنن کەواتە دیالێکتیك دەمرێ بەڵام بۆ ئەوەی ئەو دیالێکتیکە نەمرێ لینین (حیلة شرعیة)ی دۆزیەوە گوایە (تناقض) هەر دەمێنێت بەڵام نادوژمنانەن و نابنە هۆی شەڕو ناکۆکی!

کۆتایی

پاش ئەم رەخنە کورتەی مارکسیەت ژمارە یەك راستیمان بۆ دەرکەوت کە هەر راستی یەکیان لایەکی مارکسیەت دەرووخێنێ.

١- مارکسیەت لەسەردەمێكدا پەیدا بوو کەچەند فەلسەفەیەکی بەخۆیەوە دیبوو کەئیدیعای (شمولیەت)یان دەکرد گوایە هەموو لایەنێکی ژیان دەگرێتەوە، مارکسیەتیش ویستی لەوان کەمتر نەبێو ویستی لایەنی سروشتو کۆمەڵگاو مێژووو دوارۆژ... هتد، بگرێتەوە بەڵام وەك بینیمان لەهەر بوارێكدا تا مل نوقمی هەڵە دەبووو لەلایەنە تاك تاکەکانی ژیاندا پەکی دەکەوت چ جای هەموو لایەنێکی ژیان بگرێتەوە.

٢- مارکسیەت چەند شتێکی نارێکی لەخۆی کۆکردەوە، جا فیکری جاهیلی خۆی لەخۆیدا نارێکە ئیتر ئەگەر شتی نارێك کۆبکاتەوە دەبێ چی ی لێ دەربچێ؟ لەبەر ئەوەش مارکسیەت پڕ بوو لە(تناقض)و نارێکیو هەر شتێکی دژی ئەوەی ترەو بەدرۆی دەخاتەوە وەك چۆن لەرەخنەکەدا بینیمان.

٣- بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا مارکسیەت ئیدیعای گەورە گەورە دەکات: هەر ئەو تەفسیری زانستی ی مێژووو جوڵەی کۆمەڵگاو سروشتی زیندووو مردوو دەکات، دوارۆژ بۆ کۆمەڵگا خەیاڵی یەکەی ئەوە، هەموو لایەنێکی گەردوونو ژیان دەگرێتەوە، فیکرەیەکی پێشکەوتنخوازە..... هتد.

خۆ ئەگەر ئاینێك بوایە لەلایەن خواوە بهاتایە دەیتوانی ئەم ئیدیعایانە بکات چونکە دەمانووت سەرچاوەی ئەو ئاینە خوایە کەقەد هەڵەی لێ ناوەشێتەوە، بەڵام ئەم ئیدیعا گەورانە کەلەفیکرێکی بەشەری بوەشێتەوە بەسن وەکو بەڵگە لەسەر نابووتی ی ئەو فیکرەیە.

٤- لەمەیدانی عەمەلیشدا مارکسیەت فەشەلی خۆی سەلماند چونکە نەیتوانی بۆ ماوەی سەدەیەك بەرگە بگرێو بەشی هەرە زۆری دەوڵەتەکانی هەرەسیان هێناو یەکێك لەو هێزانەی کەدژی وەستان چینی کرێکار بوو، بەر لەوەش فەشەلی خۆی بەوە سەلماند -کە وەك پێشتر باسمان کردو سەدان جار وتراوە- شۆڕشەکە بەپێچەوانەی پێشبینی یەکانی مارکس لەروسیادا بەرپا بوو کەچینی بۆرجوازیو چینی کرێکار تیایدا لاواز بوون. پاشان لەرۆژهەڵاتدا کەدەتوانین بڵێین دوو چینە کە تیایاندا وجودێکی وایان نەبوو.. واتە مارکسی یەکان رێگایەکی تریان گرتەبەر بۆ بەرپاکردنی شۆڕشەکانیان.

جائەمڕۆش حزبە کۆمۆنیستەکانی ئەوروپای رۆژهەڵات هەوڵ دەدەن لەرێگای دیموکراسیەوە جارێکی تر بچنەوە پێشەوەو سوود وەربگرن لەفەشەلی سەرمایەداری کەبۆ وڵاتەکەیان هاتووە.

٥- ئەنجامێکی مارکسیەت ئەوە بوو کەنەوەیەکی درندە پەروەردە کرا کەسڵ لەخوێن

رشتن نەکاتەوە کاتێك کە دەسەڵاتی لەدەستدا بێ، بێ گومان کەم کەسیان نەبێ کەبەرامبەر فیکرەی تر کراوەن یان کاتی خۆی پەروەردەیەکی ئاینییان هەبووەو جێیاوی هەبووە لەدڵو دەروونیان، باشترین بەڵگەش کاتی لینینو ستالینە کەملیۆنەها کەس کوژران لەپێناوی سەپاندنی کۆمۆنیزم دا(١٨٠) هەروەها تاوانەکانی (چین) کەبەشێکی هەرە زۆری تائەمڕۆ ئاشکرا نەکراون بەڵام بۆنیان دێت، بەتایبەتیش تاوانەکانی سەردەمی بەناو «شۆڕشی رۆشنبیری» کەچینی ئەمڕۆ خۆی نەفرەتی لێ دەکات.. هەروەها تاوانەکانی (خمێر)ە سوورەکان لەکەمبۆدیاو پاشان تاوانەکانی ڤێتنام هەر لەکەمبۆدیا، تاوانەکانی رژێمە کۆنەکانی ئەوروپای رۆژهەڵات.. هتد.

لەوەش ناچێ تائەمڕۆ حوکمێکی درندەی وەك حوکمی کۆمۆنیست لەمێژوودا دامەزرابێ(١٨١) هۆکەشی وەك وتمان پەروەردەیە کەبناغەکەی بێ باوەڕییە.. کابرای بێ باوەڕیش کەبڕوای بەرۆژێك نەبێ کەتیایدا موحاسەبە دەکرێو لێی دەپرسرێتەوە سڵ لەتاوان ناکات بەڵام درندەترین تاوانبار ئەو بێباوەڕەیە کەنەك هەر بڕوای بەرۆژی موحاسەبەکردن نەبێ بەڵکو هەروەها لەسەر رقو قینو دوژمنایەتی هەموو کەسێك پەروەردە بکرێو دوژمنایەتی ئاین (ئاینی خوا) خاڵێکی سەرەکیی بەرنامەکەی بێ..

مارکس ساڵی (١٨٤٩) کاتێك بەنووسین هێرش دەباتە سەر حکومەت ئەمە دەنووسێ: کاتێك نۆرەی ئێمە دێت هیچ عوزرێك بۆ تیرۆر (ئیرهاب)ی خۆمان ناهێنینەوە(١٨٢).

تۆوەکە مارکسو ئینگلز بوون، (لینین)و (ستالین)یش چاندیانو کردیانە درەختێکی گەورەو باخەکەیان گەورەکرد، بەچکەکانی تریش دەستیان کرد بەباخ دروست کردن... چۆن باخێكو چۆ درەختێك؟

باخی قینو درندێتیو درۆو دروشمبازی... بەڵام باخیوا زوو خۆی خۆی دەسوتێنێ.

﴿ومَثلُ كلمةٍ خبيثةٍ كشجرةٍ خبيثةٍ اجتُثّت من فوقِ الارضِ مالها من قرار﴾ ابراهيم/٢٦.

نموونەی وشەیەکی پیسیش وەکو درەختێکی پیس وایە کەلەڕەگدا هەڵکەندراوەو جێ بەخۆی ناگرێ.

١٨٠- تەنها یەك نموونەش ئەمەیە: زیا لە دە ملیۆن کەس لەبەندیخانەکان یان لەسەربازگەکان دا مردن، پاش ساڵی ١٩٣٦ (کاتی ستالین)، گارۆدی منعطف الاشتراكية الكبير، ل١٠٨.

١٨١- اگنازیو سیلونی (؟) کەیەکێك بوو لەدامەزرێنەرانی حزبی شیوعیی ئیتالی باسی ئەوە دەکات کەچۆن لینینو ترۆتسکی بێ (انصاف) بوون لەحوکم کردن بەسەر ئەوانەی راکانیان لەگەڵ هی خۆیاندا نەدەگونجانو بە(خۆفرۆش)و (هەلپەرست)و (بەکرێگیراو) ناویان دەبردن، هەروەها دەڵێ: کاتێك ویستم لەمۆسکۆ بگەڕێمەوە (ئەلکساندرا کولونتاج) پێی وتم: ئەگەر لەرۆژنامەکاندا خوێندتەوە کەوا لینین منی گرت گوایە کەرچکی زیوینم دزیوە لە (کرملین) ئەوا بزانە کەلەگەڵیدا رێك نیم لەبارەی کێشەیەکی بچوکی کشتوکاڵ یان پیشەسازی، بڕوانە: ئیدرێین کوخ (؟)، اراء فلسفية في ازمة العصر، ل١٣١. بەم جۆرە ئەو کەسانەی لەم «پێشەوایانە» نزیك بوون دەزانن چۆن درندەو دیکتاتۆرێك بوون.

١٨٢- بڕوانە: مێرنگ، کارل مارکس...، ل١٥٦.

سه‌رچاوه‌كان

١- كارل ماركس، راس المال، نقد الاقتصاد السياسي، جزء١ قسم١، ت. محمد عيتاني، بيروت، سنة؟

٢- كارل ماركس، بؤس الفلسفة، ت. اندريه يازجي، ط٢، ١٩٦٧.

٣- فردريك انجلز، ضد دوهرنغ، القسم الاول، الفلسفة، ت. داود صائغ، ١٩٥٤.

٤- فردريك انجلز، نصوص مختارة، اختيار وتعليق: جان كانابا، ت.وصفي البني، دمشق، ١٩٧٢.

٥- ج. بليخانوف، تطور النظرة الواحدة الى التأريخ، ت. محمد مستجير مصطفى، ط٢ بيروت، ١٩٧٥.

٦- ج. بليخانوف، نقد نقادنا، ردود على منتقدي النظرية المادية التأريخية في تطور المجتمعات، ت. جورج طرابيشي، ط١، بيروت، ١٩٧٩.

٧- ج. بليخانوف، القضايا الاساسية في الماركسية، ت. حنا عبود، سنة؟

٨- ج. بليخانوف، فلسفة التأريخ -المفهوم المادي للتأريخ، ت؟، سنة ؟.

٩- ليون تروتسكي، الثورة المغدورة، نقد التجربة الستالينية، ت. رفيق سامر، ط٢، بيروت، ١٩٨٠.

١٠- د. الياس فرح، تطور الفكر الماركسي، عرض ونقد، ط٦، بيروت، ١٩٨١.

١١- ر. جارودي، منعطف الاشتراكية الكبير، ت. ذوقان قرقوط، ط٢، ١٩٧٨.

١٢- ر. جارودي، ماركية القرن العشرين، ت. نزيه الحكيم، ط٣، بيروت، ١٩٧٢.

١٣- ر. جارودي، ب- تشاغين، الروح الحزبية في الفلسفة والعلوم، ت. نخبة من الاساتذة، بيروت، ١٩٥٩.

١٤- ر. جارودي، البديل، ت. جورج طرابيشي، بيروت، ١٩٧٢.

١٥- ر. جارودي، كارل ماركس، ت. جورج طرابيشي، بيروت، ١٩٧٠.

١٦- جان- ايف كالفين، فكر كارل ماركس، ت. سهيل ادريس، بيروت، ج١/١٩٦٠، ج٢/١٩٦٠.

١٧- ارنست فيشر، هكذا تكلم ماركس حقا، ت. محمد عتياني، ١٩٧٣.

١٨- نخبة من العلماء والاكاديميين السوفياتيين، الموسوعة الفلسفية، ت. سمير كرم، ط٥، بيروت، ١٩٨٠.

١٩- جان سوريه كانال واخرون، حول نمط الانتاج الاسيوي، ت. جورج طرابيشي، ط٢، بيروت، ١٩٧٨.

٢٠- فرانز مهرنغ، كارل ماركس تأريخ حياته (ونضاله)،ت. خليل الهندي،

بيروت، ١٩٧٢.

٢١- هنري لوفيفر، الازمة الماركسية الراهنة، ت. البير منصور وأحمد الزين، ١٩٦١.

٢٢- ف. بودوستنيك و أ. ياخوت، عرض موجز للمادية الدياليكتيكية، دار التقدم، موسكو، ١٩٧٠.

٢٣- ف. افاناسييف، اسس الفلسفة الماركسية، ت. عبدالرزاق الصافي، بغداد، ١٩٧٦.

٢٤- د. قبارى محمد اسماعيل، علم الانسان، الاسكندرية، ١٩٧٣.

٢٥- ج.د.هـ. كول، تأريخ الفكر الاشتراكي، الجزء الاول؛ رواد الفكر الاشتراكي (١٧٨٩-١٨٥٠)، ت. منير البعلبكي، ط٢، بيروت، ١٩٧٨.

٢٦- ج.د.هـ. كول، تأريخ الفكر الاشتراكي، الجزء الثاني، الماركسية والفوضوية، (١٨٥٠-١٨٩٠)، ت. عبدالكريم احمد، القاهرة، سنة؟

٢٧- محمود امين العالم، ماركيوز أو فلسفة الطريق المسدود، بيروت، ١٩٧٢.

٢٨- ريمون ارون، صراع الطبقات، ت. عبدالحميد الكاتب، بيروت، ١٩٦٥.

٢٩- اديث كيرزويل، عصر البنيوية من ليفي شتراوس الى فوكو، ت. جابر عصفور، بغداد، ١٩٨٥.

٣٠- د. ابراهيم الطحاوي، الاقتصاد الاسلامي مذهبا ونظاما دراسة مقارنة، ج٢، القاهرة، ١٩٧٤.

٣١- شمس الدين اق بلوت، داروين ونظرية التطور، ت. اورخان محمد علي ١٩٨٤، (وەرگێرانە کوردی یەکەشی: ئایا راستە تیۆری داروین هەرەسی هێنا، وەرگێرانی: سالار احمد فتاح، ١٩٨٦).

٣٢- ميلوفان دجيلاس، مجتمع غير كامل، الشيوعية المتفككة، ت؟، سنة؟.

٣٣- جان بول سارتر، المادية والثورة، ت؟، بيروت، ١٩٨٠.

٣٤- د. امام عبدالفتاح امام، خرافة الجدل في الطبيعة، مجلة الفصول الاربعة (ليبيا) سنة٢، عدد٧، ١٩٧٩.

٣٥- امام عبدالفتاح امام، المنهج الجدلي عند هيجل، دار المعارف، مصر، ١٩٦٩.

٣٦- د. زكريا ابراهيم، هيجل أو المثالية المطلقة، ج١، ١٩٧٠(*).

٣٧- سانتياغو كاريللو (السكرتير العام للحزب الشيوعي الاسباني)، الاوروشيوعية والدولة، ت.د. سعاد محمد خضر، منشورات دار الثقافة، بغداد، ١٩٧٨.

٣٨- ا.هـ. كار، ثورة البلاشفة، المجلد الاول، (١٩١٧-١٩٢٣) ت؟ سنة؟

٣٩- ستيورات شرام، هيلين كارير دنكوس، الماركسية اللينينية امام مشاكل الثورة في العالم غير الاوروبي، (ناوى ئەسڵ: ماركسيەت وئاسيا ١٨٥٣-١٩٦٤) ت؟، بيروت، ١٩٧٠.

٤٠- د. عبدالرضا الطعان، الفكر السياسي في العراق القديم، دار الرشيد، بغداد، ١٩٨١.

٤١- ليو اوپنهايم، بلاد مابين النهرين، ت. سعدي فيضي عبدالرزاق، بغداد، ١٩٨٧.

٤٢- جماعة من علماء الاثار السوفيتين، العراق القديم، دراسة تحليلية لاحواله الاقتصادية والاجتماعية، ت. سليم طه التكريتي، ط٢، بغداد، ١٩٨٦.

٤٣- مجلة الثقافة بغداد، الاعداد ١٩٧٨/٢+ ١٩٧٨/٣+ ١٩٧٨/٦.

٤٤- بونيفاتي كيدروف، الجدل «نفس» الماركسية، ت. الياس مرقص، مجلة دراسات عربية، بيروت، العدد ١٢، ت ١٩٧٤/١.

٤٥- ادريين كوخ، اراء فلسفية في ازمة العصر (١٩٥٩) ت. محمود محمود، القاهرة، ١٩٦٣.

٤٦- هربرت ماركيوز، العقل والثورة، هيجل ونشأة النظرية الاجتماعية، (١٩٦٠) ت. د. فؤاد زكريا، ١٩٧٠.

٤٧- نخبة من العلماء، كيمياء الحياة وفيزياءها، ت. د. محمد محمود عبدالقادر و د. الفونس يحيى، ١٩٦٢.

٤٨- د. احمد سيد النواوي، التركيب الدقيق للذرة وعلاقة ذلك بنشاطها الكيمياوي والطبيعي، ج١، ١٩٦٠.

٤٩- مجلة الف باء، بغداد، العدد١٠٢٤، ١٩٨٩/٥/١١.

٥٠- مجلة سومر، بغداد، المجلد ٣٢، ١٩٧٦.

51- M.E. Omelyanovsky, Dialectics in Modern Physics, Progress Publishers, Moscow (1977), Eng. Transl. 1979.

52- F.Nicolon, in, World Marxist Review, vol. 2, no.4. 1959.

53- N. Mondet,(*) Journal des Economistes, 15 nov., 1926.

54- Karl Mannheim, Ideology and Utopia, An Introduction to the Sociology of Knowledge, (1936), London, 1968.

(*) سەرچاوەی تریش هەن لەبارەی فەلسەفەی (هیگل)ەوە کەلەرەش نووسەکەدا بەکارمان هێناون و لێرەدا نەمان نووسیون.

مارکسیەت یەکێکە لە ئاینەکانی ئەم سەردەمە، ئاینێکی دەستکردی مرۆڤە وەکو دەیانی تر، بەڵام هیچیان ئەوەندەی مارکسیەت ئیدیعای حەقیقەتی رەهایان بۆ خۆیان نەکردووە. مارکسیەتیش وەکو هەموو ئاینێکی دەستکردی تر پڕیەتی لە تاریکی.

ئەم باسە کورتەش بەشێکی زۆری ئەو تاریکیانە دەخاتە روو. وا ئەمڕۆش مارکسیەت هەرەسی هێناوە بەڵام دەرسەکان هەر دەمێننەوە بۆمان؛ چۆن بتوانین تاریکییەکانی ناو خودی هەر ئاینێکی جاهیلیەت بدۆزینەوەو پێشبینیی داڕووخانی ئەو ئاینە بکەین.

ژمارەی سپاردە (١٦٢) [illegible] ١٩٩٦

چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری / هەولێر